

TARTALOM

Körkérdés az EU-csatlakozás várható közvetlen hatásairól – I. rész.	4
Válaszolnak: Belyó Pál, Bod Péter Ákos, Fekete István, Jaksity György, Kállay László, Szász Károly, Szekeres Imre, Vajda László	
Bálint Viktor: Az eurózóna optimális inflációs rátája és az Európai Központi Bank szervezeti reformja	28
Németh György: Esszé nyugdíjról, nyugdíjrendszerekről, nyugdíjreformról – I. rész	51

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

15 éves a Pénzügykutató Rt. (Hámor Szilvia – Blahó Miklós)	77

Brief Summary of the Articles	82

JOGI MELLÉKLET

Dr. Milassin László: Békítő, alternatív jogvitamegoldó eljárás	1

Januári számunk

túlnyomó része az EU-csatlakozással kapcsolatos; úgy gondoljuk, ez ebben az esztendőben érhető, és ezután sem lesz szokatlan. Körkérdésünk is e témával foglalkozik: a csatlakozás várható közvetlen gazdasági és társadalmi hatásairól kérdeztük kutatók, szakmai szervezeti vezetők, politikusok véleményét. Előreláthatóan ismét három részben tudjuk csak közölni a sok választ. Már az első rész is sokrétű képet ad. A válaszolók – munkakörük által is befolyásoltan – átfogó elemzések mellett esetenként egy-egy gazdasági ágazat, szakterület tematikáját tárgyalják részletesen, ilyen például az agrárium, a pénzügyi szervezetek, a tőzsde. Örömmünkre a vállalati szféráról is bőven esik szó, külön írás foglalkozik például a beszállító kis- és középvállalatok várható helyzetével. Néhány más nagy súlyú kérdés is terítékre kerül, így például az adórendszer változása, az önkormányzatok helyzete. Szó esik azokról a várható feszültségekről, amelyeket az életszínvonalal kapcsolatos elvárások és a lehetőségek összeütközése, valamint a szükséges törvénymódosításokkal összefüggő politikai viták generálhatnak. – Nem kell jónak lennünk, hogy előre lássuk: távlatokban az Európai Központi Bank a közös Európa és a világ gazdaságának egyik kulcsszereplője lesz. Működését nem fogja megkönnyíteni húsz tagország véleményének egyeztetése. Magyarország ezek egyike lesz, egyenlő jogokkal, amelynek érvényesítésében szerepe lesz képviselői felkészültségének, invenciózus szereplésének. Jó előjel, hogy a hazai pénzügyi szakma – mint cikkünk is mutatja – nagy lelkesedéssel és erőbedobással foglalkozik a kezdetektől az új bank szerepének, szervezetének vizsgálatával, értékelésével, fejlesztési javaslataival. – Régóta tartó szakmai vita folyik különféle fórumokon – terjedelmes tanulmányokkal és erősen eltérő nézetekkel – arról, milyen az ideális nyugdíjrendszer. Eközben reformkísérletek is történtek, ezek egyike az 1997-ben kialakított magyar nyugdíjreform. A téma újragondolására, az általa tévesnek ítélt nézetek háttérének, a gondolatmenetek hibáinak megvilágítására vállalkozik szerzőnk esszé jellegű kétrészes írásában. A témában egyáltalán nem szokatlan módon tág horizontú szakirodalmi visszatekintésre, elemzésre támaszkodik érvelésében. A hazai közgazdasági kutatás egyik legjelentősebb műhelye, a Pénzügykutató Rt. 15 éves. Az évforduló alkalmából rendezett tudományos konferenciát ismerteti Tudományos tájékoztató rovatunk cikke.

A szerkesztő

Körkérdés

az EU-csatlakozás várható közvetlen hatásairól

– I. rész

Az EU-hoz történő csatlakozás közeledtével egyre fontosabbá válik a kérdés, hogy a belépés után a gazdaság szereplőinek és a lakosságnak milyen közvetlen, gyorsan érvényesülő gazdasági és társadalmi hatásokkal, változásokkal, új helyzetekkel kell számolniuk. Azoknak – az akár kedvező, akár kedvezőtlen – fejleményeknek a számbavételét kérjük, amelyek különböző intenzitású érvényesülésével a belépés másnapjától lehet vagy kell számolni, és amelyek a vállalkozások és a lakosság számára fontos területeket érintenek. A csatlakozásra való felkészülés egyik eleme az, hogy a szakértők minél több oldalról vegyék figyelembe ezeket a hatásokat.

*A hatások lehetséges köre igen széles, közülük sorolunk fel néhányat a teljesség igénye és a hozzászólásokban érintett kérdéskörök korlátozásának szándéka nélkül. Ilyen lehet az ár- és béralakulás, a foglalkoztatottság és munkaerő-migráció, a versenyhelyzetek és a piacra jutás, a kamatok, a gazdasági növekedés, a működőtőke-beáramlás, a makrogazdasági egyensúly, a nyertes és vesztes területek, az életminőség, a jóléti ellátások, az EU-előírások bevezetésének hatásai.**

Belyó Pál,

az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet igazgatója

AZ EU-CSATLAKOZÁS KÖZVETLEN HATÁSAIRÓL

Hazánk egy vállalkozásbarát környezet kialakításán dolgozó Európai Unióba lép be. A magyar–EU gazdasági kapcsolatrendszerben már jelenleg is több tízezer vállalat és gazdálkodó szerv közvetlenül vesz részt. Magyarország vállalatainak tevékenységi rendszerében az integrációs folyamat gyorsuló átrendeződéseket vált ki. Ez nagy méretű vállalaton belüli transzfereket hoz létre, a hazai mikroszféra stratégiai és operatív döntéshozatalában a külső tényezők szerepét erősíti.

A gazdaságpolitika formálásánál fontos a vállalati szféra felkészültségének vizsgálata, hiszen akár külső erőforrás-bevonási politikánk, akár az általános gazdasági-vállalkozói közeg alakításánál is kiemelkedő fontosságú.

Mára lezárult a privatizációs időszak hatékony és autonóm befektetésösztönzési és -szabályozási folyamata. A kedvező befektetési klíma, különböző kedvezmények és a privatizáció korszaka után a következő években a WTO-, az OECD- és EU-tagságból

* E számunkban a beérkezett válaszok első részét közöljük.

ránk háruló nemzetközi normák, tőkekezelési politikák lesznek meghatározóak. Új ösztönzési formák lesznek a jellemzőek. Célunk a hozzáadott érték növelése, a technológia-transzfer erősítése, a külföldi és hazai vállalatok minden szegmensének szervezettebb együttműködése. A sikeres EU-csatlakozás egyik kulcsa a vállalkozásfejlesztés területén történő felzárkózás.

A középtávú fejlődés lehetséges trendjeiről

Az idei évnél lényegesen nagyobb bizonytalanságot jelentenek a következő néhány év várható növekedési lehetőségei. A fejlett ipari országokhoz képest a magyar gazdaság még mindig jelentősen elmarad mind a fajlagos teljesítmény, azaz az egy főre jutó GDP, mind a munka termelékenységé, mind a jóléti mutatók tekintetében. Így alapvető gazdaságpolitikai cél az uniós országok fejlődési üteménél jóval gyorsabb – ám a makrogazdasági egyensúlyt megőrző és korszerű szerkezetű – növekedési pálya fenntartása, a felzárkózási folyamat elősegítése.

A magyar gazdaság exportvolumenének éves növekedése az elmúlt években igen magas, 10 százalék feletti volt. A 2001-ben tapasztalható dekonjunkció hatására ez valamelyest visszaesett, de a várhatóan már 2002 második felében kedvezőbbé váló világgazdasági környezet és a magyar gazdaság élénkülése révén az exportvolumen éves dinamikája a következő években ismét 10 százalék közelébe kerülhet. Ehhez szükség lehet a piacok diverzifikálására, a kelet-európai, mindenekelőtt az oroszországi piaci lehetőségek feltárására, a kereskedelmi kapcsolatok mellett az együttműködés, a tőkebefektetések stb. bővítésére. Kínával folytatott kereskedelmünk évek óta stagnál, a gazdasági kapcsolatok bővítését e relációban is napirendre kellene tűzni.

Magyarországon a multinacionális vállalatok az export jelentős részét képviselik, és ezek a vállalatok igen érzékenyek a világgazdasági környezet változásaira. Ez azt jelenti, hogy egyrészt ellensúlyozni kell a jelenségből következő nagyobb, külkereskedelmi, nemzeti jövedelmi és megtakarítási bizonytalanságot. Másrészt az igen mobil exportorientált szektort (amely általában jelentős adó-, vám- stb. kedvezményeket is élvez) a gazdaságpolitika által preferált és szerkezetileg fejlesztendő területekre lenne célszerű irányítani. Ehhez jó eszköz lehet a kedvezményrendszer átalakítása, a multinacionális vállalatok ösztönzése a hazai beszállítók preferálására.

2001-ben a dekonjunkció hatására jelentősen visszaesett a beruházások dinamikája. Ennek megfelelően a külsőforrás-bevonás mértéke is csökkent, ez a GDP-hez viszonyított folyó fizetésimérleg-hiány visszaesésében is tükröződött, amely az előző évi 2,9 százalékkal szemben 2001-ben 2,1 százalék volt. A felzárkózás szempontjából mindenképpen szükségesnek látszik, hogy a felhalmozási hányad 25 százalék felett legyen, de ennek természetesen megfelelő szerkezetűnek és hatékonyságúnak kell lennie. A következő években a beruházások élénkülését várjuk. 2003-ra 7,3 százalékra becsüljük az állóeszköz-felhalmozás növekedését, amely 2006-ra számításaink szerint 8 százalék körül stabilizálódhat. Ehhez hozzájárul az állami beruházási kereslet növelése (Nemzeti Fejlesztési Program, Széchenyi-terv, infrastrukturális beruházások stb.), valamint a csatlakozásra való felkészülés kapcsán megszerezhető EU-források. A beruházások volumene mellett azok struktúrája is érdemben befolyásolja a technológiai fejlődést s termelékenységnövekedést, ezáltal a hosszú távú növekedési potenciált.

Feltételezzük, hogy a felhalmozási ráta 2004-ben és az azt követő években emelhető lesz. Ez mindenképp szükséges feltétele a felzárkózásnak, hiszen a fejlett országokban a tőkeállomány nagysága a GDP százalékában jóval magasabb értéket mutat a hazainál.

Az utolérési folyamat előrehaladását elsősorban a termelékenységnek a nyugati szinthez történő közeledésével mérhetjük le. Makroökonómiai modellekben ennek mé-

rőszáma a TFP (Total Factor Productivity), a teljes termelékenység. A teljes termelékenység alakulását mind a munka-, mind a tőketermelékenység változása befolyásolja. Feltételezésünk szerint a teljes termelékenység évi 3 százalékkal nőhet, ez mintegy kétszerese a fejlett országokban valószínűsíthető értéknek.

Számításainkban feltételeztük, hogy az importszerkezet nem módosul lényegesen. Az enyhe reálfelértékelődési tendencia következtében árversenyképességünk némileg gyengül. A valuta reálfelértékelődése, a feltételezett gazdasági növekedés, a termelékenység viszonylag gyors emelkedése lehetővé teszi, hogy az infláció folyamatosan csökkenjen. 2003 végére a pénzromlás üteme 5 százalék alatti lehet, 2006-ig pedig további lassú csökkenést valószínűsítünk. Természetesen kisebb inflációs szint mellett annak csökkentése általában növekvő reáláldozatokkal jár, ezért az infláció mérséklődésének folyamatos és lassuló tendenciáját prognosztizáljuk, ezt tartjuk a gazdaság és a társadalom számára egyaránt elfogadhatónak.

A magas felhalmozási hányaddal jellemzett növekedési pálya és az EU-hoz, majd az EMU-hoz való csatlakozásunkhoz szükséges kritériumok elérése kemény követelményeket támaszt az államháztartás jövőbeni szerepével kapcsolatban. A gazdaság élénkítését a gazdálkodók növekvő szerepvállalásával kell megoldani, az államháztartás GDP-arányos hiányát tovább kell csökkenteni. Mindez az állam szerepének újragondolásával, az államháztartási kiadások és bevételek szerkezetének ésszerű kialakításával érhető el.

Kedvező külső környezetet feltételező egyensúlyi pálya mellett a magyar gazdaság a makrogazdasági egyensúlyt lényegileg nem veszélyeztetve fejlődhet, növekszik a felhalmozási hányad, finanszírozható marad a folyó fizetési mérleg hiánya, és érezhető a dezinfláció.

Az átlagos évi növekedési ütem 3,5–5 százalék között mozog, a felhalmozási ráta lassan, de fokozatosan növekszik a 2004. évtől feltételezett nagymértékű európai uniós transzfereket is számításba véve. A fogyasztás valamelyest a gazdasági növekedés alatti ütemben növekedhet.

Az export dinamikusán, 2003-tól kb. évi 8-9 százalékkal bővül. Az import ennél valamelyest magasabb lehet. A folyó fizetési mérleg hiánya a következő években fokozatosan mérséklődik. Az államháztartás hiányára vonatkozó 2003. évi cél teljesítése kulcskérdés az EU, de főleg az EMU-hoz való csatlakozás időpontját illetően. 2004 után a hiány fokozatos csökkenése várható. A foglalkoztatottak száma csak kismértékben emelkedik, a munkanélküliségi ráta jelentősen nem módosul. Az infláció 2006-ra 4 százalék alá süllyedhet, a reáljövédelmek évi 3-4 százalékkal emelkedhetnek.

Makrogazdasági előjelzés a 2002–2006-os évekre (Összehasonlító áras növekedési index százalékban)

	2001	2002	2003	2004	2005
Bruttó hazai termék (GDP)	3,8	3,3	4,0	4,5	4,6
Lakossági fogyasztás	4,0	6,8	3,8	4,5	4,2
Közösségi fogyasztás	0,4	3,5	1,7	1,8	2,0
Bruttó állóeszköz-felhalmozás	3,1	6,0	7,3	7,6	7,6
Bruttó felhalmozás	-1,1	0,2	6,4	6,7	7,0
Belföldi felhasználás	2,0	4,5	4,4	4,9	4,9
Export	9,1	7,1	8,5	7,7	8,2
Import	6,2	8,8	9,5	8,6	8,9
Infláció	9,2	5,3	4,8	4,9	4,0
Államháztartási hiány (a GDP %-ában)	-4,2	-8,7	-5,0	-3,4	-3,0
Folyó fizetési mérleg egyenlege (millió euróban)	-1247,8	-3200,0	-3500,0	-2600,0*	-1920,0*

Megjegyzés: *A várható EU-transzferekkel együtt.

Forrás: KSH, MNB, ECOSTAT – ECO-TREND modell, 2002. november.

Az uniós tagságra pályázva hazánk sorsdöntő időszakot él át, a jelentősen kibővült piac lehetőségei között a korábbiaknál élesebb versennyel kell szembenéznünk. Vajon a magyar gazdaság hogyan tud megfelelni az új kihívásoknak, mely szektorai állják majd a versenyt, és mely területeken kell számolnunk nehézségekkel?

Az egy főre jutó GDP értéke alapján Magyarország hagyományosan *a közepes jövedelmű országok közé tartozik*, amely az elmúlt tíz évben az átlagosnál magasabb növekedési ütemet ért el. Ezzel az eredménnyel a 30 legfejlettebb ország között a 11–12. helyen állunk, és az uniós tagságra pályázó országok között is az élcsoporthoz tartozunk. *A piaci reformok eredményesek voltak, gazdaságunk versenyképesebb lett több fejlett nyugati országénál.*

A versenyképességi előnyök megőrzése napjainkban a mindennapok gazdaságpolitikai feladata. A kormány programja a közeljövő megoldásra váró feladatai között említi a gazdaság folyamatos dinamizálását, a többletjövedelmek arányos elosztását, a termelés modernizálását, a hazai és a külföldi befektetések élénkítését. További fontos feltétel a növekvő termelés és a bővülő fogyasztás közötti összhang fokozatos helyreállítása.

Törekedni kell az immár közel egy évtizedes trend fenntartására, amely szerint a hazai GDP növekedési üteme mintegy kétszerese az EU átlagának. Ez történelmi távlatban a felzárkózás záloga, s ami áttételes hatásokon keresztül versenyképességünk fenntartását eredményezi. A Nemzeti Fejlesztési Terven keresztül a kedvező folyamat tartóssá tehető, lehetővé teszi felzárkózásunkat a magasabb fejlettségű országokhoz.

A *versenyképesség* egyik fontos tényezője a *termelékenység változása*: az iparban 1999-ben 10,5 százalékos, 2000-ben pedig 16,7 százalékos volt a termelékenység növekedése. Az elmúlt évtől azonban az ipari termelékenység növekedése néhány csatlakozó országban, köztük hazánkban is mérséklődött. A 2002. első félévi adatok a folyamat továbbélését jelzik, az ipari termelékenység színvonala a termelés változásának megfelelő hullámmozgás szerint alakult, a foglalkoztatás gyakorlatilag nem változott. A termelékenység időszakos romlása a recesszióval együtt járó jelenség, amely az országok többségére jellemző. 2003-ban a termelés és a termelékenység érzékelhető javulásával számolunk. Hosszabb távon (1980 és 2000 között) a magyar gazdaság termelékenységének növekedési üteme nemzetközi összehasonlításban közepesnek volt mondható. Ezzel a *gazdasági szerkezet átalakításában, a műszaki fejlesztésben élenjáró uniós országok többségénél és az EU-átlagnál gyorsabb fejlődést értünk el.* Ez tehát a felzárkózásunkat elősegítő folyamatok egyik eleme, amelynek tartósan kedvező eredményei reményeink szerint fennmaradhatnak.

Az ún. *munkaerőköltség-mutató* (labour cost) méri a különböző színvonalú bérköltségeknek a munkatényező versenyképességre gyakorolt hatását. A munkaerőköltség és a termelékenység indexének együttmozgását bizonyítja, hogy az EU alapító országaiban ez csekély eltérést mutat, a később felvett országokban a különbségek nagyobbak. Ezen országokban az élesebb verseny miatt relatíve olcsóbbá váltak a munkaerő költségei. Ezeknek az országoknak a tapasztalataiból Magyarország tanulhat, azokat előnyére fordíthatja. Ilyen terület az információs technológia minél gyorsabb fejlesztése és elterjesztése, ami tartósan prioritást élvez.

A munkaerőköltségek változásából arra lehet következtetni, hogy a csatlakozó országok – köztük Magyarország – nem kerülhetik el a munkaköltség relatív leértékelődését. Emellett figyelemmel kell lenni arra, hogy a bérek magasabbak lesznek, a járulékok viszont alacsonyabbak. Így a bérszínvonal-kiegyenlítést szorgalmazó uniós elvárás teljesül, hiszen a nagyobb növekményből relatíve kisebb hányad is növekvő munkavállalói jövedelmet jelenthet.

Nemzetközi összehasonlítások szerint a magyar munkaköltség színvonala mintegy harmada lehet az EU átlagának, a termelékenységünk pedig mintegy negyede. Amennyiben a 2001. évi magyar órabérek euróra átszámított színvonalát 1-nek tekintjük, akkor az EU-tagállamok mutatójának relatív értéke a legkisebb nagyságrendet képviselő Portugáliában 1,5 és a legmagasabb bérű Németországban pedig 6,9 volt. Ugyanezen mutató értéke Lengyelországban 1,19, Csehországban 1,04, Szlovákiában 0,79, Litvániában 0,66, Romániában pedig 0,41 volt.

A tendenciák reális értékeléséhez számításba kell venni, hogy a munkaerőköltség változása erősen függ a nemzetgazdaság szerkezetétől, annak változásától. A nemzetgazdasági ágak között 3-3,5-szörös a különbség a munkaerőköltség értékében.

Áttekintve a gazdasági ágak sorrendjét, a közeljövőre azt lehet prognosztizálni, hogy a szerkezeti átrendeződések munkaerőköltségeinek színvonalát javítják. A tudásigényes ágazatok térhódításával ennek lehetősége megvan, ez hazánkban sok más országgal szemben is előnyt biztosíthat.

A versenyképességet befolyásoló egy másik fontos tényező a befektetett tőke jövedelmezősége (azaz a profitráta nagysága = az egységnyi árbevételre jutó adózott vállalati eredmény). Magyarországon a pénzügyi szektor nélküli vállalkozások jövedelmezősége a kilencvenes évek második felében kibontakozó konjunktúra időszakában 3–4 százalékpont között mozgott, míg a korábbi (1995–1996. évi) stabilizációs szakaszban a profitráta nem érte el az 1,2 százalékpontot. A tőkejövedelmek emelkedése a konjunktúra időszakában nemzetközileg is kiegyenlítődik, *hazai viszonylatban a profitráta javulásával lehet számolni.*

Részletes összehasonlító elemzések alapján Magyarország feldolgozóiparának versenyképessége közepesnek tekinthető, nem marad el a legutóbbi fordulóban felvett országok belépés előtti színvonalától. Kellő uniós segítséggel még azoknak az ágazatoknak a versenyképessége is javítható (gondolunk a jó természeti adottságokkal és hagyományokkal rendelkező magyar élelmiszeriparra), amelyek hatékonysága jelenleg alacsony. Hazánk viszonylag jó pozíciója azzal magyarázható, hogy a termelés technikai színvonala, szervezettsége, piaci feltételei javultak, s az alacsonyabb termelékenységi színvonalat a munkaköltségek értéke részben kompenzálja. Javítják a versenyképességet azok az árrendszerbeli, adózási és állami támogatásbeli különbségek, amelyeket a piacgazdasági átmenet során még megőriztünk.

Az adóharmonizációról

Az ECOSTAT-ban folyó vizsgálatok azt mutatják, hogy Magyarországon az adórendszer sok elemében igazodott a nyugat-európai normákhoz, a közvetlen-közvetett adók aránya, az adó mértéke több területen különbözik, amit a gazdasági fejlődés eltérő feltételei indokolnak. A társasági adókulcs az EU-hoz viszonyítva alacsony, az áfakulcsok viszont az uniós országokénál magasabbak. Taggá válásunk után – figyelembe véve az EU adóharmonizációs törekvéseit – a teljes adóterhelés közelítésével illeszkednünk kell az uniós elvárásokhoz. Csatlakozásunk időszakában elsődlegesen nem az egyes adófajták csökkentéséről vagy növeléséről kell döntenünk, hanem – az Európai Unió adóharmonizációs elgondolásainak figyelembevételével – a rendszer reformjáról.

A Magyarország versenyképességével foglalkozó kutatások eredményei is arra utalnak, hogy a magyar vállalatok összesített adóterhelése – más uniós tagországokhoz viszonyítva – mintegy 5 százalékponttal kisebb, mint az EU átlaga. Ez önmagában még nem zárná ki a további adócsökkentéseket (amelyek eredményeként ez a különbség akár nagyobb is lehetne), a javasolt adócsökkentéseknek azonban jelentős költségvetési korlátai vannak.

Az uniós alkalmazkodási kényszerek a hazai adópolitikára már a közeljövőben hatni fognak. A felkészülés időszakában célszerű feltérképezni minden lényeges vonatkozását azoknak a különbségeknek, amelyek az egyes országok adózási rendszerei között jelenleg fennállnak. Egyúttal cselekvési programot kell kidolgozni a piackonformnak el nem ismert kedvezmények kiváltására. Ennek során figyelembe kell venni azt is, hogy az EU az adóharmonizációban milyen irányú változásokat tervez.

Az „adóverseny” egyre nagyobb nyomás alá helyezi az egyes országok központi költségvetéseit. A foglalkoztatás javítása és a környezet védelme szükségessé teszi, hogy a nemzeti kormányok előnyben részesítsék azokat az elemeket, amelyek szélesítik az adózási bázist és csökkentik a kulcsokat. A „több adózó, kevesebb adót fizet” elv megvalósítása az adózási reform központi célja. A jelenlegi trendek ez idáig ezzel ellentétes irányba mutatnak, a munkaerő adóterhelése közösségi szinten ugyanis növekszik. 1965-ben az Európai Unió átlagában 29 százalék volt a szociális járulékok mértéke, ami 1999-re 32 százalékra növekedett. Ez nemcsak azért sajnálatos, mert nem „foglalkoztatás-barát” irányú a változás, hanem azért is, mert az EU legnagyobb versenytársánál, az Amerikai Egyesült Államokban ugyanez a mutató – bár szintén nőtt (a jelzett idő alatt 13 százalékról 24 százalékra módosult) – összességében jóval alacsonyabb az Unióban érvényesülő terhelésnél. Magyarország e tekintetben erős munkaerő-adózási államnak számít; az OECD-országok rangsorában – a 2000. évi adatok szerint – a legmagasabb szintet képviselő Belgium és Németország között helyezkedett el.

Az egyes országok adózási rendszerei alapvetően befolyásolják versenyképességüket. Az adókonvergencia lehetőségeinek megítéléséhez nem elégséges csupán néhány adónem közötti különbség megfigyelése, hanem a teljes adóterhelés ismeretére is szükség van. E „kettős” szemlélet annál is inkább fontos, mivel az összes terhelés belül egyes elemeknél egymással gyakran ellentétes előjelű különbségek találhatók. Emellett a tényleges adóteher nem mindig esik egybe a jogszabályokban előírt kulcsokkal, az adótörvények ugyanis számos kiegészítő elemet és kedvezményt tartalmaznak. Az ellentétes irányú adóterhelések sok esetben nemkívánatos reakciókat válthatnak ki a gazdasági szereplőkből.

A vállalkozások legközvetlenebb adózási formáját a *társasági* (vállalkozói) és a *munkaköltségadók* jelentik. Ebben esetenként a helyi (önkormányzati) adókat is számításba kell venni. Az OECD-országok társaságiadó-terhelésében jelentős színvonalbeli különbségek vannak. A társasági jellegű adóterhelés az USA-ban a legmagasabb, a vállalkozások átlagosan 45,5 százalékkal adóznak az adóalapot képező jövedelmeik után. Az átlagos piacgazdaságok közül a legkisebb (18 százalékos) társasági adót Magyarországon kell a vállalkozóknak fizetniük. (A 2000. évi adóbevallási adatok szerint ennek a tényleges mértéke 17,8 százalék volt, az előzőekben említett kedvezmények miatt.) Az uniós tagországok körében a maximumot Belgium (40,2 százalék), a minimumot Írország képviseli (20 százalék). Nem véletlen, hogy ebben a tekintetben többoldalú kritikával illetik a tagfelvételi tárgyalásokon Magyarországot. A társasági adó viszonylag alacsony kulcsát, valamint az ezen belül nyújtott kedvezményeket záros határidőn belül felül kell vizsgálnunk. Az utóbbiak akkor lehetnek eurokonformak, ha ágazatilag differenciálódnak és a kedvezményeket ugyanazokhoz a célokhoz (például infrastrukturális szolgáltatásokhoz) kötjük, mint ahogy azt az uniós országok is teszik.

A *személyi jövedelemadó* terhelésének nagyságrendjeit a sok sajátosság miatt nehéz közvetlenül összehasonlítani. Ezért többnyire a maximális adókulcsot veszik alapul. Ennek magyarországi jelenlegi 40 százalékos értéke az EU-minimumon áll. Hazánkban a tőkejövedelmek adóztatása minimális, sok vonatkozásban megegyezik az uniós gyakorlattal.

Az adózási rendszerek közvetlen formái mellett a másik legjelentősebb adóbevételt biztosító alrendszert a *termékadók* (általános forgalmi adók és jövedéki adók) jelentik.

Ezeknél is jelentősek a különbségek az egyes országok között. Amennyiben csak a normál forgalmi adó kulcsát vesszük figyelembe, Magyarország a 25 százalékos értékkel ismét szélső pozíciót foglal el; ilyen magas adóterhelés az unión belül csak Dániában van. A minimumot, 15 százalékos értéktöbbletadót Luxemburgban kell fizetniük a fogyasztóknak. Magyarországon a maximumhoz közeli adót kell fizetni számos jövedéki termék (benzin, gázolaj, dohányárú, alkohol) vásárlóinak. Emiatt ennek a rendszerváltás előtt bevezetett és az államháztartás oldaláról rendkívül biztonságosnak tartott adónemnek a szerepe a jövőben várhatóan csökkenni fog. Ellenkező esetben a jövedéki termékek illegális forgalmának növekedése nem állítható meg.

Az adórendszereknek számos olyan speciális eleme ismert – környezeti adó, vagyonaadó –, amelyet hazánkban koncepcionálisan még nem illesztettek az adózási rendszerbe, ezek szerepe azonban minimális. Ezen elemek a reform során viszonylag könnyen beilleszthetők lesznek a harmonizált rendszerbe, és arra is lehetőség lesz, hogy e tételek a szükséges átrendeződés és az EU által igényelt harmonizáció korrekciós tényezői legyenek.

Magyarország jelenlegi adózási rendszere több vonatkozásban is eltér az EU-tagországok többségének és a csatlakozó országok zömének gyakorlatától. Adórendszerünk főként azért szorul reformra, mert több meghatározó eleme (a közterhek, a társasági és az általános forgalmi adó) egymással ellentétesen került, illetőleg kerülhet szélső pozícióba. Ez sokáig nem tartható fenn, mivel irritálja az üzleti partnereket, s megnehezíti a tisztánlátást, torzítja az üzleti kalkulációkat. Többek között ez is oka lehet a működőtöke-behozatal ütemmérséklődésének. Az adóterhelések körében az EU-n belül 5 százalékot meghaladó előnyünk van, amelyet versenyképességünk fenntartása érdekében magas arányban indokolt megőriznünk.

Adóterhelési szintek

Adócsoport megnevezése	Magyarország	EU	Különbőség
	terhelési szint, % (összes adó/GDP)		
Munkaköltségadó	20,3	23,8	-3,5
Fogyasztási adó	16,8	11,4	+5,4
Vagyonadó	0,1	7,4	-7,3
<i>Összesen</i>	<i>37,2</i>	<i>42,6</i>	<i>-5,4</i>

Forrás: Tax Policy in the European Union.

Az uniós csatlakozásunk után bizonyos változtatásokra kényszerülünk: belső átcsoportosításokra, kiegészítésekre (adókulcs-módosításokra, kedvezménymérséklésre stb.) lesz szükség. Az átcsoportosítás keretén belül feltehetően:

- csökkenteni kell majd a fogyasztási adók kulcsait (ez azokon a gondokon is segíthet majd, amikor egyes termékeknél az árkonvergenciával összefüggésben jelentősebb áremelkedések következnek be);

- mérsékelni kell a munkaköltségadók arányát (ez ugyan nem EU-n belüli kényszer, mivel hazánkban ennek mértéke valamivel kisebb az EU-átlagnál, inkább világgpiaci szereplők – például az USA-nál jelzett – alacsonyabb terhelése miatti versenyhátrányunk csökkentése teheti indokolttá);

- ha nem kerülhető el (és ezt külső és belső kényszerek egyaránt kiválthatják), akkor növelni kell a társasági adó mértékét;

- a szigorú uniós környezeti előírások betartásának előmozdítása és a környezetvédelem növekvő költségeinek a fedezete hamarosan szükségessé teszi a tagországokéhoz közeli terhelést jelentő környezeti adók bevezetését;

– végül a más adónemeknél javasolt adócsökkentések részbeni kompenzálása, valamint a nehezen adóztatható adóalanyok arányos és igazságosabb teherviselésének az előmozdítása érdekében meg kell oldani a vagyoadóztatást.

Az említett adóreformlépéseket lehetőleg egymással összehangolva és az uniós környezet által kiváltott más jövedelmi és társadalmi hatások figyelembevételével fokozatosan úgy célszerű megoldani, hogy közben *a hazánkban működő vállalkozások versenyképessége* ne csak ne romoljon, hanem *ha lehet, javuljon*. Egy ilyen nagyságrendű adóreform megvalósítása nem könnyű, mert egyidejűleg három ellentétes érdeket (a vállalkozóké, a költségvetésé, továbbá a munkavállalóké) kell összehangolni. A feladat azért is összetett, mert közben számításba kell venni az EU ma még nem kiérlelt és elfogadtatott adóharmonizációs lépéseit is. Az egységes EU-koncepció kidolgozásáig és bevezetéséig viszont lehetőségünk van nemzeti érdekeinknek megfelelő gyakorlat fenntartására, a piackonformitás követelményeinek figyelembevételével.

Bod Péter Ákos,

a BKÁE tanszékvezető egyetemi tanára

A korábbi reményeinkhez képest később és „nagy csoportos” formában következik be az Európai Unió ötödik bővítése. Már az 1990-es kormányprogram (A nemzeti megújulás programja) elkötelezte magát a teljes jogú tagság mellett, amelyet az akkori ismeretek és támogató nyilatkozatok alapján az 1990-es évek közepére tett. A gyors, első közötti belépésünk ugyan nem vált valóra, így 2004-re 14 éves készülés áll mögöttünk.

Ebből kiindulva, és figyelembe véve a többi tagjelölt ország felkészülését, logikai alapon nem feltételezhetünk komolyabb megpróbáltatást; ha a többiek készen állnak a tagságra, akkor a magyar gazdaság is venni fogja az akadályokat. Belépési sokkot az eddig megismert kutatási eredmények és szakmai elemzések zöme sem valószínűsít. Az európai integráció korábbi bővítési meneteinek tapasztalata is inkább az, hogy a belépési esztendő nem áll egymagában: az azt megelőző egy-két év és a rákövetkező mintegy három esztendő képez egy alkalmazkodási szakaszt, amelynek során felszínre jutnak az illeszkedési gondok, és kibontakoznak a konvergenciafolyamatok.

A korábbi csatlakozási menetek a mi szempontunkból azonban nem adnak biztos eligazítást, hiszen azok más fejlettségi szintű, előéletű jelölteket érintettek. És bizony az unió régebben bőkezűbb volt a kevésbé gazdag csatlakozókkal szemben, másrészt intézményileg inkább készen állt a sajátosságok tekintetbevételére. Az ötödik bővítési körre a korábbinál centralizáltabbá vált a szervezet, amely az új tagoknak nem teszi lehetővé, hogy felmentést (ún. „opt-out”-ot) kérjenek lényegi EU-szabályok alól, és szigorúbban tekint a közös joganyag átvételének kötelezettségére. Amíg az Unió mind nagyobb gyakorlatot szerzett a tárgyalási folyamat irányításában, a jelöltek egyéni alkukerejük végességét érezhették mindvégig. Végeredményképpen leszűrhetjük, hogy a többéves irányított felkészülés hatására a „laekeni” körben a belépésig gyors jogi-intézményi hasonulás ment végbe, míg a szerkezeti és makrogazdasági konvergencia hosszabb időt igényel. Három feladatcsoportról van tehát szó; a fejezetenkénti tárgyalás az elsőre koncentrált, az országértékelések a másik kettőre is kiterjedtek. A kérdés ezek alapján most az, hogy a magyar gazdaság és társadalom mindennapjaiban mi változik a felvétel következtében.

Az *intézményi* felkészülésben többé-kevésbé jól állunk; a köztisztviselői szakképzések intenzíven folynak, a hivatalok régóta rendszeres kapcsolatban állnak uniós partnereikkel. A teherpróba ugyan később lesz, de talán megelőlegezhetjük az érintett szerve-

zetek (például vámszervek) adminisztratív képességébe vetett bizalmat. A vállalati körben is igencsak felgyorsult az uniós felkészülés; konferencia konferenciát követ már ma is, és nyilván így lesz ez 2004 végéig. A külföldi tulajdonú nagyvállalatoknál nyilván kevesebb a teendő, a nagy kérdés minden országban a mikrovállalatok, a háztartások, az egyének felkészültsége. Mivel továbbra is a nemzeti adminisztrációval érintkezik az egyén és a cég, az új szabályok sikeres átvétele és alkalmazása alapvetően a mi belső ügyünk – még akkor is, ha előre látható módon majd az Uniót okolják a tisztviselők uyanúgy, mint az ügyfelek az átállási zavarokért.

Nehezebb anticipálni a *szerkezeti* ügyeket. Nyilvánvalóan adottság marad hosszú évekig a *gazdasági fejlettségi szint*. Az egy főre jutó magyar GDP-szint vásárlóerőparitáson mérve is alig lépi át a mostani EU-átlag felét; lesz természetesen fejlettségbeli konvergálódás, de a felzárkózás hosszú folyamat, amelyről majd a gazdaságtörténészek mondják ki a verdiktet.

A gazdaság *tevékenységi* szerkezete is csak lassan változik. Ma a magyar gazdaság a szolgáltató ágak részarányát tekintve némileg le van maradva a legtöbb EU-tagországhoz képest, miközben a mezőgazdasági és ipari foglalkoztatási arányokban felfele térünk el az uniós átlagtól. A konvergencia e téren is bizonyosan folytatódik, és fél is gyorsul a tagság elnyerését követő években. A számok azt mutatják, hogy az 1990-es években érdekes „újraiparosodás” ment végbe nálunk; ennek folytatásával már aligha számolhatunk az új évtized egészében. Az összeszerelő munkák, egyszerű alkatrészgyártó tevékenységek, rövid ciklusidejű gyártások nem bírják a növekvő bérszintet és a forint felértékelődését. Ezzel szemben van okunk abban bízni, hogy tovább folytatódik, sőt talán fel is gyorsul az ipari szolgáltatások (marketing, logisztika, adjusztálás, fejlesztés, alkalmazott kutatás) idetelepülése Nyugat-Európából és a tengerentúlról. A mezőgazdaságnak a foglalkoztatottságban betöltött (mára már szerény) szerepe tovább csökken, és az ipar részaránya sem nő tovább, miközben a tevékenységi szektorokon belül továbbra is gyors belső arányváltozások várhatók; a csatlakozás ténye a változási folyamatokat bizonyára még inkább felgyorsítja.

A taggá válás formai aktusa önmagában nem sok azonnali gyakorlati változást hoz társadalmunk mindennapi életében, és nincs okunk azt feltételezni, hogy ez a bővítés felkavarja Európa életét. Gazdaságföldrajzi értelemben különösen nem idéz elő erőteljes változást ez a kör, a belépők rekordszáma ellenére. Mégis a bővítés esztendeje felhívja a figyelmet a térségre, és benne hazánkra is. A parlamenti viták, a „klub” kibővítésének hivatalos eseményei demonstrációs hatással is járnak, aminek következtében a régiókba irányuló idegenforgalom, főleg a jól fizető konferenciaturizmus, az incentive-turizmus (a vállalati munkatársak jutalmazását, ösztönzését szolgáló felszakmai, félig üdülési jellegű utazás) felerősödhet. Számíthatunk arra is, hogy megnő a hungarikumok iránti érdeklődés, és általában is várható a nagyobb érdeklődés termékeink, szolgáltatásaink, természeti és kulturális adottságaink iránt.

Az új elemek mellett azonban számolni kell annak a következményeivel, hogy az „emerging economy” státus lezárulása a gazdasági tevékenységek egy részénél bizonytalanságokat is tartalmazó új helyzetet jelent. Kérdéses például ma még, hogy mivel jár az eddigi nagyvonalú kedvezmények megvonása, vagy egyszerűen az eredeti kedvezmény lejárt azoknál a külföldi nagybefektetőknél, akik az elmúlt időben olyan sokat formáltak ipari szerkezetünkön. A körülmények idetelepülésük óta rengeteget változtak, döntően előnyünkre, hiszen hazánk politikai kockázata lecsökkent, az ország bonitása, kockázati besorolása ma – minden makrogazdasági aggály ellenére – sokkal jobb, mint a rendszerváltoztató évtized elején, a fizikai infrastruktúra igen sokat javult. Másfelől persze az érintett cégek a nekik megígért kedvezményekről megfelelő kompenzáció nélkül nem akarnak lemondani. Úgy hallani az üzleti körökből, hogy a legkomolyabb cégeknél a

kedvezményes adózás lejártá önmagában nem idéz elő stratégia-felülvizsgálatot, hiszen a beruházási kedvezmény az akkori döntéseknél is csak az egyik szempont volt, és azóta a kalkulációk gyökeresen átalakultak. Inkább érinti a számításokat az, hogy egy évtized alatt az olcsó és bő munkaerő elfogyott, ami főleg azokban az ágazatokban idézheti elő a magyarországi jelenlét újragondolását, amelyeket most globális kereslet-visszaesés sújt.

Az ittlévő cégek nyereségének újbóli befektetésének adatai és a tőke további beáramlásának jelei arra mutatnak, hogy a nyugat-európai gazdasági tevékenység kelet felé irányuló reallokálása folytatódik. Maga a bővítés ténye – sőt azt megelőzően is az ügy európai nyilvánossága – mozgásba hozhat olyan külföldi köröket, amelyek eddig kisebb méretekben voltak jelen gazdaságunkban: ilyenek a kisebb és közepes méretű ipari, kereskedelmi, logisztikai vállalatok, szolgáltató cégek – és nem csak a szomszédos országokból. Különösen ígéretes a fejlesztő vállalatok, oktató-kutató szervezetek hazánk iránti növekvő érdeklődése. Az ilyen cégek nehezebben mozdulnak, mint a transznacionális vállalatok, keletre mozdulásukhoz – már csak a fajlagos tranzakciós költségek miatt is – készlet, impulzus kell. Azonban az európai konjunktúra gyengeségei miatt a közepes méretű nyugati vállalkozások mindennél jobban bőriükön érzik globális versenyképesség-romlásuk hatásait, és ilyen körülmények között a még hosszú ideig mérsékeltnek számító magyar (lengyel, szlovák) bérszint és a fizikai közelség nagy vonzerő. A közvetlen befektetők nagy csoportján belül a kisebb méretűeknek a térségünk iránti érdeklődését a politikai-intézményi kockázat megszűnése jelentősen megnövelheti. A tőkebevonás célú kormányzati tájékoztatásnak erre a körre kellene irányulnia, s nem a transznacionális vállalatokra.

A tőkebeáramlás nagyobb hányada azonban minden bizonnyal a kamat- és hozamvezérelt befektetőktől származik majd. A magasabb nominális kamatszint és reálfelértékelődő nemzeti valuta láthatóan mind a lengyeleknél, cseheknél, mind nálunk igen nagy összegeket képes idevonzani, annak minden árnyoldalával együtt. A 2002–2003-ra kialakult makrogazdasági helyzet önmagában is aggasztó, de a csatlakozással és az azt követő korai Gazdasági és Monetáris Unióba való belépéssel kalkuláló tőkebeáramlás igen kényes időszakban idézhet elő nemzetgazdasági mértékű aránytalanságokat, akár még egy igazi pénzügyi buborékot is. Feltéve, hogy a pénzmennyiségi folyamatok kerek között tartása sikerrel jár, az elég valószínű, hogy a magas kamatszint és a túlértékelt hazai valuta együttese jó ideig fennáll, ami a hazai vállalkozások életét igen érzékeny években nehezíti meg. 2004 és a monetáris unióba való bejutás közötti években különösen megnő a pénzügyi egyensúlytalanságok veszélye, miközben a nemzeti gazdaságpolitika eszköztára tovább szűkül.

A csatlakozás egyik legvitatottabb kérdése nálunk az lett, hogy a tagság következtében mekkora áremelkedés következik be. Mindez azért különös, mivel magához a csatlakozási aktushoz közvetlenül alig kapcsolható az áruk (és a fizetések) megváltozása. Inkább azzal kell számolni, hogy már a csatlakozást megelőzően és főleg a belépést követő néhány évben érvényesülnek a makrogazdasági konvergencia hajtóelemei, és mindezek következtében valóban fellép a piaci áruk, bérek és az aktívárak konvergenciája is. Az utolérési szakaszban található, gyorsabban növekvő gazdaságban az árszint rendszerint gyorsabban nő, mint a megállapodott gazdaságban; az ezt kifejező Balassa-Samuelson- (BS) hatás az MNB számításai szerint hazánk esetében évi 1-2 százalék közé tehető.

Amit most nehéz előre látni, az a szigorúbb EU-szabványoknak eleget tevő vállalkozásoknál felmerülő környezetvédelmi, munkavédelmi költségek növekedése. Az általános költség-többlet egy része mindenképpen beépül a fogyasztói árakba, bár ez is inkább folyamat, semmint egy-két év ügye. Mégsem lehet elhesseníteni az aggályokat, melyek szerint a csatlakozás egyszeri átállási ár hullámmal jár. Én azonban a főbb szek-

torok felkészüléséről nyert elemzések alapján inkább azokkal tartok, akik szerint ugyan az arányokban felléphetnek jelentős változások, az árszint egyszeri automatikus megugrásától nem kell tartani. A jó makrogazdasági politikán azonban sok múlik, hiszen a kritikus áralakító tényezőkre (az adómértékekre, a hatóságilag regulált árakra, a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari árszintre) közvetlenül hat az adópolitika, a fiskális politika.

Nehezebb előre látni az aktívárak mozgását. A *termőföld* ára az elmúlt években bekövetkező növekedés ellenére még mindig nyomott hazánkban. A magyar kormány által kért derogáció elnyújtja azt az időszakot, amelyet követően a külföldiek lényegi korlátozás nélkül vásárolhatnak nálunk termőföldet, de nem tudja eliminálni a föld iránti potenciális kereslet árfelhajtó hatását. A derogáció csupán elnyújtottabbá teszi az ár-emelkedési trendet. A belépés éve egyébként a nagyobb külföldi hírverés révén nyilván újabb lökést ad a termőföld és általában az ingatlanok iránti keresletnek. Azt viszont nehéz előre megmondani, hogy az üzleti ingatlanok, bevásárló központokon belüli bérletek, az irodahelyiségek ára és bérleti díjai miként alakulnak, mivel e téren jelenleg is gyorsan növekszik a kínálat.

Végignézhethetnénk, hogy a bérek, a munkaerő-piaci viszonyok miként alakulnak majd, illetve hogy a főbb gazdasági ágakban tevékenykedő mikro-, kis és közepes cégekre milyen konjunkturális helyzet vár, abból a szempontból, hogy a csatlakozásig hátralevő időben és majd a hivatalos bővítési évben milyen változások várhatók. A kép területenként, ágazatonként sokban eltérő. Mégis bennem az a következtetés erősödött meg, hogy e viszonylag kései bővítés a sokak által remélnél kevesebb pluszt ad, ám másfelől sokkal kisebb egyszeri megrázkódtatást idéz elő, mint lett volna akkor, ha eredeti reményeink szerint a társulási tagsági viszony megszerzését egy fél évtizeddel követően kerülünk be az Európai Unióba.

Fekete István,

a Beszállítói Befektető Rt. felügyelőbizottsági tagja

A BESZÁLLÍTÓK MINT KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK HELYZETE AZ EURÓPAI UNIÓBA VALÓ BELÉPÉSÜNK KAPCSÁN

A felkészülés problémakörét és az alkalmazkodás ütemét a vállalatméret nyilvánvalóan meghatározza. „Legkönnyebb” helyzetben a multinacionális vállalatok vannak. Anyagcégük révén hozzájutottak már azokhoz az alapvető információkhoz, amelyekre szükségük lesz 2004. május elseje után. Ha konzernen belüli exportot bonyolítanak az EU területére, akkor annyi a változás, hogy eddig egy EU-n kívüli országgént számláztak, szállítottak, mostantól kezdve pedig az nem is fog exportnak számítani, hanem úgynevezett közösségen belüli áruszállításnak. Közösségen kívüli exportnál pedig az EU-statisztika követelményének is eleget kell tenniük.

A multinacionális vállalatoknak hasonlóan „könnyű” a helyzetük a fogyasztóvédelmi, regisztrációs előírások megtartásában is. Magyarország, legalábbis a szabályozás szintjén, megteremtette a post-market control lehetőségét a jelenleg általában érvényben lévő pre-market control helyett. Ugyanis a nemzetközi vállalatok megkapják anyagcégeiktől az ehhez szükséges támogatást, háttéranyagot, sőt a post-market control életbelépésekor nem is kell már semmiféle dokumentáció hazai előkészítéséről gondoskodni – az EU-előírásoknak megfelelően –, elegendő, ha az „valahol” az EU területén megtalálható, amely ország illetékes hatóságaival az illetékes magyar hatóság kapcsolatba lépve hozzáfér a szükséges dokumentációhoz.

A kis- és középvállalkozások most is magukra hagyatva várják a megoldást. Hiába állítunk fel tanácsadó szervezeteket a csatlakozás megkönnyítésére, ha kérdezni sem tudnak, mert nem is tudják, hogy milyen feladatokra kell felkészülniük. A Joint Venture Szövetség egyik legutóbbi, a beszállítók feltőkésítésének helyzetéről rendezett vitaestjén Írország budapesti kereskedelmi titkára elmondta, hogy országában „üzleti angyalok” néven ingyenes önkéntesek hada áll a beszállítók (tegyünk most a példa kedvéért egyenlőségjelet) kis- és középvállalkozók rendelkezésére, akik közül olyan szakképzettségű „angyal” fog a „földre szállni”, amilyenre éppen a vállalkozónak szüksége van.

Tudom, naivitás az ír gazdaságot a magyarral összehasonlítani. Nálunk az információfélétség, a nem teljesen tiszta elszámolások miatt nem könnyű egy vállalkozót rávenni arra, hogy engedjen be egy angyalt, mert aggódni kezd, vajon ki is van az angyalbőrben: adóhivatali ellenőr vagy talán a versenytárs maga?

A probléma lényege, hogy a hazai beszállítók tőkehiányosak, és nem tudnak együtt fejlődni a megrendelőjükkel, amely lehet nemzetközi vagy hazai vállalat is. Pedig a hazai gazdaság egyik lehetséges kitörési pontja változatlanul a beszállítás erősödése. Mire alapozom ezt a kijelentést? A beszállító ugyan kiszolgáltatott helyzetben van a beszállítást fogadóval szemben, ami a termék vagy szolgáltatás árát illeti, azonban mégiscsak itthon termel vagy szolgáltat, így foglalkoztat, adókat fizet stb. A beszállítás fogadója pedig – versenyképes ajánlat esetén – szívesen választja a hazait, mert egyre nagyobb rugalmasságot kívánó világunkban „könnyebb kézben tartani” egy néhány száz kilométerre található beszállítót, mint egy néhány ezer kilométerre működőt.

Logisztikai előny

Az ország földrajzi helyzetéből adódik, hogy a keleti piacok bővülésével egyre inkább meg fognak jelenni azok a logisztikai előnyeink, amelyekre nagy előszeretettel hivatkozunk. Ez pedig azzal jár, hogy a beszállítók szerepe növekszik. Ha mégsem Magyarország lesz a nagyvállalat termelési központja, az sem baj, hiszen szinte minden nagyvállalat központi beszerzést folytat. Ha pedig a hazai beszállító árban és egyéb feltételekben megbízható teljesítményt nyújt, a nagyvállalat maga fogja a központi beszerzés révén „bevinni” őt, és teszi immár több termelőhely beszállítójává.

Nos – tapasztalataim szerint – itt kezdődnek a problémák. A beszállító, akinek tipikusan nincs saját forrása fejlesztésre, sőt a banki forrásokat is kimerítette, megoldhatatlan feladat elé kerül, minőségi munkájának áldozata lesz. Legelőször is a beszállítás fogadójához fordul fejlesztési előlegért, kölcsönért, ez azonban idegen a beszállítás fogadójának. Látszólag csapdába kerül a beszállító, és az európai uniós csatlakozásunkkal egyre inkább ez lesz a helyzet, tehát a hazai beszállítók még kritikusabb helyzetbe kerülhetnek.

Állami segítség

Nem kétséges, az államnak segítenie kell, mert ha nem, akkor a globális vállalat azonnal elhagyja hazai beszállítóját, és egy kipróbált külföldihez fordul, aki képes a több országra is kiterjedő igényt kielégíteni.

Időközben megjelentek a külföldi beszállítók már Magyarországon, akik – bebiztosítandó saját pozíciójukat és eliminálva a távolságból és a flexibilitás hiányából adódó versenyhátrányukat – termelőberuházást kezdtek.

Jogos kérdés, van-e különbség a hazai és a külföldiből hazai lett beszállító között? Ha az egyes kritériumokat megvizsgálom, akkor csupán a tőke „származása” marad. Sokan szememre vetik, hogy a külföldi tőkés majd kiviszi az országból a profitot. Ez az, amiben nem hiszek. A megtermelt eredmény hasznosításának módjában – azonos feltételek esetén – semmi különbség nincs. A tőkés – legyen hazai vagy külföldi – ugyanazon szempontok alapján fog mérlegelni, és dönt arról, hogy a profitot itthoni termelésének bővítésére, más beruházásra fordítja, vagy pedig külföldre utalja. Mi a *döntő kritérium*? Csakis a *hatékonyság*. Az, hogy az adott tőkére hol várható el nagyobb hozam. Itt a gazdasági kormányzatnak van jelentős szerepe: olyan megágyazó feltételeket kell teremtenie az idehaza képződő nyereség számára, amely „kikényszeríti” az itthoni befektetés döntését.

Beszállítói Befektető Rt.

Olyan tőkealapot kell létrehozni, amely képes arra, hogy a beszállítót feltőkésítse, hogy meg tudja finanszírozni ezeket a – növekedéséhez elmaradhatatlanul szükséges – beruházásokat. Már van is erre példa, ilyen a kizárólagos állami részvétellel létrejött Beszállítói Befektető Rt.

A szervezés során intézményi befektetők még jelezték érdeklődésüket a részvételre, a megalakuláskor azonban elmaradtak. Vajon miért? Először is a magántőke általában nem szívesen társul az állami tőkével, másrészt a recesszió nem ideális kísérő időszak, harmadrészt átrendeződött időközben a tőkepiac: a kihelyezés nehézségei nagyrészt elmúltak. Dicséretes, hogy az állam partner híján egyedül is lépett, bízva abban, hogy ez egy pilot projekt, amelynek sikere lökést adhat a beszállítók megfinanszírozásának.

A programban elsősorban a már bevált, korábban bizonyító kis- és középvállalkozói réteg továbbfejlődését kell elősegíteni. Ez egyrészt megfelelően koncentrálná a korlátozottan rendelkezésre álló támogatási forrásokat, másrészt lehetővé tenné számukra, hogy megtartsák eddig kialakult beszállítói pozícióikat.

Annak a valós problémának a kezelésére, hogy egy ilyen koncentráció a már jól működő beszállítók további fejlődésének támogatásával egyben kizárná ennek a programnak a lehetőségeiből a kezdő vállalkozásokat, a következőket lehet felhozni. Egyrészt a kezdő vállalkozások többnyire ritkán tudnak rögtön egy nagyvállalat vagy globális cég beszállítójaként indulni, ezért a kezdő vállalkozások számára az eddig is jól működő vállalkozástámogatási formákat (például mikrohitel) kellene tovább működtetni. A kisvállalkozások beszállítóvá válását egy többlépcsős rendszer révén látom jobban megvalósíthatónak. Ennek lényege, hogy a nagy hazai vagy nemzetközi cégek, akik a beszállítások fogadjaként elsősorban a már bizonyító középvállalkozói kör erősítését tartanák indokoltnak, egyben elképzelhetőnek, sőt ösztönözhetőnek tartják azt a módszert, hogy ezek a nekik beszállító középvállalatok vonják be a beszállítói láncba a kisebb, esetleg kezdő vállalkozásokat.

A tőkealap a számos külföldi és néhány hazai fejlesztési tőkealaphoz hasonlóan a rendelkezésre álló pénzügyi forrásokból az alap szabályzataiban meghatározandó elveknek és feltételeknek megfelelően pályázatokat hirdet meg, amelyekre a célcsoportba tartozó vállalkozások fejlesztési-beruházási programjaikkal pályázhatnak. A befektetési döntéseket az alap létrehozói által kialakítandó testület hozza meg, az előre meghatározandó döntési kritériumoknak megfelelően.

A tőkealap természetesen nem karitatív szervezet, hanem komoly megtérülési követelményeket állít a pályázók elé annak érdekében, hogy a sikeres befektetésekből elért megtérülést a tőkebefektetés során kialakított tőkeemelés kivásárlására fordíthassák. A fő megkülönböztető jegye az, hogy a szokásos banki megítélésnél nagyobb kockázatú

vagy formálisan kisebb fedezeteket felmutatni képes fejlesztésekben, beruházásokban is közreműködik abban az esetben, ha a beszállító vállalat tervezett bővítését a beszállítást fogadó vállalat hosszú távú igénye támasztja alá.

Remélem, sikerül bizonyítani a modell működőképességét és az EU-csatlakozásunk által a beszállítások veszélybe kerülését legalább kompenzáló instrumentumot találni.

Jaksity György,

a Budapesti Értéktőzsde igazgatóságának elnöke

A következőkben röviden megpróbálom bemutatni az EU-csatlakozás általam várt, a pénz- és tőkepiacokat érintő hatásait.

Mindjárt az elején szeretném hangsúlyozni, hogy az EU-csatlakozásnak véleményem szerint a belépés pillanatában vagy az azt követő rövid időszakban számottevő hatása nem lesz a magyar pénz- és tőkepiac életére.

A devizaliberalizációval az utolsó akadályok is elgördültek a tőke szabad áramlása előtt. Az értékpapírok árazásakor a befektetők folyamatosan figyelembe veszik az EU-csatlakozást, ami azt jelenti, hogy az árak folyamatos konvergenciája megy végbe, és nem pedig egy ugrásszerű igazodás történik (például a hitelminősítés javulásának hatása a kötvénypiacon).

Az áralakulás mellett a másik fontos kérdéskör a szabályozás területe. Itt is elmondható, hogy a magyarországi jogszabályok is fokozatosan EU-kompatibilissé válnak (például tőkepiaci törvény). Természetesen lesz néhány változás, amelyeket – bár jelentős hatásuk közvetlenül a csatlakozást követően várhatóan nem lesz – érdemes megemlíteni.

Az egyik ilyen *változás*, hogy a jelenleg zárt hazai befektetési szolgáltatói kör kibővíülhet magyarországi székhellyel vagy fiókteleppel nem rendelkező EU-rezidens cégekkel. Ezek már ma is nyújthatnak szolgáltatást közvetlenül magyarországi befektetőknek, azonban a Budapesti Értéktőzsdén – azt az esetet kivéve, ha a Budapesti Értéktőzsde és egy külföldi börze kereszttagsági megállapodást köt – kereskedési jogot egyelőre nem szerezhetnek. A csatlakozást követően ez az akadály megszűnik, és elvileg a BÉT tagsága korlátlanul bővíülhet külföldi szolgáltatókkal, azonban erre a gyakorlatban nem számítunk.

Egy másik jelentős változás a kibocsátó társaságokat érinti, mégpedig az egyelőre ajánlásként létező „egységes útlevél”, amely lehetővé teszi, hogy a kibocsátó egy tagállam felügyeletének engedélyével bármely tagállamban nyilvánosan kibocsáthasson értékpapírt és/vagy bevezesse papírjait bármely EU-n belüli tőzsdére. Ez a BÉT szempontjából azt jelenti, hogy külföldi kibocsátó, amely már rendelkezik felügyeleti engedéllyel más EU-tagállamban, további hatósági engedélyezés nélkül kérelmezheti papírjainak bevezetését a Budapesti Értéktőzsdére.

Változni fog a beszámoló készítésének „nyelve” is, a jelenlegi hazai szabványt felváltja majd az IAS. Ennek sem lesz azonban igazán hatása a tőkepiac működésére, többek között azért sem, mert – túl azon, hogy az éves beszámoló tekintetében az A kategóriában szereplő társaságok számára már jelenleg is követelmény az IAS szerinti beszámoló készítése – számos vállalat a befektetői igények miatt már most is elkészíti a nemzetközi sz tenderdek szerinti beszámolóit.

A pénz- és tőkepiacok szemszögéből az igazi változást nem az EU-csatlakozás, hanem az euró bevezetése fogja jelenteni majd annak idején. A Gazdasági és Monetáris Unióhoz való csatlakozás ugyanis (számos technikai változás mellett) jelentős hatással lesz a megtakarítás szerkezetére és a befektetési portfóliók diverzifikációjára (országok helyett még

inkább a szektorok lesznek érdekesek), valamint átrendezi a termékpaletta (gondoljunk csak a forint/deviza termékek megszűnésére). Ez azonban már egy másik téma.

Ezen túlmenően fontos megemlíteni, hogy jelenleg lényeges különbség mutatkozik Magyarország és a fejlettebb országok között a megtakarítások szerkezetében. Míg az EU országokban készpénzben és bankbetétben átlagosan az eszközök csupán 30 százaléka fekszik, addig Magyarországon 64 százaléka. Látszik továbbá, hogy az unió állampolgárai arányaiban is többet takarítanak meg, valamint megtakarított pénzüket tudatosabban „forgatják” értékpapírokban, befektetési alapokban, részvényekben, kötvényekben, biztosításokban. Az EU-csatlakozástól a Budapest Értéktőzsde a megtakarítási hajlandóság növekedését és a megtakarítási szerkezet átalakulását reméli, ám ezen túlmenően aktívan is részt kíván ebben vállalni azáltal, hogy 2003 elején szemléletformáló kampányt indít, melynek célja a magyar lakosság megtakarítási szokásainak az Európai Unió tagállamaiban kialakul-takéhoz való közelítése.

Kállay László,

a Magyar Gazdaságelemző Intézet Igazgatóhelyettese

Magyarország a csatlakozás napjától tagja lesz a világ egyik gazdasági centrumának, amelyik 2000 márciusában fontos elhatározásra jutott. A Lisszabonban a következő évtizedre felvázolt új stratégia azt tűzi ki célul, hogy az európai térség a világ legversenyképesebb, legdinamikusabb tudásalapú gazdaságává váljon, amely képes a tartós gazdasági növekedésre, több és jobb munkalehetőség biztosítása és nagyobb szociális kohézió mellett. Talán nem ünneprontás megemlíteni, hogy az elhatározás óta eltelt közel két év alatt a versenyképesség mérhető kritériumai alapján az unió a céltól valamivel távolodott, és nem közeledett hozzá. A pesszimisták a lisszaboni folyamat válságáról, az optimisták az ellentmondó törekvések közötti kompromisszumról beszélnek. Az Európai Unió egyik legnagyobb dilemmája – amivel megalakulása óta küszködik – az, hogy nem tudja vagy nem akarja meghozni azokat a nehéz döntéseket, amelyek szükségesek lennének ahhoz, hogy valóban javítsa versenyképességét az Egyesült Államokhoz képest. A javulás egyik tényezője a verseny intenzitásának növekedése lehetne. Ez az egységes piacon be is következett, azonban minden korlátozás, kivétel gyengíti a hatást. A nemzeti nagyvállalatok védelme, a nem fenntartható növekedést finanszírozó fejlesztési programok, a rugalmatlan munkaügyi szabályozás sok olyan látszatintézkedéshez vezet, amelyek nem jelentenek valós megoldást a versenyképesség problémájára. Se szeri, se száma azoknak a történeteknek, ahol nem sikerült kompromisszumot találni a szociális és a piaci szempontok között. Csak egyetlen példa. A nyolcvanas évek végén a szakértők megjósolták az európai autóipar koncentrációját, a nagy gyártók számának csökkenését. Több kormánynak rengeteg pénzébe került az a törekvés, hogy ezt megakadályozza, de a folyamatot csak késleltetni tudták, feltartóztatni nem.

Az Európai Unióban egymásnak feszülő erők nem a hagyományos politikai választóvonalak ellentétes oldalain állnak, Nagy-Britannia baloldali kormánya több kérdésben is Olaszország jobboldali vezetőivel alakít ki közös platformot, szemben állva időnként Németország baloldali kormányával, akik pedig a jobboldali francia politikusokkal találnak inkább közös hangot. Ebben az erőtérben nagy kihívást jelent majd a csatlakozó országok politikai vezetőinek az érdekeiknek legjobban megfelelő álláspontok kialakítása. A szociális, munkajogi, környezeti paraméterekkel jól leírható felzárkózási kényszer rövid távon nehezíti majd a versenyképesség javítását az új tagok egy részénél, miközben több tényező (például a munkaerő áramlásának és a termőföldtulajdon megszerzésének korlátozása) csökkenti a verseny intenzitásából adódó hatékonyságjavulás hatását.

Az útkeresés nehézségei ellenére látható, hogy az Európai Unió olyan integráció, amelyben mód van a nézetek, érdekek ütköztetésére, így mindig lesz esélyünk a magyar szempontok legalább részleges, ésszerű kompromisszumokon alapuló elfogadtatására.

A csatlakozás folyamatában különösen érdekessé teszi ezt a kérdést az, hogy a most belépő országok egy része éppen azoknak a közösségi politikáknak a területén próbál jobb alkupozíciót elérni, amelyek a legproblematicusabbak a versenyképesség javítása szempontjából. Néha az a benyomás keletkezik, mintha a csatlakozás fő kérdése az újraelosztásra épülő politikák körüli alku lenne. Mintha a strukturális és kohéziós alapokból elérhető támogatások összege, a mezőgazdasági kompenzációk mértéke és időzítése lenne a csatlakozás központi témája. A magyar nemzeti fejlesztési terv koncepciója is mintha az lenne, hogy a gazdaság egészének konszolidációját próbáljuk megvalósítani az európai költségvetésből. Holott mind a most csatlakozó országoknak, mind az unió egészének sokkal súlyosabb kérdésekkel kell szembenéznük. Csak néhány ezek közül. Mit kezd az Európai Unió a határai közé kerülő nagy tömegű és viszonylag jól képzett munkaerővel? Hiába tudjuk, hogy a munkaerő vándorlása korlátozott lesz, a tőkeáramlás nem az, és nagyon valószínű, hogy a vállalatok telephely-választási, regionális allokációra vonatkozó döntéseit befolyásolja majd a keleti munkaerő. Mit tud kezdeni az Unió egésze a nyugati területeken felszabaduló munkaerővel? Lesznek-e kellő mértékben új, főleg szolgáltatási tevékenységek, amelyek szinten tartják, esetleg növelik a foglalkoztatást?

El tudja-e fogadni az unió azt, hogy az innováció nem pusztán egy társadalmilag elismert, nemes, támogatásra érdemes tevékenység, hanem egyben kíméletlen verseny is, ahol a szellemi teljesítményt csak akkor díjazják, ha megvalósul az üzleti hasznosítása? Át tudja-e alakítani az unió kutatás-fejlesztési politikáját abba az irányba, hogy a megszülető eredmények piaci esélyei javuljanak?

Ki fogja megnyerni az Európai Unió és az Egyesült Államok között megindult versenyt a mezőgazdaság hatékonyságjavulást fékező, állami támogatása terén? Az lesz-e a győztes, aki több újraelosztott jövedelmet tud transzferálni az agrárszférába, vagy az, akinek a termelői életképesebbek lesznek a piacon, amikor sor kerül a rendszer reformjára?

A Magyarországon jelenleg működő vállalkozások számára a csatlakozás jár néhány pragmatikus, de éppen ezért a mindennapjaikat érintő következménnyel. Erdemes a következményeket két csoportra osztani. A vállalkozások számára fel fognak merülni egyszeri, az átálláshoz kötődő költségek. Ezek lényegében az új szabályok megtanulásából, az adózási, vámfizetési, statisztikai, engedélyezési eljárások bevezetéséből adódnak. Nagy valószínűséggel a vállalkozások többsége számára ez kezdetben többletterhet jelent. A változások között lesz néhány olyan, ahol az eljárások bonyolultabbakká válnak, ezért hosszabb távon is adminisztrációs többletteleher keletkezik (ilyennek tűnik például az uniós országokkal folytatott kereskedelembe fizetett áfa). Van okunk ugyanakkor bízni abban, hogy az átállás után a tranzakciós költségek összességükben alacsonyabbak lesznek, és ez nemcsak az egyes vállalkozásokra, hanem a gazdaság egészére is tartós élénkítő hatást gyakorol.

Némi aggodalomra adhat okot, hogy az átállás többletterhei éppen egy olyan kritikus időszakban nehezednek majd a vállalkozásokra, amikor az a tény, hogy az egyéges piac részévé válik a magyar gazdaság, a verseny intenzitását minden korábbinál magasabb szintre emeli. Lesz tehát egy több szempontból nehéz alkalmazkodási periódus, amikor a vállalkozások nagy része új, a gazdálkodás mindennapjait érintő teendővel, problémákkal szembesül. Minden valószínűség szerint növekedni fog a piacot valamilyen formában elhagyó magyar vállalkozások száma. Itt meg kell említeni, hogy már eddig is évente több tízezer vállalkozás szüntette meg tevékenységét, ami természetes jelenség, a kérdés az, hogy ezek száma mennyivel nő a csatlakozás köz-

vetlen következményeként. Ennek mértékét nagyon nehéz lenne megbecsülni, hiszen az nem kizárólag a csatlakozás, hanem többek között például a gazdasági konjunktúra alakulásának is függvénye.

Ami miatt viszont okunk lehet a bizakodásra, az az, hogy az EU feltételrendszerével, az Unió vállalkozásainak versenyével a magyar vállalkozások egy hosszú felkészülési periódus alatt már nagyrészt megtanultak együtt élni. A kilencvenes évek elejének gyors külgazdasági liberalizációja és a csatlakozási folyamat jogharmonizációja után a még hátralevő változások már nem jelentenek majd drámai kihívást a vállalkozások számára.

Általában igaz lesz, hogy automatikus javulást semmilyen területen nem lehet majd várni, a sikerért mindenhol meg kell majd dolgozni. A könnyebb piacra jutás csak esély, amit a versenyképes vállalkozások tudnak majd kihasználni, a támogatások megszerzése az ország befogadóképességén is múlik.

Ebből a szempontból a kényszerű sietséggel összeállított Nemzeti Fejlesztési Terv stratégiája nem tűnik ideális választásnak. Valószínűleg jobban szolgálná a fejlődést egy olyan stratégia, amelyik a kevés, valóban hosszú távon fontos területre koncentrálna, elsősorban az infrastruktúra regionálisan átgondolt fejlesztésére és az oktatásra. A „mindenkinek egy keveset elve” talán rövid távon alkalmas lehet konszenzusépítésre, de már csak azért sem ígéretes koncepció, mert nagyon nehéz lesz ilyen sok területen megteremteni a támogatások felhasználáshoz elengedhetetlen szervezeti, adminisztrációs és társfinanszírozási feltételeket. Azoknak az országoknak a tapasztalatai, amelyek a csatlakozást követően nemzeti fejlesztési tervet készítettek, inkább abba az irányba mutatnak, hogy a jól megválasztott kiemelt területekre koncentrálnó programok hatása jóval kedvezőbb, mint a túlságosan diverzifikáltaké. Írország és Portugália esetének összevetése emellett azzal a tanulsággal is szolgál, hogy a fejlesztési programok csak akkor lehetnek hatásosak, ha intézményi reformokkal párosulnak. Írország nemcsak ügyes támogatásfelhasználó, hanem a gazdasági szabadság rangsorának élmezőnyéhez is tartozik.

Körülbelül másfél év múlva egy szép napon arra ébredünk, hogy az Európai Unió megbecsült polgárai leszünk, de az nem biztos, hogy attól kezdve sokkal nyugodtabban is aludhatunk majd.

Szász Károly,

a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének elnöke

Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása a pénzügyi szolgáltatások szempontjából elsősorban általános liberalizációt, az üzleti tevékenység, a befektetések és egyéb szolgáltatások földrajzi korlátjainak az unió határáig terjedő, gyakorlatilag teljes lebontását fogja jelenteni. Ez a változás a fogyasztó számára a kínálat soha nem látott arányú bővülését és a szolgáltatások minőségének emelkedését, a szolgáltatók számára pedig egyfelől az európai piac megnyílását, másfelől viszont a belföldi üzleti verseny fokozódását, illetve a minőségi követelmények növekedését hozza magával. A felügyelő hatóság számára pedig növekszik az Unión belüli társhatóságokkal történő együttműködés jelentősége, a belföldön tevékenykedő külföldi szolgáltatók ellenőrzésének megkönnyítése, illetve a termékeiket külföldön is kínáló magyar szolgáltatók hatékony felügyelete érdekében.

A csatlakozás nyomán növekszik az unió bankjainak, biztosítóinak és egyéb szolgáltatóinak (bróker cégek, befektetési alapok, egyes termékekre szakosodott hitelintézetek stb.) belföldi jelenléte. Ez részint új, részint pedig újszerű intézményi formában (például bankfiók) tevékenykedő szolgáltatók megjelenését jelenti. Elsősorban azonban a ter-

mékkínálat fog növekedni. A vagyonosodó hazai háztartások számára lehetőség nyílik befektetéseik földrajzi és eszköztípusok szerinti diverzifikálására, a gazdálkodók pedig kifinomultabb finanszírozási és kincstári (befektetési és kockázatfedezeti) termékekhez juthatnak hozzá, részint belföldön, részint pedig az ország határain túl. Alapelvként a belföldi fogyasztó számára az Európai Unió egész területén elérhetővé válik a bankszolgáltatások, biztosítási termékek, befektetési alapok és értékpapíri piacok gyakorlatilag teljes kínálata. A hazai szolgáltatóknak pedig fel kell készülniük arra, hogy szembenézzenek az újonnan érkezett társaik által támasztott növekvő versennyel, illetve arra is, hogy saját termékeik külföldi kínálata révén bővítsék piacukat.

E változások azonban nem egyik napról a másikra zúdulnak a fogyasztók, a szolgáltatók és a felügyelő hatóság nyakába. Az unióhoz való csatlakozás ugyan egyszeri aktus lesz, a szervezet jog- és intézményrendszerbe, illetve mindennapos üzleti gyakorlatába történő beilleszkedés azonban természetesen hosszú idő alatt megy végbe. Az európai jogi és intézményi normák átvétele már az 1990-es évek elejétől, az Európai Közösséggel kötött társulási szerződés jóváhagyása óta folyamatosan zajlik, az utóbbi években folytatott csatlakozási tárgyalások időszakában pedig tovább gyorsult. A pénzügyi szektor szabályozási keretei és gyakorlata, ezen belül pedig a pénzügyi felügyelet intézménye mára gyakorlatilag teljes mértékben alkalmazkodott az Európai Unió követelményeihez.

Az előző folyamattal egyidejűleg a magyar gazdaságban zajló általános liberalizálási folyamat következtében a hazai piacon számos külföldi szolgáltató jelent meg a pénzügyi szektor valamennyi szegmensében. Egyes területeken (például bankok és biztosítók) a külföldi háttérű szolgáltatók mára meghatározó jelentőségűvé váltak. Ezek a szolgáltatók számos beruházást hajtottak végre, szolgáltatásaik technológiai színvonalát és személyi feltételeit folyamatosan fejlesztették, és korábban belföldön ismeretlen pénzügyi termékeket, üzleti és szolgáltatási normákat honosítottak meg. Erősödött az üzleti verseny, s ugyanakkor a devizajogszabályok liberalizálása révén a belföldi fogyasztók számára megnyílt a külföldi pénzügyi szolgáltatások igénybevételének lehetősége is, a kereskedelemmel és az utazással összefüggő bankszolgáltatások, valamint a befektetések területén egyaránt. A pénzügyi szolgáltatók e folyamatban komoly felkészültségre, illetve nemzetközi tapasztalatokra tettek szert. Ezek, és nem utolsósorban tőkeerejük miatt képesek arra, hogy az unió kihívásainak nagyobb megrázkódtatások nélkül meg tudjanak felelni.

Az EU-csatlakozás természetesen a felügyelő hatóság számára is további feladatokkal jár. A felügyelet arra készül, hogy haladék nélkül bekapcsolódik az Európai Bizottság mellett működő, a pénzügyi szektor szabályozási kérdéseivel foglalkozó módszertani munkacsoportok és szakbizottságok tevékenységébe, illetve bővíti a tagországok pénzügyi felügyelő hatóságaival folytatott közvetlen együttműködését. Emellett különösen fontosnak tartja az Európai Unió magas szintű fogyasztóvédelmi normáinak folyamatos érvényesítését, illetve a külföldi szervezetek belföldön megjelenő fiókjai és a hazai szervezetek külföldi fiókjai megfelelő ellenőrzési gyakorlatának kialakítását. Emellett elsőrendűen fontos az unió nemzeti felügyelő hatóságai közötti felelősségelhatárolás kérdése, vagyis annak pontos meghatározása és gyakorlati érvényesítése, hogy a határon átnyúló pénzügyi tevékenységek felügyelete miként oszlik majd meg a határ két oldalán tevékenykedő nemzeti hatóságok között.

A felügyelet stratégiai célja az EU-csatlakozáshoz kapcsolódóan, hogy az európai integráció alapelvei a felügyelet napi tevékenységében is érvényesüljenek. Ennek érdekében hangsúlyeltolódások várhatók a felügyeleti munkában. Arra törekszünk, hogy ugyanolyan hatékonyan, eredményesen lássuk el feladatainkat, mint a többi tagország felügyelő hatósága. A felügyeletnek objektívan, versenyesemlegesen, ugyanakkor határozottan, következetesen kell betartania a jogszabályokat, biztosítva azt, hogy a hazai piaci szereplők minden tekintetben lépést tudjanak tartani európai uniós versenytársaikkal.

Az azonos elveknek és gyakorlatnak nemcsak a felügyeletben és ennek legfontosabb részét képző ellenőrzési tevékenységben kell érvényesülnie, hanem engedélyező tevékenységünkben is, különös tekintettel az EU-ban megvalósuló „single passport” elvére. A csatlakozás után a felügyeleti tevékenységnek olyanná kell válnia, hogy ne csak a hazai pénzügyi rendszer biztonságos működését segítse elő, hanem hozzájáruljon az egész integráció pénzügyi stabilitásának fenntartásához.

Szekeres Imre, **a Miniszterelnöki Hivatal általános politikai államtitkára**

Megítélésem szerint az európai integrációs csatlakozás gazdasági és társadalmi hatásai távolról sem lesznek olyan drámaiak, mint ahogyan attól talán sokan tartanak. Ne felejtjük el, hogy a magyar gazdaság nem az ezredfordulón vagy akár 2004-ben kezdi meg a kapcsolattépítést az európai piacgazdaságokkal. Csatlakozásunk gyakran ellentmondásos, de mégiscsak sok évtizedes gazdasági reformfolyamat megérdemelt zárószakasza lesz, amikor is már nemcsak a versenyfeltételekhez való nem könnyű alkalmazkodásban lesz részünk, hanem hozzájuthatunk a csak tagoknak járó transzferforrásokhoz is. Ismert, hogy a „működő piacgazdaság” jogi és intézményi alapjainak kiépítése már jóval a rendszerváltás előtt megkezdődött. A gazdasági, jogi infrastruktúra vagy a kétszintű bankrendszer már a 80-as években is létezett, s az a menedzsergeneráció sem a semmiből lett, amely képes volt például egy sikeres külkereskedelmi orientációváltást végrehajtani a kilencvenes évek első felében.

A reálgazdasági alkalmazkodás és ennek szerves összeépülése az európai közös piaccal az elmúlt tíz évben lépett intenzív szakaszba. A Társulási Megállapodásban, amelyet még az Antall-kormány írt alá 1991-ben az Európai Közösségekkel és azok tagállamaival – többek között –, egy intenzív kereskedelmi liberalizációs program végrehajtását is vállaltuk, melynek eredményeképpen Magyarország az ezredfordulóra reálgazdasági értelemben már az európai egységes piac szereplőjévé vált. Mindez azt jelenti, hogy bár fejlettségi mutatóink tekintetében még messze elmaradunk az európai uniós átlagtól, de gondjaink már ma is egy fejlett piacgazdaság gondjai, s a csatlakozás ténye önmagában nem jelenthet sokkhatást a magyar gazdaság egészére és annak szereplői számára. Mindezek megállapításával természetesen nem azt az ismert tételt vitatom, hogy nemcsak nyertesek, hanem vesztes területek, rétegek, régiók is lesznek a tényleges csatlakozás után, és a foglalkoztatottság, a munkaerő-migráció újfajta feszültségei is megjelenhetnek.

A makrogazdasági folyamatok jelenlegi bizonytalanságai szintén nem a közelgő uniós csatlakozással függenek össze. Tudjuk, hogy világszerte – így Európában is – meglehetősen bizonytalanok a gazdasági növekedés kilátásai. Nagy a tanácsstalanság nemcsak az euró-, hanem a dollárövezetekben is az optimális valutaárfolyam kiválasztása körül. Nem tudjuk, hogy a kőolaj árának – egy esetleges iraki háború miatti – elszabadulása hogyan hat majd az inflációra. Látható, hogy az Európai Unió gazdaságának olyan fejlett motorjai, mint Németország vagy Franciaország is a miénkhez hasonló államháztartási és költségvetésdeficit-problémákkal küzdenek, s vezető európai politikusok vitatják, hogy indokolt-e fenntartani a pénzügyi szigorú intézményesítő Stabilitási Paktumot jelenlegi rugalmatlan formájában. Mindez arra ösztönöz bennünket, hogy a csatlakozási tárgyalások utolsó heteiben is megpróbáljuk pénzügyi pozíciónkat javítani, növelve ezzel az átmenet biztonságát.

Makrogazdasági elemzők szerint a csatlakozás várható hatásai közül a pénzügyi transzferekben megnyilvánuló előnyöket a legkönnyebb előrejelezni. Mivel a csatlakozásra váró országok az EU lakosságát 20 százalékkal, a GDP mennyiségét viszont csak

5 százalékkal fogják növelni, egyszerűen belátható, hogy a felzárkóztatási támogatásokra szóló jogosultság éveken át érvényesülni fog. A Bizottság kimutatása szerint a 10 csatlakozásra esélyes ország jelenlegi 3,1 milliárd euró összegű pénzügyi támogatása 2004-re 10,8 milliárdra, 2006-ra pedig 16 milliárdra nőhet. Összességében a pénzügyi támogatásoknak, a szorosabb integrációs kapcsolatoknak és a létrejövő 450 milliós népességű piacnak köszönhetően a gazdasági növekedés gyorsulására lehet számítani a csatlakozó országokban. A növekedési összetevők vizsgálatával kapcsolatos egyes előrejelzések azt mutatják, hogy a csatlakozó országok az EU-tagság nélkül egyharmadakkora növekedési ütemet érnének csak el, mint a tagság révén.

A mérleg másik oldala, hogy természetesen lesznek költségei a szükséges intézményrendszer helyi kiépítésének, a szabályozási infrastruktúrának, a szigorúbb minőség-szabályozási és környezetvédelmi előírásoknak. E költségeket végső soron a fogyasztóknak kell megfizetniük. A legnagyobb egyedi tétel minden bizonnyal a környezetvédelmi előírások betartásának a költsége lesz. A legnagyobb veszteséget azonban kétségkívül az a csatlakozásra váró ország szenvedné el, amelyik – egy kedvezőtlen politikai konstellációban – végül is kimaradna a csatlakozás esedékes fordulójából. Ez nyilvánvalóan negatív reakciókat váltana ki a pénzpiaci szereplőkből, jelentősen megemelné a befektetésektől elvárt kockázati felárat, és komoly visszaesést idézne elő a működőtőkebefektetések területén.

A csatlakozás gazdasági, társadalmi mérlege szempontjából legfontosabb stratégiai kérdésnek az agrárgazdaság és a vidék fejlesztését tartom. A kilencvenes években a két jobboldali kormány politikai voluntarizmusa itt okozta a legtöbb kárt, amikor működő és versenyképes struktúrákat vertek szét, tartósan olyan helyzetet idézve elő, hogy egy fontos gazdasági ágazat – amely a tagjelöltek között egyedül nettó exportőr – vált alkalmatlanná az elmaradott birtokszerkezet miatt az uniós támogatások fogadására. Nagyon fontosnak tartom természetesen a közvetlen uniós támogatások ügyét, s minden lehetséges eszközt mozgósítanunk kell annak érdekében, hogy lerövidítsük azt az átmeneti időt, amelyben a magyar termelők csak az uniós források egy részéhez juthatnak hozzá. Stratégiai jelentőségűnek azonban mégis azt tartom, hogy a magyar mezőgazdaság és vidék tényleges modernizálása megkezdődjön, és ásatag politikai nosztalgiák helyett kiépüljön a korszerű intézményrendszer, amely alkalmas a közös agrárpolitika és a regionális fejlesztést szolgáló közösségi források fogadására.

Ugyancsak stratégiai jelentőségűnek látom a csatlakozás szempontjából az önkormányzatok vagyoni helyzetét és vagyonnal való gazdálkodását. A települési önkormányzatok vagyoni helyzete kettős szempontból is kulcskérdés lesz a csatlakozás után várhatóan bővülő pénzügyi transzferek felhasználhatósága szempontjából. Egyfelől azért, mert a transzferek lehívási képessége függ az érintett önkormányzatok jövedelmi helyzetétől, az ún. saját erő előteremtésének képességétől. Az elmúlt kormányzati ciklusban az önkormányzatok jelentős része például azért nem tudott a befektetők számára kedvezményeket, vonzó lehetőségeket, ezen belül adókedvezményeket biztosítani, mert egyetlen helyi bevételi forrásuk a vállalkozók által befizetett helyi adókból származott. Így, ahová nem érkeztek befektetők, ott csak minimális helyben képződő forrás keletkezett. Ez a folyamat egy 22-es csapda helyzetet eredményezett, ugyanis helyben képződő forrás híján sem adókedvezmény adásában nem volt érdekelt az önkormányzat, sem a befektetőket kiszolgáló infrastrukturális háttér kiépítésével nem tudott vonzó befektetési környezetet teremteni. Az önkormányzat egyetlen lehetősége a befektetési vonzerő felkeltése, így a fejlesztésekhez igénybe vett önkormányzati ingatlanvagyon olcsó értékesítése (felélése) és a lakókörnyezetet, a tradicionális települési értékeket óvó helyi előírások, szabályok felpuhítása volt.

Ahhoz, hogy az EU csatlakozási és felzárkóztatási alapok kihasználásában legalább olyan eredményeket érjünk el, mint a hasonló helyzetben levő nyugat-európai elődök (Spanyolország és Portugália például a kezdeti időszakban a lehetséges pénzügyi transzfereknek mindössze 10 százalékát tudta lehívni), sürgősen felül kell vizsgálnunk a települési önkormányzatok jövedelemképződésének módját, és biztosítanunk kell a saját erő létrehozásának forrásait.

Talán ennél is fontosabb azonban az önkormányzati vagyonnal történő gazdálkodás személyi feltételeinek, szakmai követelményeinek és szabályrendszerének – beleértve az ellenőrzési rendszert is – a javítása.

Az önkormányzatiság a demokratikus jogállam fontos vívmánya, de nem lehet védőernyő a vagyon felélése és a nem átlátható gazdálkodási gyakorlat számára.

Hasonló pozitív hatást várok a lakókörnyezet és általában a környezetvédelem kapcsán. Joggal bízhatunk abban, hogy az EU által finanszírozott infrastrukturális fejlesztések szigorú környezetvédelmi előírásai kihatnak majd az egyéb forrásokból finanszírozott fejlesztések, befektetések környezeti következményeinek számbavételére is, és a gazdaság egyre több területén érvényesül a környezettudatos magatartás.

Nem kell nagy jóstehetség ahhoz, hogy a csatlakozás egyértelmű nyertesei a viszonylag képzett fiatal generációk lesznek. Már ma is nagy számban találkozhatunk olyan friss diplomás vagy még diplomaszerező tanulmányokat folytató fiatalokkal, akik szakmai gyakorlatukat vagy a diplomaosztás utáni első munkahelyüket az unió valamely tagországában igyekeznek megszerezni. Annak ellenére így van ez, hogy ma még korlátozások vannak érvényben az unió kívüli állampolgárokkal szemben, s e téren a csatlakozás után is elsősorban az eltérő tagállami szabályozásra számíthatunk. A korlátozások jelenleg úgy oldják fel, hogy esetenként nem a szakmájukban vagy a képzettségi szintjüknek megfelelően lépnek munkába. Ennek ellenére sokan vállalják a kinti foglalkoztatást, és gyakran nem egyszerűen a magasabb jövedelem reményében, hanem mert személyes tapasztalatok alapján akarják megismerni az uniós munkakultúrát, az üzleti élet, a pénzügyi rendszer ottani működését. Arra számítok, hogy a csatlakozással ez a szándék és gyakorlat tömegessé fog válni, s a jövő uniós generációi számára már szabály lesz az, ami szüleiknek még csak szerencse hozta kivételes lehetőség volt.

Vajda László,

**a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium
Integrációs Főcsoportfőnökségének főcsoportfőnöke**

AZ EU-CSATLAKOZÁS VÁRHATÓ NÉHÁNY KÖZVETLEN HATÁSA – A TELJESSÉG IGÉNYE NÉLKÜL

A magyar agrárgazdaság mindig is nagy jelentőségű szektora volt és lesz a nemzetgazdaságnak. Alapvető szerepet játszik a vidék gazdasági, társadalmi életének alakításában és foglalkoztatási erejének megőrzésében, fejlődésének biztosításában. Az ország kiegyensúlyozott fejlődése, a területi differenciálódás mérséklése, a zavartalan belső ellátás, a foglalkoztatottság biztosítása és a fizetési mérleg javítása szempontjából kiemelt szerepe van a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari ágazatoknak. Bár a mezőgazdaság nemzetgazdasági részesedése – az EU-tagországokhoz hasonlóan – csökkenő tendenciájú, de az ágazat GDP-hez való hozzájárulása és a foglalkoztatásban betöltött szerepe jelenleg még mindig magasabb, mint az átalakulási és struktúraváltási problémáktól mentes fejlett országokban.

Mit nyer a magyar agrárgazdaság a sikeres csatlakozás után?

Az Európai Unióhoz való csatlakozás nagy kihívást jelent a magyar gazdaság egészére, ezen belül pedig különösen az agrárgazdaság számára. Hazánk mezőgazdasága és élelmiszeripara összességében várhatóan meg fogja állni a helyét az Európai Unión belül. Ami a csatlakozás várható előnyeit illeti, először is Magyarország bekerül egy olyan integrációba, amely már hosszabb ideje stabil gazdasági hátteret (kiegyensúlyozott gazdasági növekedés, pénzügyi helyzet és tőkeerő) és ezáltal egyenletesen növekvő életszínvonalat – a magyarnál magasabb színvonalon – biztosít a lakosságnak, ezen belül az agrárnépességnek is.

A konkrét előnyöket egyrészt a magyar mezőgazdaság adottságai, másrészt a Közös Agrárpolitikában (KAP) rejlő – szintén már hosszabb ideje bizonyított – lehetőségek adják.

A mezőgazdasági termelés szempontjából Magyarország ökológiai (természeti) adottságai kedvezőek. Az ország területének 2/3-a hasznosítható mezőgazdasági műveléssel, a művelt terület 1-e szántó, a talaj minősége kedvező, összességében az ökológiai adottságok az EU-tagállamokkal történő összevetésben – de nemzetközi viszonylatban is – potenciálisan komparatív előnyöket jelentenek az ország számára, amely versenyelőnyt jelent, ami a csatlakozás után, főleg a hatalmas egységes belső piac által biztosított lehetőségek miatt jobban érvényesíthető lesz.

A magyar agrárgazdaság bekerül egy 450-500 millió főt számláló egységes belső piacra, amely jelentős vásárlóerővel, hatalmas kereslettel rendelkezik. Az egységes belső piacra kerüléssel a termékek forgalmának újában álló korlátok lebomlanak. (Mindkét irányban!) A külső versenytársaktól a magyar belépést követő időszakban is még meglehetősen magas védőfal fogja védeni az EU termelőit, és így majd a magyar termelőket is. Javulnak a magyar termékek harmadik országbeli elhelyezésének lehetőségei, mivel a csatlakozás idején a termékegységre jutó exporttámogatási kulcsok az EU-ban feltételezhetően még mindig nagyobbak lesznek, mint a jelenlegi magyar támogatások.

Általában véve a Közös Agrárpolitika mind a piacszabályozás, mind a vidékfejlesztés területén minden eddiginél nagyobb forrást, támogatást biztosít majd a magyar mezőgazdaság számára. Ez a kötöttségek, a behatárolt termelési lehetőségek mellett is nagyobb biztonságot jelent majd a termelőknek. Igaz, hogy a termelőknek még többet kell tenni a versenyben maradás érdekében, hiszen több lesz a versenytárs. Figyelemmel kell lenni azonban arra is, hogy a magyar mezőgazdaság főbb ágazatainak várható versenyképessége az egységes EU-piacokon döntően a hazai feltételek alakulásán múlik.

A csatlakozás forrásbővítést jelent, nemcsak a jövedelemkiegészítő támogatások, a magasabb exporttámogatások, a biztonságosabb piaci értékesítés, a magasabb árak, hanem a kedvezőbb beruházási körülmények és az olcsóbb hitelhez jutás biztosításával. Az EU agrárpolitikai és piacszabályozási rendszere – a várható további átalakulások után is – olyan stabilitási tényezőt épít be a magyar mezőgazdasági termelésbe, amely önmagában is javítja termékeink versenyképességét.

Magyarországon a mező- és erdőgazdaság multifunkcionális (többcélú, úgymint termelés, pihenés-üdülés, tájgondozás, környezetvédelem és a szociális-közjóléti funkciók) szerepét korábban nem hangsúlyoztuk, de mindig is érvényesült. Az unióban ez már hosszabb ideje a hivatalos agrárpolitika része, és a társadalmi-gazdasági és szociális feszültségek megoldásában nagy szerepet játszik. Az EU vidékfejlesztési politikája sokkal átfogóbb a hazainál, így az EU-n belülről kerülés feltétlenül pozitívan fog hatni a vidék problémáinak rendezésére.

További közvetlen, illetve közvetett előnyöket biztosít az, hogy új alapokra helyeződik a mezőgazdasági termelés, az élelmiszeripar és a kereskedelem kapcsolatrendsze-

re. Ugyancsak előnyös lesz az EU-tagság a magyar agrárgazdaság számára az EU hatalmas kutatási-fejlesztési programjaiba történő aktívabb bekapcsolódás révén, valamint a kiszolgáló ágazatok fejlődése várhatóan felgyorsul a tőke és a szolgáltatások szabad áramlása miatt.

Összefoglalva, mindezek hatására:

- a mezőgazdaság és az élelmiszer-feldolgozás pénzügyi helyzete, jövedelemviszonyai stabilizálódnak,
- új, értékes piaci lehetőségek (rések) nyílnak meg,
- jelentős fejlődés várható a vidéki infrastruktúrában,
- a vidéki életközösségek szociális-gazdasági életképessége növekszik.

Az EU-csatlakozással kapcsolatos követelmények, veszélyek, eredmények

Az EU agrárpolitikájának fő irányvonala a mezőgazdasági ár- és jövedelempolitika szétválasztása, a belső árak világpiaci árakhoz való közelítése, a vidék fejlesztése és a természeti erőforrások fokozottabb megóvása a táj- és környezetvédelem összehangolt támogatási programja segítségével. Az EU támogatáspolitikájára a termékspecifikus szabályozás a jellemző, ahol a központi beavatkozás csak előre rögzített szabályok és keretek között történhet. Az EU mélyreható és előre tervezett termeléskorlátozást alkalmaz a legfontosabb mezőgazdasági termékek körében, mint például a tej, cukor, dohány, húsmarha, gabona, olajos növények esetében.

Tehát az unió agrárpolitikájára – ezen belül piacsabályozására a szabályozás alá eső termékek esetében – a termelés visszafogása vagy szinten tartása a jellemző. A növekedésorientált magyar agrárpolitika, illetve piacsabályozás a csatlakozás előtt – a célrendszerben meglévő eltérések miatt – nem lehet teljesen EU-konform. Továbbá, amíg az Európai Unió agrárpolitikája a gyakorlatban hosszú, több évtizedes fejlődés eredménye, addig nekünk nagyon rövid idő alatt kell eljutnunk oda, ahol az EU-tagországok ma tartanak. Ezt úgy kell elérnünk, hogy mezőgazdaságunk versenyképesége fennmaradjon, sőt növekedjen az egyre növekvő piaci kihívásoknak megfelelően.

A csatlakozás – közhely, de nem árt ismételtetni – óriási feladat, és az idő már nem sok! Egyszerre kell tárgyalni és felkészülni, e kettő adja a csatlakozás veszélyforrásait, kockázati tényezőit is. Amennyiben jól felkészülünk a csatlakozásra, akkor lehetünk igazán nyertesek. Amennyiben nem készülünk jól fel, nehézségeink lesznek, és a magyar mezőgazdaság a perifériára szorulhat.

Az igen részletes, a mai magyar gyakorlattól számos elemében alapvetően eltérő közösségi szabályozás átvétele rendkívül erőfeszítéseket kíván a magyar államigazgatástól. Konkrétan mindez szigorú jogharmonizációs, intézményfejlesztési és gazdaságfejlesztési programot, valamint az EU által kritikusnak tartott adminisztratív kapacitás bővítését igényli.

A közösségi joganyag fele az agrárgazdaság területét szabályozza. Elmondhatjuk, hogy az elmúlt évek során ennek mintegy 90 százalékát beépítettük a magyar jogrendbe. A csatlakozásig hátralévő időben főleg a piacsabályozáshoz kapcsolódó jogszabályok átvétele és a működésükhöz szükséges intézményrendszer kiépítése jelent komoly feladatot. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztériumban elkészültek azok, a döntéseket megalapozó előterjesztések, amelyek alapján a hazai piacsabályozási és támogatási rendszerünk 2003. január 1-jétől EU-konformmá válhat. Elképzelésünk szerint 2003 lesz a begyakorlás éve.

A közös agrárpolitika végrehajtását biztosító hazai adminisztratív struktúrák tekintetében Magyarország a csatlakozás tervezett időpontjára, 2004. január 1-jére kialakítja és

működőképes állapotba hozza a Közös Agrárpolitika végrehajtását biztosító igazgatási és ellenőrzési intézményeket. Kiemelt feladat a közvetlen termelői támogatások ellenőrzéséhez kötelezően létrehozandó Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszer, az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Garancia Részlege által finanszírozott közösségi támogatási intézkedések kifizetései kötelezően létrehozandó Kifizető Ügynökség kialakítása, valamint a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékek külkereskedelmi forgalmához szükséges ellenőrzési rendszerek kiépítése.

A felkészülés legfontosabb területei a jogharmonizáció és az intézményrendszer átalakítása mellett a társadalom felkészítése a csatlakozásra (népszavazás), szűkebb értelemben véve pedig a gazdák felkészítése. Az agrárágazat EU-csatlakozáshoz való felkészítése a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium feladata és felelőssége. Tájékoztatni kell az agrárszféra szereplőit a tárgyalási folyamatokról, az unió agrárrendszeréről, és fel kell készíteni az integrációt követő lehetőségekre, hogy azokat maximálisan ki tudják használni. Az agrárium szereplőit tájékoztatni kell a Közös Agrárpolitika termékpályánként történő piacszabályozásának és vidékfejlesztésének működéséről. Meg kell ismertetni a szabályozás elemeit, a kvótákat, az árak kialakítását, a támogatások bonyolult rendszerét (e területen még nagyon sok teendőnk van).

A termelők felkészítését a minisztérium az ágazatban működő szakmai, érdekképviseleti, valamint civil szervezetekkel szoros együttműködésében valósítja meg. A minisztérium már jól működő képzési és tájékoztatási eszközei mellett a tárca e kapcsolatokhoz is biztosítja a forrásokat (közvetlenül vagy támogatás formájában), valamint a terjeszteni kívánt információkat, ismeretanyagokat. A közreműködő szervezetekre hárul a tudnivalók hatékony eljuttatása a gazdálkodókhoz, termelőkhez. A termelők elszigeteltek, fizikailag távol helyezkednek el, ezért kiemelt jelentőséget tulajdonítunk az ismereteket közvetítő fent említett nem kormányzati szervezeteknek.

A csatlakozás sikeres megítélése igen fontos politikai kérdés, ezért mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy kellően felkészülten lépünk be az Európai Unióba.

Ma már nyugodtan mondhatjuk, hogy mindkét fél – az Európai Unió és Magyarország is – elkötelezte magát a 2004. május 1-jei bővítési dátum mellett.

A mezőgazdasági csatlakozási tárgyalások alatt mindvégig kiemelt figyelmet fordítottunk és fordítunk a továbbiakban is arra, hogy a magyar érdekeket érvényesíteni tudjuk. Erre a legnagyobb szükség a tárgyalások végső fázisában, a legintenzívebb tárgyalások során lesz. A direkt támogatások ügyét együtt kezeljük a vidékfejlesztésre szánt összegek, a nemzeti támogatások és a termelési kvóták kérdésével. Szintén fontosnak tartjuk, hogy a tagságot követően bizonyos szektorokat nemzeti forrásból támogassunk. Ezért a korábban tervezettnél szélesebb körben kívánunk nemzeti támogatásokat bejelenteni az Európai Uniónak. A célunk olyan megegyezéscsomag elérése, amelynek elemei (direkt támogatás, egyéb piaci támogatás, vidékfejlesztés, kvóták, nemzeti támogatás stb.) együttesen biztosítják a magyar mezőgazdaság fejlődési lehetőségét és az egyenlő versenyességet a magyar gazdálkodóknak.

A csatlakozási szerződés aláírása után a magyar agrárminiszter már 2003 májusától ott lesz a havonta ülésező Agrárminiszteri Tanács ülésein, s így közvetlenül részt vesz a döntéshozási folyamatokban, az unió és Magyarország mezőgazdaságának alakításában. Mint ahogy (ezt is hangsúlyozni szükséges) a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium és egyéb magyarországi intézmények (remélhetőleg) jól felkészült szakemberei részt vesznek az unió különböző bizottságaiban, az irányító, szabályozó, tanácsadó és tudományos bizottságokban (150 körül van a számuk), ahol nagyon lényeges, a Közös Agrárpolitika működésének napi és a többéves költségvetési cikluson áthúzódó szabályozásáról tanácskoznak, vitatkoznak és döntenek.

VÁRHATÓ HATÁSOK ÉS GAZDASÁGPOLITIKAI FELADATOK

2002 novemberében már biztosan állítható, hogy 2004 első félévében Magyarország EU-tagállammá válik. Bár a csatlakozási jegyzőkönyv leglényegesebb, azaz valamennyi pénzügyi kérdése még tárgyalás alatt áll, a belépés fő kondíciói azért körvonalazhatók. Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a belépés után azonnal a magyar piac részévé válik az EU egységes belső piacának. Ez egyben maga után vonja azt is, hogy a magyar piac hitel és befektetés szempontjából egyre jobb megítélés alá esik majd. De az egységes belső piac szabályai a magyar kis- és középvállalkozók számára olyan kihívást jelenthetnek mindezzel együtt, ami a csődök számának megemelkedéséhez vezethet. Tehát miközben az országkockázat csökken, a magyar vállalkozások egy része számára az egységes belső piacon való működés kockázata megnő.

Az elmúlt évtizedben a magyar exportszektor alapvetően az EU belső piacán értékesítette termékeit, és az import meghatározó része is innen származott. Az EU és Magyarország között mostanra a kereskedelem csaknem teljes mértékben liberalizálódott. A fogyasztói árakban visszatükröződik a liberalizált kereskedelem hatása, ezért jelentősebb áremelkedést a csatlakozás nem indukálhat. Persze arról nem szabad megfeledkezni, hogy van néhány olyan termékcsoport, ahol az állam által befolyásolt áralakulás miatt halasztott áremelési szükség alakult ki. Ilyen például a lakossági gázár. Áremelkedéshez vezethet a csatlakozással elvállalt áfakulcs- harmonizáció is. Itt egyfelől arról van szó, hogy meg kell szüntetni a nullakulcsos áfakört. Ez például egyes gyógyszerek árnövekedését eredményezheti. Az áfakulcsok szükséges változtatása azonban összességében várhatóan nem lesz inflációgerjesztő, mert a 25 százalékos maximális áfakulcsoknak a nullszaldós kör megszűnésével párhuzamosan csökkenniük kell. Ez a két folyamat ki-egyenlítheti egymást. Persze a különböző lakossági csoportok fogyasztói kosara eltér egymástól. Így a nullakulcsos áfa megszűnése okozhat rétegspecifikus szociális problémákat. A csatlakozást követően feltehetően növekedni fog a föld ára is. Azt azonban, hogy ennek az élelmiszerek fogyasztói árára milyen hatása lesz, elég nehéz megmondani. Az élelmiszerek ára függ a kereslet-kínálat alakulásától. Így remélhető, hogy jelentősebb élelmiszerár-emelésre nem kell számítani.

Az EU-tagországok nemzeti munkaerőpiacain meglehetősen különböző bérszínvonal alakult ki. Nagyon különbözik a szociális háló kiépítettsége is a tagországok között. Jelentős különbséget mutat a bérre rakódó járulékok nagysága is. Mindez hangsúlyosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a bérnövekedés és a szociális ellátás az EU-n belül a nemzeti gazdasági teljesítmények függvénye. Ezért Magyarországon a bérek csak abban a mértékben növekedhetnek, amit a termelékenység-növekedés megenged. Az EU-tagságtól nagy valószínűséggel elvárható, hogy Magyarország addicionális növekedési lehetőségekhez jut. Így az EU-n belül nagyobb bérnövekedési lehetőségek teremthetnek a tartósan magasabb GDP-növekedés eredményeként. A „béryomás” a magyar gazdaságon belül elsősorban nem az EU-csatlakozás függvényében merül fel, hanem az elmúlt évtizedben lezajlott gazdasági átalakulás eredményeképp. Persze egy-egy meghatározott szakmácsoportban előfordulhat, hogy a bérkülönbség fog munkaerőmozgást eredményezni. Olyan területeken lehet erre számítani, ahol az EU-ban szakemberhiány van. A munkaerőmozgást a bérkülönbség tömegesen nem tudja előmozdítani, mert az EU fogadókészsége kicsi, a munkanélküliség az EU-n belül relatíve magas.

Az EU-csatlakozás Magyarország számára reálgazdasági és pénzügyi konvergencia-követelményt jelent egyszerre. Azt, hogy relatíve rossz világgazdasági körülmények között a magyar gazdaságpolitika hogyan tudná ezt a két konvergenciakövetelményt tartósan teljesíteni, igen nehéz megmondani. Az EU-átlagot meghaladó GDP-növekedés, a fokozatosan csökkenő infláció és a költségvetés folyó hiányának a GDP 3 százalék körüli mértéke egyszerre olyan kihívást jelent, amit *rövid távon* nemigen lehet teljesíteni. A mindenkori magyar kormánynak el kell döntenie, hogy milyen policy mixet alkalmaz. Valószínűleg a lehetségesnél kicsit mérsékeltbb növekedés, a célul tűzöttnél kicsit lassúbb, de folyamatos inflációcsökkentés és a költségvetési hiány kicsit lassúbb mérséklése jelentheti a gazdaságpolitika számára a megvalósítható feltételt. A költségvetési hiány csökkentése nem egyszerűen a gazdasági és monetáris unióba történő belépéshez szükséges, hanem ahhoz is, hogy a belépést követően a kohéziós alapból történő forrásokhoz juthassunk. Ezért a pénzügyi stabilitás 2004-ig történő elérése célszerű lenne.

Mindennek fényében a költségvetés lehetőségei az EU-csatlakozás lehetséges veszteségeinek kompenzálására meglehetősen csekélyek. Pedig az egységes belső piac szabályainak nem ismeretéből és alkalmazásának elmulasztásából fakadó lehetséges csődök számát mérsékelni kell. 2003-ban milliárdos nagyságrendben áll rendelkezésre forrás az EU-csatlakozással kapcsolatos kommunikációra. Ezt a forrást a rétegspecifikus, interaktív kommunikációra kellene felhasználni. Így talán körvonalazni lehet majd a lehetséges veszteségeket. Jelenleg ugyanis elfogadható pontossággal megmondani, hogy kik lesznek a nyertesek, és kik lesznek a veszteségek, nemigen lehet. Pedig a csatlakozás költsége és haszna is csak ekkor körvonalazható.

A kommunikációra, a veszteségek körvonalazására és a veszteségek csökkentésére feltehetően a szükségesnél kevesebb idő áll ma már rendelkezésre. Ebből pedig az következik, hogy semennyi idő nem áll rendelkezésre a „kommunikációs tévedésekre”. Mindenekelőtt az egységes belső piac szabályrendszerét kell a magyar cégeknek megismerniük. Az eddigi felmérések arra utalnak, hogy ezen a területen komoly hiányosságok vannak. Nemcsak önmagában nézve a kérdést tűnik szembe a tájékozatlanság, hanem a csatlakozás előtt álló országokkal való összehasonlításban is. A kis- és középvállalatok tájékozódási lehetőségei meglehetősen rosszak. Esetenként nincs magyar nyelvre fordított szabvány, esetenként nem érhető el a tájékoztatásra alkalmas és kijelölt személy. Az is előfordul, hogy maga a cég nem tartja fontosnak a maga számára a szabályok megismerését. Az érintettek minél később tájékozódnak a rájuk vonatkozó növény- vagy állat-egészségügyi, munkavédelmi stb. szabályokról, annál valószínűbb, hogy nem tudnak ahhoz alkalmazkodni. Ezért az EU-kommunikációban már késésben van Magyarország. Ha a cégek 2003 folyamán hozzájutnak megfelelő információkhoz, akkor kezdődhet el az igazi munka. Ugyanis a megfelelő szabályok átvétele költséges, a kis- és középvállalatok pedig nem igazán rendelkeznek likvid forrásokkal.

A lehetséges szociális veszteségek kompenzálása ugyancsak gazdaságpolitikai feladatot jelent. Bizonyos gyógyszerek árának emelkedése, vagy a gyermekétkeztetés megdrágulása az alacsony nyugdíjjal rendelkező réteget, illetve a nagycsaládosokat hátrányosan fogja érinteni. Jó lenne, ha az áfaváltozással összefüggésben valamilyen kompenzációs mechanizmus is körvonalazódna.

A gazdaságpolitika általánosságban véve legnagyobb feladata az, hogy az EU-ba történő belépés után a magyar telephely versenyképességét javítsa, méghozzá úgy, hogy a velünk együtt csatlakozó közép- és kelet-európai országokkal szemben is rendelkezünk olyan előnnyel, ami a tőke számára ebben a körben relatíve attraktívabbá teszi az országot. Ez nyilvánvalóan az adópolitika függvénye is. Érdemes lenne végiggondolni, milyen adócsökkentési lehetőség van a magyar gazdaságban. Ennek megítéléséhez figyelembe kell venni, hogy az előttünk álló 2-3 évben hogyan alakul a világgazdaság

fejlődése. Ha a tartós növekedés feltételei kibontakoznának, akkor a magyar GDP-növekedés üteme is adna jótételeket a gazdaságpolitikának a pénzügyi stabilitás veszélyeztetése nélkül az adók csökkentéséhez. Ellenkező esetben azonban aligha teremtenek meg a feltételek rövid távon erre. Pedig Magyarország számára kardinális jelentősége van annak, hogy tőkevonzó képessége javuljon. A modernizációs célkitűzések megoldása a nettó tőkebehozatal jelentős emelkedése nélkül irreális. A növekedés, a stabilitás és a modernizáció csak az országkockázat csökkenéséből „tőkét kovácsoló” gazdaságpolitika mellett valósítható meg.

Szili Márta,

a Joint Venture Szövetség ügyvezető igazgatója

Magyarország európai uniós csatlakozását felfokozott várakozások előzik meg. Erősen tartja magát az a nézet, hogy a csatlakozás után rövid időn belül számos, az emberek, a vállalkozások életére azonnal ható (többnyire pozitív) változások következnek be, ezek közül is talán a legnagyobb várakozás az EU-támogatásokat övezi. Sokan úgy vélik, hogy a tervezett támogatási keretekben szereplő összegek automatikusan folynak be az országba, jelentős források válnak felhasználhatóvá, ami pedig ebben az értelemben súlyos tévhit, és hamis várakozásokat, illúziókat kelt.

Írország példája lebeg előttünk. Azt a tempót, ahogyan az elmaradt agrárországból a legfejlettebb iparágaknak, a kutatásnak és fejlesztésnek teret adó ország lett, röviden „ír csodaként” emlegetik. Pedig csodának nyoma sem volt. Volt azonban legalább 10 kemény, küzdelmes esztendő, amikor az ír cégek megtanulták, hogyan lehet élni az EU-támogatásokkal, ez alatt új befektetőket is kerestek például az Egyesült Államokban és a világ többi fejlett régiójában (mindehhez nyelvi akadályokat sem kellett leküzdeniük). Így is eltűnt számos vállalkozás, vagy jobb esetben összeolvadt más, erősebb céggel, győzött a jobb, a gyorsabban alkalmazkodó.

Mi a helyzet nálunk?

A legnagyobb problémát az elvesztett jövőbeni lehetőségekben, a belépés utáni kihagyott pályázatokban látom. Az uniós pénzek érkezésének ugyanis igen komoly feltételei vannak. Ez többlépcsős folyamat.

Mindenekelőtt *a vállalatnak meg kell találnia a számára legmegfelelőbb projektet, pályázati lehetőséget*. Ehhez elengedhetetlen a lehetőségeknek és saját képességeinek objektív ismerete, az információk elérése, valamint egy technikai „apróság”, az internet folyamatos használata.

Másodsorban kell egy *biztos, használható nyelvtudás*, hiszen az angol nyelv nélkül szinte mozdulni sem lehet majd. Felértékelődik a biztos nyelvtudás. Sokan gondolják, hogy középszintű nyelvtudással is elboldogulnak. Lehet, hogy az egyszerűbb kereskedelmi tranzakciók szintjén ez eddig is igaz volt, de az EU-intézményekkel való kapcsolattartáshoz ennél biztosabb nyelvtudás kell. A nyelvtudás hiánya komoly versenyhátránnyá válhat.

De még ez sem elegendő, *el kell tudni igazodni abban az információtömegben*, amelyben a megjelenő tenderek, pályázati lehetőségek találhatók. Az információs brókerképzés csak nemrégiben folyik teljes gőzerővel felsőoktatási intézményeinkben, a vállalatoknál pedig alig ismert ez a funkció.

További akadály, amelyet „venni” kell, annak az ismeretanyagnak és gyakorlatnak az elsajátítása, amely *a pályázati kultúra, formális elemek, speciális nyelvkészlet* stb. fogalmakkal fejezhető ki.

El kell fogadtatni, hogy *nem elég egy-egy jó ötlet*, a megvalósításhoz *jól kell tudni pályázni*.

Időben kell kidolgozni a projekteket, számolni kell a hosszú átfutási időekkel. Ha nem tudunk élni e lehetőségekkel, a belépésnek kezdetben sok áldozata lesz.

Mindehhez *nagyfokú rutinra* is szükség van. Ha a fent leírtak nincsenek meg, szakemberekhez kell fordulni. Bár már megjelentek azok a cégek, amelyek átveszik a forrásszerzés, -figyelés és pályázatírás teendőit, ezek nem mindegyike megfelelően képzett: ilyen téren nincs megfelelő minősítési rendszer. Szerencse vagy alapos tájékozódás kell, hogy a vállalat megtalálja a neki megfelelő céget, amely a pályázatok tartalmi és formai követelményeinek megbízható szakértelemmel tud eleget tenni. A képet árnyalja, hogy nagy a vállalatokban a bizalmatlanság az ilyen cégekkel szemben. A jó referenciával rendelkező cégek hamar népszerűekké válnak, ezek rövid időn belül „válogathatnak” a megbízók között, míg a mikro- és kisvállalkozások, akiknek a legnagyobb szükségük volna a segítségre, lesznek azok, amelyek pályázatait ezek a cégeket már nem vállalják, vagy a vállalat nem tudja megfizetni őket. Néhány sikertelen próbálkozás után a vállalkozó könnyen elveszítheti kedvét, bizalmát, hogy valaha is nyertes lesz, ezért nem lesz könnyű újabb próbálkozásokra buzdítani őket. A *meggyőzés* legalább olyan nehéz, mint a hatékony tanácsadás és segítség.

Az uniós források iránti versenyben a korábban felvett tagországok jóval előttünk járnak. Ezekben már kiépültek azok a támogatási pontok, koordinációs irodák, amelyekről az érintettek tudnak, amelyekhez bizalommal fordulhatnak.

Természetesen nem szabad egyoldalúan, csak a problémákra koncentrálni nézni a kérdést. Amilyen gyorsan megjelentek a pályázatok írására szakosodott cégek, olyan mértékben számíthatunk újak megjelenésére, továbbiak aktivitására. Ugyanakkor képesség kell tenni magukat a vállalatokat is arra, hogy saját anyagaikat *saját erőből* jól el tudják készíteni.

Ebben a vonatkozásban még nem is beszéltünk a *megvalósítás nehézségeiről*, a *transzparens végigvitelről* és a szabályok betartásának nehézségeiről. Számos objektív körülmény befolyásolhatja az eredeti elképzelés megvalósíthatóságát, hiszen a projektet olyan környezetben kell megvalósítani, amely ugyancsak folyamatosan változik. A szabályos pályázatok készítése alapfeltétel, de emellett a beruházások kivitelezésében teljes átláthatóságra és a finanszírozott projektek eredményességének biztosítására is szükség van. Mindez csak úgy érhető el, ha teljes a *bizalom, és kölcsönös érdekelttség* van a projektben résztvevők között annak érdekében, hogy hatékony legyen a megvalósítás.

Mindez pedig a benne részt vevők mentalitásának, *gondolkodásmódjának megváltoztatását* igényli.

A fenti munkában a *társadalmi szervezeteknek, szakmai szövetségeknek, érdekképviselőknek lehet ma még kellően fel nem ismert, meghatározó szerepe*. A felkészítés elemi érdeke a vállalatok érdekképviselőinek, sajnos azonban az ő helyettük sem elég stabil. Többségük évek óta folyamatos pénzügyi nehézségekkel küszködik, különösen sok a párhuzamos, egymással versengő szervezet. A kormányzat figyelme sem fordult még ezen szervezetek felé, pedig számos közérdekű feladat alól tudnák tehermentesíteni az állam által finanszírozott szervezetet, sokkal költségkímélőbbben tudnának egyes feladatokat ellátni. Ezen szervezeteknek meghatározó szerepe van a tájékoztatás terén is. Azok a társadalmi szervezetek erősödnek meg, amelyek felismerik új szerepüket, ehhez először saját maguk számára teremtenek forrást, majd tapasztalataikat nem nyereségorientált alapon adják át tagjaiknak, ezzel is növelve szolgáltatásaik körét. A szakmai érdekképviselők lehetnek azok a gyűjtőhelyek, ahol a kérdések és az információk találkoznak.

Összegezve a rövid távú hatásokat, a fő problémákat az *EU-források befogadókész helyzetbe hozásában, a speciális EU-szakismeretek* (nem az általánosság, hanem a specialitás szintjén), *továbbá a használható szakmai nyelvtudás hiányában látom*. Mindez

megfelelő emberi tényezőkkel (akarat, motiváltság, kitartás, állandó befogadókészség stb.) ellensúlyozható vagy legalábbis csökkenthető, a nagy kérdés azonban az, hogy mely vállalati rétegekben lesznek meg ezek a képességek, kik, milyen szervezetek tudják ezeket a törekvéseket bátorítani, és hogy nem alakul-e ki valamiféle szkepticizmus a vállalatok vezetőiben. A kezdeti pozitív vagy negatív élmények meghatározók lesznek, ezért *a kezdeti lépésekre nagyon komolyan oda kell figyelni*, ha úgy tetszik, *investálni kell* vállalati és kormányzati szinten egy később megtérülő know-how megszerzéséért.

Tardos Márton,

közgazdász, volt országgyűlési képviselő

FESZÜLTSEGEK AZ EU-TAGSÁGGAL KAPCSOLATBAN

A demokratikusan megválasztott magyar kormányok 1990 óta folyamatosan kinyilvánították, hogy céljuk felszámolni Magyarország elmaradottságát a Nyugat-Európai országoktól, és ezzel párhuzamosan országunkat az EU tagjai sorába vezetni. A jelenlegi parlamenti pártok is egyértelműen osztják ezt a nézetet. Az elképzelést a fejlett világ és ezen belül az EU és az unió tagországai elismeréssel fogadták.

Az EU kiterjesztése – Magyarországgal és ebben a vonatkozásban hasonlóan gondolkodó más kelet-európai országokkal – azonban az egyetértés ellenére az EU-tagok oldaláról is nehézségekbe ütközik. Az EU jelentős kibővítése csak akkor lehet igazán sikeres és az alapító tagok érdekeinek is megfelelő, ha ez nem jár az EU döntéshozó szupranacionális szervezeteinek további meggyengülésével. Ugyanakkor ismert az is, hogy az EU szerveinek a gyakorlatban érvényesülő döntőképessége a tagok nemzeti érdekeinek ellentmondása következtében diplomatikusan kifejezve most sem erős. Mi sem jellemzőbb erre, mint az egy évtizeddel ezelőtt elfogadott agrártámogatási rendszer visszaszorítására vonatkozó elképzelés folyamatos elodázása, nem áll jól azonban hasonló okok miatt a nemzeti támogatási és adórendszere EU-szinten való egyesítése sem. Az ilyen típusú nemzeti érdekellentétek zavaró hatása az EU-tagországok számának jelentős növekedése esetén csak erősödhet. Ha tehát végérvényesnek tekintjük is a jelenlegi tagországok elszántságát az unió bővítésére és az új tagországok érdekérvényesítő óhajának kezelésére, továbbá ha reménytelinek tekintjük is annak a még tisztázatlan kérdésnek a megoldását, hogy az EU az új tagok számára elfogadható megoldást talál az új tagok befizetése és támogatása közötti összhangra és a támogatások növekedésének mértékére, akkor is elkerülhetetlen, hogy az EU sikeres működése érdekében az unió szabályozása terén jelentős előrelépésekre kerüljön sor.

Magyarország EU-tagságának megvalósítása – ami hosszú távon egyértelműen az ország javára szolgál – nézetem szerint két lényeges területen ütközik vagy ütközött magyar oldalról akadályba. Az *első akadály* ezek közül az, hogy Magyarország a többi tagjelölt országok zöméhez hasonlóan csak 1990-ben szabadult ki az addig nagyhatalmi elnyomó szovjet befolyás alól. Ezzel összefüggésben az EU a tagjelölt országokkal szemben azt a követelményt támasztja, hogy jogrendjük szabaduljon meg a csatlakozás előtti diktatúrára és tervgazdálkodásra jellemző jogi-alkotmányos rendtől. Ez a követelmény Magyarország számára már nem jelent jelentős problémát, mivel az ország 1990 és 2000 között a privatizáció és a törvényi rend alkotmányos módosítása útján sikeresen alakította ki a liberális piacgazdaságot az országban. Sajnálatos módon ennek a sikeres rendszerváltoztató stratégiának a megvalósítása nem kevés társadalmi feszültséget váltott ki.

A második követelmény a magyar jogrendszernek az EU által elfogadott normákhoz való igazítása. Magyarország ebben a vonatkozásban is jelentős lépéseket tett már az elmúlt évek során. Hátra van azonban még néhány – nem jelentéktelen – törvény, sőt az Alkotmányban is rögzített paragrafus módosítása. Ez már azért is komoly akadálynak számít, mert a megkívánt módosítások az EU-rendszer követelményeiből következően természetesen Magyarország szuverenitását csökkentik, és ennek következtében a változtatás társadalmi elfogadtatása és ezzel összhangban a kétharmados parlamenti megszavazás ellenállásba ütközhet. A jelek szerint azonban megalapozott lehetőség van arra, hogy ez nagyobb konfliktusok nélkül, kellő időben sikerüljön fog.

A *második akadály* abban jelentkezik, hogy Magyarország felzárkózási és EU-tagsági terveit nem lehet könnyen összhangba hozni a magyar társadalom zöme által jogosan megkövetelt, a gazdasági fejlettség és ezen belül az életszínvonal viszonylag gyors felemelkedésével. Itt hasonlít az EU-tagsággal kapcsolatos társadalmi feszültség a rendszerváltással összefüggő már említett problémákkal.

Egyik követelményrendszer sem könnyíti meg az életszínvonal társadalmi szolidaritásnak megfelelő gyors, az 1990-es szintet lényegesen meghaladó növekedését. Az országnak az EU-normák miatt – nem indokolatlanul, de a közvetlen társadalmi igényekkel bizonyos mértékig ellentétesen – többet kell költenie az infrastruktúrára, a környezetvédelemre, a közlekedésre, mint amit maga erre a célra megszavazott, hiszen ez a fogyasztásra jutó eszközök növekedését korlátozza.

A társadalomnak e nem minden szempontból kedvező feltételek mellett a célszerű fejlődés érdekében a vállalatok struktúráját is át kellene alakítania, illetve azok ráfordításait is a rekonstrukciós beruházások követelményeihez kellene igazítania annak érdekében, hogy az EU kínálta lehetőségeket és a gazdasági növekedés igényeit ki tudja elégíteni.

Mindezt összefoglalva megállapítható, hogy az ország EU-tagsága – úgy, ahogy a rendszerváltás is – hosszú távon nem jelentéktelen előnyöket kínál, sőt olyan helyzetet teremt, amellyel katasztrófa lenne, ha nem tudnánk élni, de rövid távon nem kevés feszültséggel terheli a társadalmat.

Az eurózóna optimális inflációs rátája és az Európai Központi Bank szervezeti reformja

BÁLINT VIKTOR

*A cikk két oldalról vizsgálja az európai valutauniót (GMU): az első részben felveti az euróövezet monetáris irányítását végző szerv, az EKB árstabilitásra vonatkozó célkitűzésének relevanciáját, és összefoglalást ad azokról az érvekről (és ellenérvekről), amelyek a termelékenységnövekedésbeli különbségek és a relatív árkülönbségek alapján igazolhatják a 0–2 százalékos éves fogyasztói árak harmonizált indexe (HCPI) felülvizsgálatát. A második részben az EKB egyre sürgősebb szervezeti reformelképzeléseit vizsgálja, rávilágítva arra, hogy a jelenlegi döntéshozatali mechanizmus nem képes hatékony döntések meghozatalára akkor, amikor néhány esztendő múlva esetleg több mint 20 tagország képviselteti magát a bank irányításában.**

Az Európai Központi Bank szervezeti felépítése és monetáris stratégiájának fontosabb elemei

A szervezeti felépítés főbb elemei

A Gazdasági és Monetáris Unió létrehozása az EU-tagállamoknak azt az elképzelést tükrözi, hogy mélyebb integráció nem valósulhat meg anélkül, hogy az egységes piac közös monetáris irányítás mellett működjön. Az egységes monetáris politika végrehajtásával egy nemzetek feletti intézményt bíztak meg, az Európai Központi Bankot (EKB). Ismeretes, hogy az unió leendő monetáris kérdéseit 1994-től az Európai Monetáris Intézet dolgozta ki, és a központi bank megalapítására csak a GMU úgynevezett második szakaszában, 1998. június elsején került sor. A 90-es években komoly közgazdasági vita folyt arról, hogy milyennek kell lennie az egységes monetáris politikát felügyelő szupranacionális szervnek.¹

Az euróövezetben² az egységes monetáris politika kidolgozása, meghatározása egy 1998 júniusában újonnan létrejövő intézmény, a *Központi Bankok Európai Rendszeré-*

* Ez a cikk a Gazdasági Minisztérium megrendelésére, a Magyar Gazdaságelemző Intézetben folyó műhelymunka keretében készült tanulmány rövidített változata.

¹ A vita jó összefoglalását adja: *De Grauwe* [1998] és *Kenen* [1995].

² Az eurózóna, euróövezet, eurórendszer kifejezés azáltal jött létre, hogy az EKB Kormányzó Tanácsa 1999 elején bevezette az „Eurosystem” fogalmát, amely az EKB és az akkor még csak 11 tagot számláló EMU országait foglalja magában.

Bálint Viktor, a BMGE Pénzügy és Számvitel Tanszék II. éves PhD hallgatója.

nek (KBER) feladatkörébe tartozik. A Központi Bankok Európai Rendszere – tartva ezzel magát az európai uniós képviselői hagyományokhoz – a 15 EU-tagállam nemzeti bankjából³ és a frankfurti székhelyű EKB-ból áll. Soós János [1999], valamint Angyal Zoltán [2001] alapos, áttekintő összefoglalást adtak magyar nyelven az egységes monetáris politika szervezeti háttéréről, így most csak a számunkra lényeges kérdésekre és a kritikus pontokra térünk ki.

A Központi Bankok Európai Rendszerének elsődleges célja az árstabilitás fenntartása (ennek pontos definícióját lásd később), és e cél megsértése nélkül támogatja az EU gazdaságpolitikai célkitűzéseit. Feladata az eurózána monetáris politikájának definiálása és végrehajtása, devizaműveletek végzése, a tagállamok hivatalos devizataralékainak őrzése és kezelése, és a fizetési rendszerek működésének elősegítése.

De Grauwe és számos más szerző (például Alex Cukierman 1992-es munkája is) arra a következtetésre jutott az EKB megalakítása előtti közvetlen időszakban, hogy a szupranacionális szervezet két legfontosabb kritériumának az árstabilitás megőrzése és a magas fokú függetlenség elérése és megtartása tekinthető. A valutárisan egységes Európában a monetáris politika (amelynek hatása van a jövedelemre, a munkanélküliségre, az inflációra) nem pusztán technikai kérdés, számos politikai dimenziója is van. Mindezek mellett azonban az egységes monetáris politika működéséből messzemenőig ki kell zárni a politikusok gyakran csak rövidlátó érdekeinek érvényesíthetőségét (ennek okát elméleti szinten legkifejezöbben a Barro–Gordon-modell adja meg).⁴ Éppen ezért az „alapító atyák” úgy tervezték mind a KBER rendszerét, mind az EKB-t, hogy a szakirodalomban a „függetlenség hármasságaként” (intézményi, személyi, pénzügyi) definiált elemeknek maradéktalanul megfeleljenek.

Az EKB három legfőbb, a monetáris politika közvetlen irányításáért felelős szerve a *Kormányzótanács* (Governing Council), az *Igazgatótanács* (Executive Council) és az *Általános tanács* (General Council). Bár e szervek felépítése és működése széleskörűen ismert, a továbbiakban csak azokra a főbb pontokra térünk ki, amelyek a későbbi, az EKB szervezeti felépítését érő kritikák jobb megérthetőségéhez szükségesek.

Döntéshozatal

Az EKB szervezeti felépítése ad némi okot a félreértésekre és a tisztázatlanságokra. Egyesek szerint a tagországok nemzeti bankjainak kormányzói úgy ülnek az EKB tanácsában, mint független egyéniségek, nem pedig mint saját országuk képviselői, ezzel azt implikálva, hogy a bank döntéshozatali mechanizmusaiban nem vesznek figyelembe semmilyen, saját országukra specifikusan jellemző körülményeket. A bank alapító okirata szerint azonban ezek a személyek úgy kerülnek be a tanácsokba, mint egy adott ország nemzeti bankjának vezetői, tehát pozíciójuknál fogva és nem személyiségi jegyeik miatt (mert például remek pénzügyi szakemberek), így a döntéshozatal is úgy történik, hogy a tagok igenis figyelembe veszik saját országuk sajátosságait. A fenti dilemma azonban nincsen egyértelműen tisztázva, így a pontos döntéshozatali mód – az, hogy a tagok végül is mi alapján hozzák meg döntéseiket, és milyen szempontokat vesznek figyelembe – mindig nagy érdeklődést vált ki a szakemberek részéről (Hagen – Brückner, 2001).

Ismeretes, hogy az EKB Kormányzótanácsában születnek a legfontosabb, a tanulmány szempontjából lényeges döntések, mint például a kamatlábváltozások szabályozása. A formális szabály szerint a Kormányzótanács egyszerű többséggel hozza meg döntéseit, azaz ha a 18 tagból 10 egy irányba szavaz, a döntés már megszületett (szavazat-

³ Luxemburg esetében ez a Luxemburgi Monetáris Intézetet jelenti.

⁴ Lásd még: Barro – Gordon [1983] és De Grauwe [1998].

egyenlőség esetén az elnök szavazata kétszeres súllyal számít, éppen ezért az elnök szavazatával együtt csupán 9 szavazat kell egy döntés elfogadásához). Mivel az ülések szigorúan titkosak, kívülálló számára nem átláthatóak, így csak anekdotikus tényként kezelhetjük azt,⁵ hogy a tanács nem a többségi elv alapján, hanem konszenzussal vagy konszenzus közeli helyzetben hozza meg döntéseit, valódi szavazásra nem is igen kerül sor. A konszenzusos eljárás így számos érdekes fejleményt vet fel az EKB döntési mechanizmusán belül. Ez ugyanis nem jelenti azt, hogy a Kormányzótanács minden tagja egyet is ért a döntéssel. Bevett gyakorlat, hogy az ülések elején az EKB főközgazdásza (aki jelenleg a német *Ottmar Issing*) előadja állásfoglalását az eurózóna monetáris folyamatairól, amely gesztussal igen nagy hatása van a további folyamatokra („agenda setting power”). Bármilyen nemzeti jegybankelnöknek ugyanis, aki alternatív javaslattal él a továbbiakban, ezek után meg kell indokolnia azok eltéréseit a főközgazdász javaslatától, és meg kell győznie a többieket, hogy az ő elképzelése jobban segítené az eurózóna fejleményeit. *Hagen – Brückner* [2001] azon a véleményen vannak, hogy a formális döntési szabályok már bebizonyították, hogy a fenti eljárás nagy védelmet és biztosítékot jelent az EKB főközgazdásának más javaslatokkal szemben. Mivel *Issing* az EKB álláspontját képviseli, azaz a teljes eurózóna és nem országspecifikus perspektívában gondolkodik, így ez az eljárás biztosítja, hogy azok az országok, akiket valamilyen aszimmetrikus sokk ért, és más véleményen vannak, mint az EKB 6 tagja, és a magországok (Németország, Franciaország, Benelux államok), nem tudják érdemben befolyásolni a tanács döntéseit.

Az, hogy végül is formális szavazásra nem kerül sor, az „árnyékszavazás” jelensége miatt nem jelenti azt, hogy a szavazási eljárás folyamatának nincsen jelentősége. A Kormányzótanács ülései ugyanis a főközgazdász szavai és javaslata után általában azzal folytatódnak, hogy a nemzeti jegybankelnökök egyesével felvázolják a saját országukban megfigyelhető makrogazdasági fejleményeket és azok kapcsolatait az eurózóna számadataival, valamint értékelik az ülés elején hallottakat (*Baldwin – Berglőf – Giavazzi – Wildgrén*, 2001). Ezek az egymást követő értékelések jelentős mennyiségű információt jelentenek a tanács elnökének, aki így mérlegelni tudja, hogy ki hogyan vélekedik a szavazásra bocsátott kérdéstről, és milyen eredménye lehet a felvetésének, elegendő számú szavazatot kapna-e. Az elhangzottakat a többi jegybankelnök is információként értékeli, így amennyiben valaki látja, hogy a javaslat számíthat a többség támogatására, nincs értelme a tiltakozásnak, hiszen ezzel csak egy esetleges kellemetlenségekkel járó, kisebbségi csoportba tartozást vállalna fel.⁶

A 12 tagú monetáris unióban a jelenlegi döntési mechanizmust figyelembe véve így az EKB viszonylag nagy erővel rendelkezik. Amennyiben például az elnök az eurózóna aggregált adatait figyelembe véve kamatcsökkentésre tesz javaslatot, és feltesszük (jogosan), hogy az EKB igazgatótanácsa is mind a maradék öt szavazatával támogatja a felterjesztést. Ebben az esetben az EKB-nak már csak 3 tagországot kell találnia, akik egyetértenek a lépéssel (és ezt a hármat nem nehéz megtalálni, hiszen a magországok adják a GMU gazdasági teljesítményének, és így a statisztikai súlyoknak is több mint 60 százalékát, így hasonlóan vélekednek a folyamatokról, mint az átlagot figyelembe vevő EKB), és az így rendelkezésre álló 9 szavazattal a döntés tulajdonképpen már elfogadottá válik. Hiába lehetséges tehát, hogy akár 9 jegybankelnök is más véleményen van, az EKB relatív ereje miatt a kisebbségben lévő országok kénytelenek csatlakozni a konszenzushoz (erre az okfejtésre később még visszatérünk).

⁵ Erre Wim Duisenberg, az EKB elnöke már többször is utalt.

⁶ Az EKB titkos döntéshozatali stratégiáját jól térképezi fel a Bloomberg Markets szaklap 2002. februári számának „One currency, eighteen chefs” című, 57–60. oldalon található elemzése.

1998 szeptemberében a *Lámfalussy Sándor* által vezetett EMI korábbi javaslatait figyelembe véve az EKB Kormányzótanácsa elfogadta az egységes monetáris politika részletes keretét és eszköztárát, amely szabályozza a kötelező tartalékolást, az egységes eszköztárát, valamint a nyíltpiaci művelethez szükséges elfogadható partnerek és értékpapírok fajtáit. Az EKB 1998 végén elfogadta a stabilitásorientált monetáris politikai stratégiájának részletes elemeit is. E cikk keretei nem teszik lehetővé a monetáris eszköztár részletes elemzését, így csak a fontosabb kérdésekre koncentrálunk.⁷

Az eurózóna stabilitásorientált monetáris politikája olyan három elemből álló célrendszer, amelynek végső kimenetele az árstabilitás fenntartása a jelenleg 12 tagot számláló GMU-ban. A rendszer *elsődleges céljának* kvantitatív definíciója *Soós János* [1999, 15. o.] fordításában így hangzik: „az árstabilitást úgy definiálják, mint az eurózónára vonatkozó fogyasztói árak harmonizált indexének (HCPI) 2 százalékos alatti növekedése (év/év). Az árstabilitás középtávon fenntartandó.” Az EKB tehát tudatában van annak, hogy rövid távon nem tudja hatékonyan befolyásolni az infláció nagyságát, középtávra kell koncentrálnia. A középtávra való koncentráció ugyancsak lehetővé teszi, hogy az EKB-nak ne kelljen pánikszerűen reagálnia minden egyes kisebb kínálati sokkra, hogy tartsa a célkitűzését. Az azonban figyelemre méltó, hogy a bank – szemben az inflációs célkitűzést alkalmazó országok többségével – nem jelölte meg konkrétan a középtáv pontos nagyságát. Ez utóbbi azért fontos kritika, mivel ennek hiányában a gazdasági szereplők nehezebben tudják várakozásaikat kialakítani a jövőbeli monetáris politikai változásokról. Egyes közgazdászok szerint az EKB azért nem specifikálta pontosan az időhorizontot, mivel bizonytalan a 12 tagot számláló eurózóna monetáris fejleményeinek pontos működésével és a transzmisszió időtartamával kapcsolatban. *Soós* helyesen jegyzi meg azt – amit e cikkben az infláció optimális szintjének kérdésével foglalkozó részben elemzünk –, hogy a „növekedés” szó a fenti mondatban kizárni igyekszik a defláció lehetőségét (ennek jelentőségére ugyancsak visszatérünk még).

Az elsődleges cél mellett az EKB stratégiájának két pillérjét a *pénzmenyiség* kiemelt szerepe, és a *gazdasági mutatók* széles körének *felhasználása* jelenti. A két pillérrel kapcsolatos felvetések tárgyalása meghaladja eme dolgozat kereteit, összefoglalásképpen elmondható, hogy a bank *két pillérje* tulajdonképpen *különböző gazdasági változók* gyűjteménye, amelyek alapján az árstabilitást veszélyeztető tényezők jobban azonosíthatóak.

Mennyi legyen a hosszú távú inflációs célkitűzés?

Az optimális inflációs szint definíciója

Mint azt láthattuk, az EKB célkitűzése a hosszú távú árstabilitás elérése és fenntartása, amelyet 0–2 százalékos, a tagországok közötti eltérések miatt harmonizált éves átlagos fogyasztói árnövekedés sávértékben (HCPI) határoztak meg. A következőkben alaposabban megvizsgáljuk a hosszú távú infláció optimális szintjének kérdéskörét. Elemezzük azokat a faktorokat, amelyek a zero szintnél magasabb árszínvonal emelkedést igazolják, kritikával illetjük az EKB jelenlegi gyakorlatát, majd vizsgálatunkat kiterjesztjük a kibővülőben lévő monetáris unió által megkívánt feltételekre is.

Az infláció optimális szintjének meghatározására sokan próbáltak már meg választ adni az utóbbi 60 év közgazdasági irodalmában. *Milton Friedman* az 1960-as évek vé-

⁷Áttekintő elemzést nyújt például az EKB [2000].

gétől azt hangoztatta, hogy az optimális inflációs szint zéróval egyenlő, mivel ekkor biztosítható, hogy a háztartások készpénzvagyonának értéke maximális legyen. Azóta azonban több közgazdasági elemzés is arra az álláspontra helyezkedett, hogy az optimális szint valahol zéró fölött van. *Alan Greenspan*, az amerikai jegybank szerepét betöltő FED elnöke már úgy fogalmaz a 80-as évek végén, hogy az optimális infláció azt jelenti, amikor a gazdasági szereplőknek nem kell számolniuk az áremelkedés mértékével hosszú távú döntéseik meghozatalánál. Ez a gondolat az optimális inflációs szintjét 0–3 százalék közé teszi, amit az is igazol, hogy az árstabilitás mellett szigorú hitet tévő jegybankok (mint amilyen a Bundesbank volt) mind ezt a zónát tartották kívánatosnak. *Bernarke – Laubach – Mishkin – Posen* [1999] elemzése azt is megmutatta, hogy ha az inflációs célérték 0–3 százalék között helyezkedik el, az nem rontja a lakosság inflációs várakozásait, nem hiszik azt, hogy a jegybank dezinflációs politikája nem hiteles.

Ismeretes, hogy az optimálisnak tekintett, zéró szint feletti inflációt a következő főbb érvekkel lehet alátámasztani.

– *Mérési hibák:* *Gramlich* [2000] és *De Grauwe* [1997] is bizonyítékokkal szolgál abban a tekintetben, hogy az infláció statisztikai mérése mindig felülbecsüli a valódi áremelkedést, méghozzá körülbelül 1-2 százalékponttal. Ennek egyik oka az, hogy a mérési procedúra nem veszi figyelembe a javak minőségi javulását (vagy az új termékek bevezetését), azaz nem tesz különbséget például egy 1993-ban 1000 dollárba kerülő számítógép és egy 2000-ben 1000 dollárba kerülő számítógép között, hiába óriási a minőségbeli javulás az utóbbi javára (azaz tulajdonképpen nem is ugyanarról a termékről van már szó). E mellett szintén csak nagy késéssel követi a mérés a helyettesítési effektust, azaz azt, amikor a fogyasztók egy bizonyos árucikk drágulása miatt helyettesítő terméket keresnek. A statisztika nem tudja folyamatosan változtatni a fogyasztói kosár összetételét. Ezek szerint, amikor a statisztikusok 1-2 százalékos inflációról számolnak be, tulajdonképpen a gazdaság már elérte az árstabilitás állapotát. Ezt a szempontot *Alan Greenspan* [1999] többször is kiemelten tárgyalja.

– *A reálbérek alkalmazkodása:* Ha egy ágazatot negatív keresleti sokk ér, az egyik alkalmazkodási mechanizmus a reálbérek csökkenésén keresztül tud megtörténni. Ha azonban az infláció zéró, ez csak a nominálbérek csökkenésével történhet meg. Számos országban azonban a nominálbérek lefelé igen merevek, így egy bizonyos nagyságú infláció jótékony hatással van a gazdaságra, mivel a reálbérek úgy tudnak csökkenni, hogy nem kell hozzányúlni a munkavállalói szerződésekhöz.

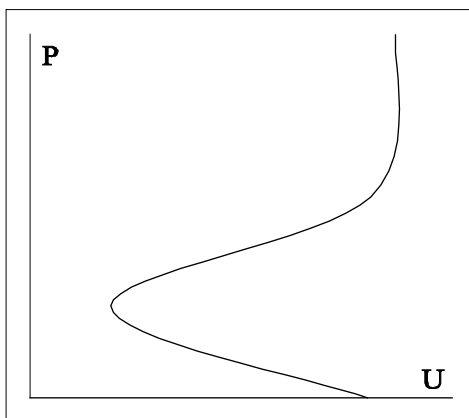
– *Deflációs veszély:* Amennyiben az infláció zéró egy országban, és a reálkamatláb is igen közel van zéróhoz, úgy a nominális kamatok sem különböznek szignifikánsan nullától. Mivel a készpénztartás költsége így minimális, ezért a jegybank ilyen környezetben nem tud kamatcsökkentéssel hatni a monetáris folyamatokra (ha például valamilyen sokkhatás éri a gazdaságot), a monetáris politika tehetetlen.⁸ Ez a jelenség figyelhető meg jelenleg Japánban. Zéró inflációnál ráadásul lehetetlen, hogy negatív reálkamatok alakuljanak ki, mivel ehhez negatív nominális kamatszint lenne szükséges, ez azonban a likviditáscsapda-jelenség miatt nem fordulhat elő. A példa szintén Japán (*Sinn – Reuter*, 2001). Zéró közeli szintnél annak veszélye is megnő, hogy a gazdaság átcsúszik egy deflációs zónába. Defláció idején pedig éppen a nagyon eladósodott országok szenvednek el jóléti veszteséget, mivel a háztartások és a vállalatok hazai valutában denominált adóssága reálnövekedést mutat, ez pedig a fordított szelekció és a moral hazard probléma miatt jelentős pénzügyi instabilitást eredményezhet.

⁸ Bár ezt egyesek vitatják, miszerint a monetáris politika nem csak a rövid távú kamatokon keresztül hat a gazdasági folyamatokra.

– *Phillips-görbe*: A 80-as években újabb közgazdasági vizsgálatok elkezdték vitatni, hogy a hosszú távú Phillips-görbe egy egyszerű függőleges egyenes lenne.⁹ Szempon-tunkból érdekes felvetést tartalmaz *Akerlof – Dickens – Perry* [2000] elemzése, amely visszautasítja a hagyományos racionális várakozások modelljét (mint amilyen a Barro–Gordon-modell). A szerzők szerint nem az a lényeges, hogy a gazdasági szereplők hogyan alakítják várakozásaikat, hanem hogy hogyan használják fel azokat a döntéseikben. Pszichológiai tanulmányokra alapozva arra a megállapításra jutottak, hogy az emberek „szerkesztik” a rendelkezésre álló információk halmazát, és csak azokat használják egy adott döntés meghozatalánál, amelyeket igazán fontosnak gondolnak, és amelyekről már a múltban bebizonyosodott, hogy relevánsak. Ilyen feltételezéssel élve (amelyet közel racionális magatartásnak nevezhetünk) a szerzők egy, a korábbiakban mindig függőleges egyenesként ábrázolttól teljesen eltérő Phillips-görbét alkottak meg. (Lásd az 1. ábrát.)

1. ábra

A közel racionális Phillips-görbe

Számunkra ez az elmélet azért fontos, mert e szerint létezik egy olyan, a munkanélküliséget minimalizáló inflációs pont, amely magasabb zérónál.¹⁰

– *Balassa–Samuelson-hatás*: A fejletlenebb, gyorsabb növekedést produkáló feltörekvő államok jobban teszik, ha az infláció optimális szintjét a fejlett ipari országok szintjénél némileg magasabban állítják be. Ennek okát a Balassa–Samuelson (Balassa–Samuelson) néven elhíresült effektusban találhatjuk meg (*Balassa*, 1964). A jelenség kivétel nélkül érinti a közép-kelet-európai országokat, és igen erősen jelentkezik a GMU-n belül is, így ennek vizsgálata kulcsfontosságú. Megértése azért is alapvető jelentőségű, hiszen mint azt a következő fejezetben látható, nagyban determinálja az eurózónához csatlakozni kívánó országok pénzügy-politikai stratégiáját, valamint az EKB által kitűzött hosszú távú optimálisnak tekintett inflációs cél nagyságát. A jelenséget eredetileg a harmadik világbeli országokban figyelték meg, de *Kopits György* [2000] szerint „sehol máshol nem érvényesült ilyen mértékben, mint éppen a rendszerváltó

⁹ Erre jó összefoglalást ad az EC [2001] heti riportja.

¹⁰ *Akerlof – Dickens – Perry* [2000] szerint például az USA 5–6 százalék között elhelyezkedő NAIRU (non accelerating inflation rate of unemployment – a gazdaságnak az a munkanélküliségi rátája, amelyet a vertikális hosszú távú Phillips-görbe kijelöl) pontjánál 0,5–3 százalékponttal alacsonyabb munkanélküliség is elérhető, ha az infláció 1,5–3 százalékos tartományban helyezkedik el hosszabb távon.

országokban, ahol a központi tervgazdálkodás időszakában évtizedeken keresztül hatékonysági gondokkal, pontosabban a hatékonyság hiányával küszködtek.”

A Balassa–Samuelson-hatás abból ered, hogy egy felzárkózó országban eltérő sebességgel nő a termelékenység a gazdaság különböző szektoraiban, mint a horgonyváltató országban, jelen esetben az eurórégióban. A külkereskedelmi forgalomban részt vevő árukat termelő szektorban (tradable – kereskedelemképes) elért magasabb termelékenységnövekedés (például a feldolgozóiparban) felfele hajtja az ottani bérszínvonalat anélkül, hogy ez veszélyeztetné a szektor versenyképességét. A munkaerő-piaci verseny miatt (elméletileg ez magas fokú munkaerő-piaci rugalmasságot tételez fel, ami ezeket az országokat nem jellemzi) azonban egy szektor nominális béreinek emelkedése átgűrűzik az összes többire is, beleértve azokat a területeket is, ahol a termelékenység nem javult (non-tradable – nem kereskedelemképes – szektor, tipikus példája a szolgáltatások). Ezekben a szektorokban azonban a béremelkedés után a versenyképesség csakis úgy tartható fenn, ha a kibocsátási árak is emelkednek, stabilan hagyva ezáltal a profit szintjét. Az áremelkedés minden komolyabb korlát nélkül megtörténhet, hiszen ezek a szektorok nincsenek kitéve a külföldi versenynek. A nem kereskedelemképes szektorban tapasztalható áremelkedés megnöveli a belföldi inflációt, amely magasabb lesz, mint a kereskedelmi partnereknél, és ezáltal a reálárfolyam felértékelődik. Ez a nyomás – mint folyamatosan jelen lévő jelenség – mindig utat keres magának: a reálfelértékelődés vagy a belföldi infláció emelkedésén (rögzített árfolyamnál), vagy a nominális árfolyam felértékelődésén, vagy mindkét csatornán keresztül fog érvényesülni. A GMU-n belül az árfolyamok végérvényes rögzítése miatt csakis az infláció növekedésében nyilvánulhat meg a nem kereskedelemképes hatás. A rendszerváltó országokban ennek a felértékelődésnek a nagyságát többen próbálták megbecsülni (például: *Halpern és Wyplosz*, 1997). Magyarország esetében *Simon András és Kovács Mihály András* [1998] 3 százalékra tette a felértékelődés éves mértékét. *Kopits György* [2000] azonban egy másik hatásra is felhívja a figyelmet. Ezek a rendszerváltó gazdaságok ugyanis szintén tapasztalnak egy általános kínálati növekedést is – a gazdaság újjáépítésének és az infrastruktúra fejlesztésének köszönhetően –, ami a belföldi árszintre csökkentő hatással lehet, és a fizetőeszköz reálfelértékelődésében is megjelenik. Amennyiben a termelés növekedése nem társul bérnövekménnyel, az ebből a jelenségből adódó leértékelődés részben kompenzálhatja a Balassa–Samuelson-hatásból eredő felértékelődést.

A fenti érvek miatt – bár a szakirodalomban máig vita van róla – a közgazdászok 1–3 százalék közé teszik azt a szintet (helyzettől függően), amely megfelel az árstabilitás kritériumának, és így az inflációs célkitűzés hosszú távú célértéke lehet.

Minimális inflációs szint az euró-zóna számára

Az EKB monetáris politikáját vizsgálva a hosszú távú inflációs célérték meghatározása jelenti az egyik legfontosabb kérdést. Ismeretes, hogy az euró-zóna 2 százalékos felső inflációs limitje az utóbbi két és fél esztendőben nemigen teljesült. (Az euróvezeti infláció hosszú idő után először 2002 májusában érte el – lefelé haladva – a 2 százalékos tizenkét havi ütemet. Júniusban 1,8 százalékos, júliusban 1,9 százalékos, augusztusban és szeptember 2,1-2,1 százalékos volt a tizenkét havi ütem.) Sok közgazdász azon az állásponton van, hogy a GMU inflációs rátájának olyan alacsonynak kell lennie, mint legerősebb és az árstabilitás mellett régóta kötelezettséget vállaló tagjának, Németországnak, mert csak így lehetséges, hogy az euró hatékonyan helyettesítse a korábban igen stabil német márkát, és versenyre kellhessen az amerikai dollárral. A 12 országot tömörítő GMU-t azonban a közös monetáris politikáért felelős EKB nem tekintheti úgy,

mintha csupán Németország kiterjesztése lenne. A Balassa–Samuelson-hatásból adódó termelékenységbeli különbségek, relatív árkülönbségek és árváltozások ugyanis nagyobb inflációs rátát igényelnek, mint ha csupán egy ország esetét nézzük, és amennyiben el akarjuk kerülni, hogy valamelyik tagországban deflációs veszély keletkezzen (a fentebb részletezett okok miatt). Az EC [2001a] tanulmánya is helyesen jegyzi meg, hogy egy valutaunióban a tagországok közötti inflációs differencia egy az egyben megfeleltethető a reálárfolyamok alakulásával, így a kereskedelemképes (tradable) és a nem kereskedelemképes (non-tradable) szektor termelékenységének vizsgálata hasznos eszköz lehet ennek a kérdésnek a vizsgálatához. A Balassa–Samuelson-hatásból következőleg, amennyiben például Írországnak nemzeti gazdasági sajátosságai miatt relatív áremelkedésre van szüksége Németországhoz viszonyítva (azaz a fogyasztói árszínvonal emelkedése lényegesen nagyobb, az árszínvonal alacsonyabb), úgy a német árstabilitási törekvések eurózónára való kiterjesztése azzal járna, hogy éppen Németország szembesülne a deflációs vagy az ahhoz veszélyesen közeli állapothoz, a mutató kiszámításának átlagolási módszere miatt. Maga az EKB ezeket a Balassa–Samuelson-hatásból eredő inflációs eltéréseket felismeri ugyan, ám nem tartja annyira jelentősnek, hogy az eurózóna inflációs célkitűzésének meghatározásakor a jelenséget a kalkulációk során figyelembe vette volna (EKB, 1999, 35. o-tól).

A 90-es évek közepén a mainstream álláspont a PPP (Purchasing power parity – vásárlóerő-paritás) és a LOOP (Law of one price – egy ár törvénye)¹¹ nézetekre épülve arra a következtetésre jutott, hogy az eurózónán belüli árszínvonal-emelkedés különbségei igen gyorsan ki fognak egyenlítődni. A valóságban azonban ezek a nézetek nem állták meg a helyüket: a nem kereskedelemképes szektor igen jelentősen befolyásolja az árszínvonal nagyságát, a statisztikai súlyozás sem egyezik meg a különböző fogyasztói-kosár-mérésekben, azaz a monetáris integráció nem vezet feltétlenül teljes és azonnali inflációs konvergenciához. Rogers [2001] tanulmányában megállapította, hogy a 90-es évek első felében nagyobb volt az inflációs konvergencia a GMU-országok körében, mint az utóbbi években. Az utóbbi időben látván a GMU konkrét tapasztalatait, számos közgazdász kezdett el ismét foglalkozni az országok közötti inflációs különbségek Balassa–Samuelson-hatáson alapuló jelentőségével.¹²

Sinn és Reuter [2001] tanulmányukban éppen arra kíséreltek meg választ találni, hogy mi lehet a GMU-nak az az átlagos minimális inflációs rátája, amely lehetővé teszi, hogy a termelékenységbeli különbségekből eredő relatív árváltozási nyomás helyet kaphasson, és amely egyidejűleg megakadályozza, hogy valamelyik tagországban defláció legyen („positive minimum inflation rates”). A Balassa–Samuelson-hatásra alapozó vizsgálataik során arra a megállapításra jutottak,¹³ hogy a GMU-n belül egyes tagországoknál igen jelentős eltérések figyelhetők meg a kereskedelemképes és a nem kereskedelemképes szektor termelékenysége között, így az ebből eredő relatív árkiigazolás szerepe is nagy. A fennálló különbségek miatt a szerzőpáros 2,7 százalékra teszi a tagországok közötti maximális inflációs differenciát (emlékeztetőül: a maastrichti krité-

¹¹ A LOOP az arbitrázs-elméletre épülve azt állítja, hogy a kereskedelemképes termékek árai a valutaunióban igen gyorsan kiegyenlítődnak, és ha ezek súlyai a különböző országok fogyasztói kosarában megegyeznek, és az árkereskedelem kiterjedt, úgy az inflációs ráták is meg fognak egyezni. A vásárlóerő-paritás (PPP) elméletre épülve ez pedig az jelenti, hogy a reálárfolyam-mutatóknak is egyenlőnek kell lenniük.

¹² Lásd például: Canzoneri és társai [2000], MacDonald és Ricci [2001], De Grauwe és Skudeny [2000], Alberola és Tyrväinen [1998].

¹³ A relatív árváltozások becslésére több módszer is létezik (a korábbi árváltozások egyszerű extrapolációja, általános egyensúlyelméletek az európai gazdaságra). Sinn és Reuter azért választja a Balassa–Samuelson-moddellen alapuló termelékenységbeli különbségeket vizsgáló modelljét, mert vizsgálataik alapján ez jobban méri a tagországok közötti szisztematikus különbségeket, mintha közvetlenül az árak alakulását vizsgálnák.

rium maximálisan 1,5 százalékos eltérést engedett meg), és éppen ezért az eurózóna minimális átlagos inflációs szintjét (ami elkerülhetővé teszi, hogy valahol defláció legyen) 1 százalékponttal azon szint fölé helyezi, amely csak Németország érdekeit nézve optimális lenne. (Görögország kimaradt a GMU elemzéséből, az országot a bővítésnél vették figyelembe.) Ez utóbbit a Bundesbank tradicionális célkitűzése alapján 1,5 százalékra téve *Sinn* és *Reuter* 2,5 százalékos inflációs szintet javasol a 12 tagú eurózónának.

1978–1996-ig tartó periódusban vizsgált adatok alapján a szerzők a következő megállapításokra jutottak: az eurózónában szinte mindenütt jelentős a termelékenység eltérése a két szektorban. A két szélsőséges esetet Németország (0,34 százalék) és Írország (4,23 százalék) képviselte. Az árak a nem kereskedelemképes szektorban mindenütt jobban nőttek, mint a kereskedelemképes szektorban, a két szélsőség itt Hollandia (1,02 százalék) és Írország (3,52 százalék). A szerzőpáros ezek után három különböző esetben vizsgálta meg a defláció elkerüléséhez (azaz a német teljes árstabilitáshoz) szükséges országokénti és közös inflációs mutató minimális nagyságát: a jelenlegi 12 tagú GMU esetében, a 15 tagú EU esetében, és a várható bővítéssel 21 tagúvá váló unió esetében (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

A defláció elkerüléséhez szükséges országokénti és közös inflációs mutató minimális nagysága

EU-11		EU-15		EU-21	
Eurózóna	0,94	Eurózóna	1,05	Eurózóna	1,13
Németország	0,00	Németország	0,00	Németország	0,00
Belgium	0,80	Egyesült Királyság	0,71	Törökország	0,09
Portugália	0,82	Belgium	0,80	Egyesült Királyság	0,71
Franciaország	1,34	Portugália	0,82	Belgium	0,80
Ausztria	1,42	Franciaország	1,34	Portugália	0,82
Hollandia	1,43	Dánia	1,39	Franciaország	1,34
Olaszország	1,49	Ausztria	1,42	Dánia	1,39
Spanyolország	1,53	Hollandia	1,43	Ausztria	1,42
Írország	2,35	Olaszország	1,49	Hollandia	1,43
Finnország	2,74	Spanyolország	1,53	Olaszország	1,49
		Írország	2,35	Spanyolország	1,53
		Finnország	2,74	Írország	2,35
		Svédország	3,64	Finnország	2,74
		Görögország	4,26	Cseh Köztársaság	2,88
				Szlovénia	3,38
				Svédország	3,64
				Észtország	4,06
				Lengyelország	4,16
				Görögország	4,26
				Magyarország	6,86

Magyarázat: Az országokat az alapján rangsorolták, hogy milyen a minimális inflációs szint olyan környezetben, amely mellett semmilyen más országban nincsen defláció.

Forrás: *Sinn – Reuter* [2001].

Az 1. táblázat jól mutatja, hogy a különböző országok optimális inflációs szintje a termelékenységbeli különbségek, és az ebből adódó relatív árfelzárkózás miatt még a szűken vett GMU 11-ben is igencsak eltérnek egymástól. Az első esetben az eurózóna plusz kívánatos inflációs szintje 0,94 százalékkal haladja meg azt a mértéket, amely a német deflációt elkerülné. Amennyiben azonban a Németország számára optimálisnak tekintett 1,5 százalékos éves árszínvonal-emelkedést vesszük alapul, úgy világosan látható, hogy az EKB 2 százalékos inflációs plafonja nem tartható, hiszen ebben az esetben a fenti kalkuláció alapján 2,5 százalék lenne az ideális érték.¹⁴

Amennyiben a fenti érvelést elfogadjuk, úgy annak igen jelentős következményei vannak: a gyorsan növekvő, felzárkózó GMU-országoknál (Írország, Finnország) ugyanis nagyrészt a Balassa–Samuelson-hatás miatt haladja meg a fogyasztói árindex alakulása azt a mértéket, amelyet a német monetáris politika saját magának elfogadhatónak tart. Így 3-5 százalékos infláció ezekben az országokban természetesen elfogadhatóvá válik, hiszen így nem sérül se a nemzeti gazdasági érdek, se a megemelt eurózónára vonatkozó (2,5 százalékra tett) inflációs célkitűzés. Ugyancsak nem jelentkezik az igen merev munkaerőpiaccal rendelkező (és éppen ezért bizonyos nagyságú infláció szükségességét indokló) Németország számára sem a deflációs probléma, valamint *Sinn* és *Reuter* szerint inkább a relatív árváltozásoknak kellene teret adni, minthogy a Balassa–Samuelson-hatás az euró árfolyamának gyengítésében jelentkezzen.

Az EKB már idézett tanulmánya azonban azon az állásponton van, miszerint a GMU monetáris politikájának végső célkitűzése csakis a teljes térség és nem az egyes tagországok érdekeit figyelembe vevő árstabilitás elérése lehet („one size fits all”). Amennyiben a Balassa–Samuelson-hatásból eredő relatív árkiigazítások olyan nagyságot érnének el (amitől egyébként az EKB nem tart), amely már komolyan veszélyeztetné egyes tagországok versenyképességét, úgy nem a közös monetáris politikának, hanem a nemzeti fiskális politikáknak (lehetőleg strukturális megoldással) kell közbeavatkoznia (EKB, 1999, 44. o.). Ugyancsak ezen az állásponton van az Európai Bizottság már idézett tanulmánya (EC, 2001a) is, ahol a szerzők a Balassa–Samuelson-hatást kismértékűnek értékelték, így „a gyakorlatban semmilyen érv nem létezik amellett, hogy a fejlett országok felső inflációs limitjét a miatt kelljen szigorítani, hogy a kevésbé fejlett, felzárkózó gazdaságok nagyobb szabadságfokkal rendelkezzenek”.

Az optimális infláció kérdésköre az eurózóna bővítése után

A fentiekén túl az optimális inflációs szint vizsgálata felveti a GMU tervezett bővítésével felmerülő kérdéseket. Első körben érdemes a három, monetáris integrációban nem részt vevő EU-tagállamot figyelembe venni, ám mint az 1. táblázatból látható, a számítások szerint az új tagok felvétele alig, mindössze 0,11 százalékponttal emelné meg a kívánatos inflációs differenciát. Hiába jelentős az eltérés például Svédország esetében (3,64 százalék), az új tagok kis súlya miatt a kibővített eurózóna optimális fogyasztói árai harmonizált indexének (HCPI) mértéke csupán 2,6-2,7 százalékra emelkedne.

Némileg meglepő módon a keleti blokk csatlakozása sem emelné meg túlzottan az eurózóna optimális inflációs célkitűzését. A magyarországi – és ez a jelenség eltérő mértékben ugyan, de a többi kelet-európai országokban is jelen van – fogyasztói ár-szerkezet jelentős mértékben eltér az EU-t jellemző árszerkezettől. A legnagyobb elma-

¹⁴ Ebben a 2,5 százalékban ráadásul Görögország még nem is szerepel, pedig amint látjuk, a mediterrán ország esetében a németnél 4,26 százalékkal magasabb inflációs ráta lenne indokolt.

radás (helyenként ötöde, tizede) a nem kereskedelemképes szektornál van, de a legjelentősebb hatással az élelmiszer- és a háztartási energia áraiban felbukkanó elmaradás lehet. A Balassa–Samuelson-hatás természetesen a legjobban ebben a térségben érezteti hatását: *Kovács Mihály András* [2001] legújabb vizsgálatai során – melyben implicit arra keresi a választ, hogy milyen mértékű inflációs különbség várható versenytársainkhoz képest a monetáris integráció során – a következő időszakra két elképzelhető termelékenység-növekedés különbségpályát tart elképzelhetőnek. Az első a magyar gazdaság 90-es évekbeli pályáját veszi alapul, és a következő esztendőkre is 6,5 százalékos hazai iparcikk/szolgáltatás (azaz tulajdonképpen kereskedelemképes/nem kereskedelemképes) termelékenység-növekedés-különbséget tételez fel. A második elképzelés a 80-as, 90-es évek portugál tapasztalatait alapul véve ezt a különbséget csupán 4,6 százalékra teszi. Az ezen alapuló szimulációs becslések 0,8–2,2 százalék közé teszik a hosszú távú egyensúlyi reálfehérítéskor évi nagyságát, azaz rögzített árfolyam mellett *Kovács* szerint hozzávetőlegesen ekkora inflációs differencia várható kereskedelmi partnereink és Magyarország között. *Tarafás* [2001] szerint a jelenleg fennálló inflációs különbség – és itt is igen hasznosak az ír, a portugál, a görög példák – 70-80 százaléka 10-12 év alatt szűnhet meg. Ez a szerző véleménye szerint azzal a következménnyel jár, hogy az árak relatív felzárkózása az európai szinthez évi 3-4 százalékponttal növeli meg a belföldi fogyasztóár-indexet, ami egy másik kényes kérdést, ezen országok dezinflációs pályáját és a maastrichti kritérium teljesítésének lehetőségeit veti fel. Minél gyorsabb ezen országok gazdaságának növekedési üteme, ez a felzárkózás annál gyorsabban megy végbe. A Magyar Nemzeti Bank felismerve a fenti jelenség fontosságát, 2001. szeptember 10-i ülésén több részletes elemzést is megrendelt, hogy képet alkothasson a GMU-csatlakozás inflációs kritériumának teljesítését befolyásoló hosszú távú makrogazdasági folyamatokról.¹⁵

Sinn és Reuter tanulmányukban a potenciális GMU-tagjelöltekre is kiterjesztették a vizsgálatot, így egy 21 tagú eurózónára próbálták meghatározni az optimális, dezinflációt elkerülő inflációs rátát.¹⁶ A munkatermelékenység területén a szerzők nagy szektorok közötti eltéréseket találtak, ám a vizsgált országok nem tekinthetők homogén csoportnak, mivel Törökország esetében a kereskedelemképes és a nem kereskedelemképes szektor közötti termelékenység-növekedés-különbség alig 0,57 százalékpont.¹⁷ Magyarország esetében viszont 10,24 százalékpont – ahogy látható ez utóbbi adat jelentősen eltér a *Kovács* [2001] által számított, ugyancsak historikus adatsorokon alapuló 6,5 százalékpontos különbségtől. Az 1. táblázatból látható, hogy az új kelet-európai tagok felvétele is megemeli ugyan az optimális inflációs rátát az eurózónában, ám ennek mértéke alig csupán 0,19 százalékponttal magasabb, mint az eredeti, 11 tagot magában foglaló csoportnál. Ez az eltérés pedig nem tekinthető jelentősnek, főleg ha figyelembe vesszük, hogy a fentiek miatt ezekben a felzárkózó gazdaságokban várhatóan 3-5 százalékos inflációs ráta lesz jellemző a következő esztendőben. Az 1. táblázatból még az is kiolvasható, hogy német zéró inflációnál a magyar árszínvonal emelkedése éves szinten akár a 6,86 százalékot is elérheti, az euró zóna átlagos inflációs rátája így is csak 1,13 százalékot tenne ki. A GMU optimális inflációs szintjének minimális emelkedésének okát a szerzőpáros abban látja, hogy minél nagyobb a monetáris unió, annál kisebb súlytal szerepelnek az újonnan belépő államok, és hacsak a következő évtizedekben a

¹⁵ Ennek keretében született *Kovács* [2001] idézett tanulmánya, valamint *Ferenczi Barnabás – Jakab M. Zoltán – Nagy Béláné* [2002] írása is.

¹⁶ Ciprust, Bulgáriát, Romániát, Litvániát, Lettországot, Máltát és a Szlovák Köztársaságot adatproblémák miatt nem vették be az elemzésbe.

¹⁷ A Törökországra kapott feltűnően alacsony érték miatt sokan támadják a szerzők számításait.

GDP-növekedés nem lesz tartósan a duplája a nyugati államoknak, a keleti országoknak nem lesz jelentős befolyása az árszínvonal-emelkedés alakulására.

Az utóbbi esztendőkből folytatott, a Balassa–Samuelson-hatás számszerűsítését ki-tűző vizsgálatok azonban sokszor egymástól eltérő eredményre jutottak. Ennek oka abban rejlik, hogy részben a rendelkezésre álló adatok nem elegendők és nem pontosak, a Balassa–Samuelson-hatást nehéz pontosan azonosítani (pontosan mi is számít kereskedelmképességnek és nem kereskedelmképességnek?), valamint a szerzők eltérő módszertannal dolgoznak. A 2. táblázatban az Európai Bizottság összefoglaló táblázatát közöljük az összehasonlítás érdekében.

1. táblázat

**A Balassa–Samuelson-hatás mértékének becslése
a csatlakozni kívánó országokban^a**

Országcsoport	A vizsgálat időtartalma	Balassa–Samuelson-hatás százalékban	Szerző
KKE–10 ^b	1997–1999	3,8	<i>Pelkmans</i> [2000]
KKE–10	1991–1998	1,4–2,0	<i>De Broeck – Slok</i> [2001] ^f
8 ország ^c	1991–1999	2,0–2,2	<i>Halpern – Wyplosz</i> [2001] ^f
19 ország ^d	1990–1998	0,7–1,2	<i>Corelli – Jazbec</i> [2001] ^f
KKE–10	1994–1999	1,9–2,6	<i>Bundesbank</i> [2002] ^f
KKE–5 ^e	1991–2001	0,5–1,8	<i>Égert</i> [2002]

^aTermelékenységbeni különbség miatti éves reálfelértékelődés az EU–15 országcsoporttal szemben.

^bKKE–10 – mind a tíz csatlakozni kívánó közép-kelet-európai ország.

^cKKE–10, kivéve Bulgáriát és Szlovákiát.

^dKKE–10 plusz Örményország, Fehéroroszország, Horvátország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Oroszország, Ukrajna és Üzbegisztán.

^eCseh Köztársaság, Lengyelország, Szlovák Köztársaság, Szlovénia és Magyarország.

^fA Bundesbank számításai alapján.

Forrás: EC [2002], 3. o.

Az Európai Bizottság tanulmánya éppen az eltérő eredmények miatt nem vállalkozik semmilyen egyértelmű állásfoglalásra a Balassa–Samuelson-hatás számszerűsítésével kapcsolatban, több ajánlást azonban megfogalmaz. A fenti jelenség miatt kiemelt hangsúllyal kell kezelni a csatlakozni kívánó országok árfolyam-politikáját, mivel nem rögzített árfolyamnál a Balassa–Samuelson-hatás a felértékelődésen keresztül is ki tudja fejteni hatását. Ugyancsak kitér az úgynevezett „mérlegelési” problémára is: a sportból vett hasonlat alapján meglehetősen nagy lehet a kísértés ezen országok számára, hogy különleges eszközökkel (adminisztratív árak csökkentése, közvetlen adózás helyettesítésével) rövid távon drasztikusan csökkentse az inflációt, annak érdekében, hogy a maastrichti kritériumnak megfeleljenek (ahogy a bokszoló is koplal meccs előtt). A csatlakozás után – csakúgy, mint egy sportoló a mérkőzést követően, amikor már szabadon ehet – a fenti intézkedéseket eltörölhetik, és ezzel, valamint a Balassa–Samuelson-hatásból eredő strukturális jelenséggel ismét magasabb inflációs környezet teremthető. Éppen a fenti jelenség miatt mondja azt több szerző is – például *Szapáry György* [2001] –, hogy a látszatkonvergencia helyett magát a kritériumrendszert kellene ésszerűen, a fenti okfejtés alapján megváltoztatni. Ez az érvelés az utóbbi években egyre nagyobb szerepet kapott a térség közgazdasági szakirodalmában és a politikai párbeszédekben is.

Ugyancsak fontos szempont az is, hogy a várható EU-tagsággal ezen országok felzárkózási folyamata valószínűleg felgyorsul majd. Ez ugyan jó hír a reálkonvergencia szempontjából, ám mivel megnöveli a reálfelértékelődés ütemét, a Balassa–Samuelson-hatás is nagyobb lesz, mint a fenti, historikus adatokat figyelembe vevő kalkulációk esetében.

Érvek és ellenérvek

Az előző oldalak gondolatmenetét összefoglalva megállapítható, hogy a termelékenység-növekedésbeli különbségek és a relatív árkülönbségek miatt közgazdaságilag esetleg indokolt lehet, hogy az EKB megnövelje felső inflációs korlátját, teret engedve ezzel a Balassa–Samuelson-hatás által befolyásolt felzárkózó GMU-tagállamok számára a gazdasági növekedés maximalizálására, és mindezt úgy, hogy bármelyik tagállama szembesülhessen a dezinflációs veszélyekkel. Elfogadható azonban az az álláspont is, hogy a jelenlegi 12 tagállamú eurózónára nézve ez a lépés ne történjen meg, részben a már megtörtént inflációs konvergencia, részben pedig annak politikai veszélyei miatt.¹⁸

A keleti blokk csatlakozásánál azonban érdemes újra elővenni ezt a kérdést, hiszen ahogy azt *Sinn* és *Reuter* számításaiból láttuk, a közös inflációs cél alig sérülne, e felzárkózó országok számára azonban lehetővé válna, hogy a kényszeredett dezinflációs pálya helyett (amely az áldozati arány – *sacrifice ratio* – jelenség miatt a GDP-növekedés visszaesésével járhat), egy a gazdasági növekedést támogató, és így a GDP-szakadékat bezáró makrogazdasági pályára álljanak. Félő azonban, hogy egy ilyen döntés esetleg precedens jelleget öltene, és alapjaiban rendítené meg az EKB végső célkitűzését, valamint szélsőséges esetben a szigorú inflációs politikát valló már GMU-tagok ellenállása miatt meghiúsítaná a keleti blokk GMU-csatlakozását. Az inflációs cél megváltoztatásának együtt kellene járnia a maastrichti konvergenciakritériumok inflációt szabályozó pontjának revíziójával is, amely az egyenlő elbírálás elve miatt igencsak problematikus lenne.

Az EKB 2001 nyarán belső körkérdést intézett az eurózóna jegybankjaihoz, amelyben véleményüket kérte a csatlakozni kívánó országoknál megfigyelhető Balassa–Samuelson-jelenségről (EKB, 2001). A bank véleménye egyértelműen azt az álláspontot képviseli, hogy mivel a Balassa–Samuelson-hatás jelentősége meglehetősen kicsi (1-2 százalékra becsülik),¹⁹ és a csatlakozással a GMU átlagos inflációs szintje alig 0,01-0,02 százalékponttal emelkedne csak meg (amely összhangban van *Sinn* és *Reuter* számításaival), a GMU-nak mindenképpen azt kell jeleznie, hogy a maastrichti kritériumot nem vizsgálják felül.²⁰ Ezen túl az EKB azt is megfogalmazza, hogy ezen országok monetáris és politikai vezetésének értelmetlen a Balassa–Samuelson-hatásra hivatkozniuk az inflációs szint nagyságával kapcsolatban, tovább kell folytatniuk az egyértelmű dezinflációs politikát. A körlevélre érkezett válaszok azonban már óvatosabban fogalmaznak: az Osztrák Nemzeti Bank szerint (OeNB comments on the ECB note, 2001. május 15.) a

¹⁸ Ismeretes, hogy a szigorú inflációközpontú monetáris politika a legbefolyásosabb tagállam, Németország sok éven át tartó nyomására került bele az EKB alapító okiratába. *De Grauwe* [1998] jó összefoglalást ad arról, hogy az olyan alacsony árszínvonal-emelkedéssel rendelkező országok, mint Németország számára csak úgy volt értelme belépni a monetáris unióba, ha a közös monetáris irányítást végző intézmény legalább olyan elkötelezett („hard-nosed”) az infláció elleni küzdelemben, mint a Bundesbank.

¹⁹ Az EKB is elismeri azt a korábbi állításunkat, hogy az EU-csatlakozás után a Balassa–Samuelson-hatás mértéke akár 3 százalékra is megnöhet.

²⁰ „The ECB’s second policy message should be to continue to stress that this criterion will not be revised to account for any special factor impacting inflation in accession countries or any possible Balassa Samuelson effect.” (ECB, 2001, 1. o.)

Balassa–Samuelson-hatás nagysága 1,5-4 százalékponttal emelheti meg a csatlakozni kívánó országok inflációs szintjét (ami már jelentősnek mondható), de mivel pontos adatok egyelőre nem állnak rendelkezésre, így egyértelműen nem vetnék el ennek a kérdésnek az alaposabb vizsgálatát.

Mint arra *Baldwin – Berglöf – Giavazzi – Wildgrén* [2001] tanulmányukban rámutattak, az is elképzelhető azonban, hogy a csatlakozó új tagokkal megannyi újabb „Írország” (azaz magas növekedéssel és inflációval rendelkező tagország) kerül be a monetáris döntéshozatal mechanizmusába. Szavazati súlyúkból adódóan ebben az esetben számukra kedvező irányba tudnák befolyásolni az EKB kamatpolitikáját.²¹ Az eurózóna bővítésével felmerülő egyéb kérdések azonban (mint amilyen például az EKB szervezeti kereteinek átalakítása) egyre sürgetőbben felvetik a GMU felépítésének reformszerű megváltoztatását, így amennyiben erre sor kerül, nem zárható ki, sőt a jelenleg periferikus GMU-tagállamok és a csatlakozni kívánó kelet-európai országok számára kifejezetten ajánlott, hogy optimális reálgazdasági fejlődésük érdekében hangsúlyosan képviseljék ezt az álláspontot.

Fontos még megjegyezni, hogy a fenti gondolatmeneten alapuló kalkulációkat nem árt némi fenntartással kezelni. A termelékenységnövekedésbeli különbségekre vonatkozó becslések ugyanis historikus adatokon alapulnak, így az ebből származó eredményeket nem feltétlenül lehet relevánsan a jövőre nézve is teljes körűen elfogadni. E mellett az adatsorok gyakran alig 4-5 év statisztikáit tartalmazzák csupán, olyan eseményeket is felkarolva, mint az 1997-es ázsiai vagy az 1998-as orosz válság. Ráadásul az úgynevezett felzárkózási folyamat sem korlátozódik csupán a kereskedelemképes szektorra, mint azt a korábbi tanulmányok megállapították, ez a jelenség bármikor átsugározhat a nem kereskedelemképes javakra is. Ugyancsak értelmezési problémát jelent az is, hogy az európai országokra végzett korábbi kutatások során az idősorok gyakran olyan periódusokat is lefedtek, amikor a nominális árfolyammozgások igen nagyok voltak (például: 1992–1993-as EMS-válság), azaz a vizsgált makrogazdasági környezet szignifikánsan különbözött a mostanitól.²² *Rogers* [2001] azt is helyesen állapítja meg, hogy bár az eurózóna tagországai és a csatlakozni kívánó tömb közötti árszínvonal-eltérések nagyban hozzájárulnak az inflációs differencia meglétéhez, országoktól függően számos egyéb változó és jelenség állhat e mögött (fiskális szabályozás, munkaerő-piaci feltételek, adózási kérdések, visszatekintő indexálási gyakorlat – amelyekre még visszatérünk). Hasonló megállapítást tesz a *Horváth – Szalai* [2001] szerzőpáros és az EKB [2001] riportja is, amely szerint sok más gazdasági faktor a Balassa–Samuelson-hatásnál jóval nagyobb szerepet játszik az inflációs szint elérésében. Ezek a hatások azonban országspecifikusak, az EU-csatlakozással és a reálkonvergenciával folyamatosan mérsekklődnek, eltűnnek, míg a Balassa–Samuelson-hatás egy, az egész térséget érintő, strukturális és viszonylag könnyen számszerűsíthető probléma, így kiemelt jelentőségű.

Az EKB felkészítése a GMU bővítésére

A fentiekből világosan látható, hogy bár az EKB monetáris célkitűzésével, azaz az optimálisnak tekintett inflációs szint nagyságával, az ezt támogató két pillérrel, döntéshozatali mechanizmusával akadnak problémák, a jelenlegi 12 tagú eurózóna monetáris

²¹ Erre a kérdésre az EKB szervezeti problémáival foglalkozó részben még visszatérünk.

²² Ez utóbbi megállapítás természetesen csak a már GMU-tagokra vonatkozik, azok a vizsgálatok, amelyek a csatlakozni kívánó kelet-európai országok versenyképességi, termelékenységbeli különbségeit próbálják számszerűsíteni, továbbra is érvényesek lehetnek.

politikai irányítását a bank a Maastrichti szerződésben rögzítetteknek többé-kevésbé megfelelően el tudja látni.²³ A már most is érzékelhető problémák, de sokkal inkább az EU, és ebből következően a GMU bővítése azonban komoly feszültségforrásokat vet fel, amelyek megoldása ráadásul meglehetősen sürgető. A jelenlegi és a kibővített eurózóna inflációs feszültségeit és eltéréseit az előző fejezetben mutattuk be, amelyből világosan kiderül, hogy az újonnan csatlakozó kelet-közép-európai tagállamok minden valószínűség szerint némileg másképp képzelik el az egységes monetáris politika megvalósítását, mint a jelenlegi euróországok (azok közül is főleg a magországok), hiszen makrogazdasági feltételrendszerük strukturálisan különbözik a nyugati blokkétól. Jelen fejezetben az EKB szervezeti átalakításának szükségességét vizsgáljuk meg, mivel a monetáris döntéseket hozó Kormányzótanács taglétszáma 12 új tag felvétele esetén a 30-at is elérheti, ami a jelenlegi döntéshozatali mechanizmus mellett ellehetetlenítené az egységes monetáris politikát. Amennyiben rövidesen nem történik meg az EKB szervezeti reformja, könnyen elképzelhető, hogy az újonnan bekerülő tagországok koalíciót alkotva a hozzájuk hasonló („sok Írország”) gazdasági szerkezetű, úgynevezett nem magországokkal, úgy rendelkeznek majd a kamatok megváltoztatásához szükséges szavazattöbbséggel, hogy a teljes GMU GDP-jének alig csupán 20-25 százalékát állítják elő. Az EKB „számproblémáját” („numbers problem”) a 2000 végén Nizzában tartott kormányközi konferencián már felismerték az EU vezetői, és a szerződés 5. pontjában felhatalmazták magukat arra, hogy a bank reformjáról egy újabb kormányközi konferencia nélkül is döntés születessen, azaz a Maastrichti szerződést nem szükséges egy újabb, hasonló jelentőségű szerződéssel módosítani. Ez a kitétel (az úgynevezett „enabling clause”) azonban elvileg csak a nizzai szerződés teljes, minden tagországban megtörtént ratifikációja után lép életbe, amelyre legalább 2002 nyaráig várni kell. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a kérdéssel és a konkrét javaslatokkal csak ez után kell előállni: amennyiben az EU 2002 végéig nem oldja meg ezt a problémát, úgy erre a jelenlegi menetrend szerint csak 2004-ben, a már kibővített unióban lesz lehetősége. A csatlakozási tárgyalások ugyanis előreláthatóan idén decemberre befejeződnek (december 12-13-án – a kézirat lezárása után – tartják koppenhágában), így nem lenne tisztességes 2003-ban visszamenőlegesen megváltoztatni a kelet-közép-európai tagokat érintő feltételeket. 2004-es tagságuk után azonban további másfél-két évet venne igénybe, amíg mind a 25 tagállam saját parlamentjében ratifikálja a reformokról szóló döntést. Ezzel azonban egyrészt maga a GMU válhatna zsarolhatóvá (hiszen az új tagok bizonyos feltételekhez köthetnék a javaslat elfogadását, a *Financial Times* 2001. december 4-i cikkének megfogalmazása szerint egy „you can reform it if we can join it” alku keretében), másrészt pedig olyan képet sugározna a piaci szereplők felé, hogy az EKB nem tudja kellő időben megoldani saját problémáit, ez pedig jelentősen gyengíthetné az intézmény hitelességét. Az EKB megreformálása tehát elméletileg nem várathat magára. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* értesülése szerint az EKB már elkészítette a szervezeti reformokkal kapcsolatos elképzeléseit, azonban egyelőre ezt még nem hozták nyilvánosságra. Nem véletlen tehát, hogy az Európai Bankszövetség 2002 februárjában kiadott hírlevelében (FBE Letter: EU and EMU Enlargement, 2002. február, Brüsszel) is arra szólítja fel az EU illetékeseit és az EKB-t, hogy minél hamarabb meg kell kezdeni a kérdéssről folytatandó nyilvános vitát. Ez utóbbit azonban nagyban nehezíti az a tény, hogy nagyon kevesen ismerik pontosan az EKB jelenlegi döntéshozatali mechanizmusát.

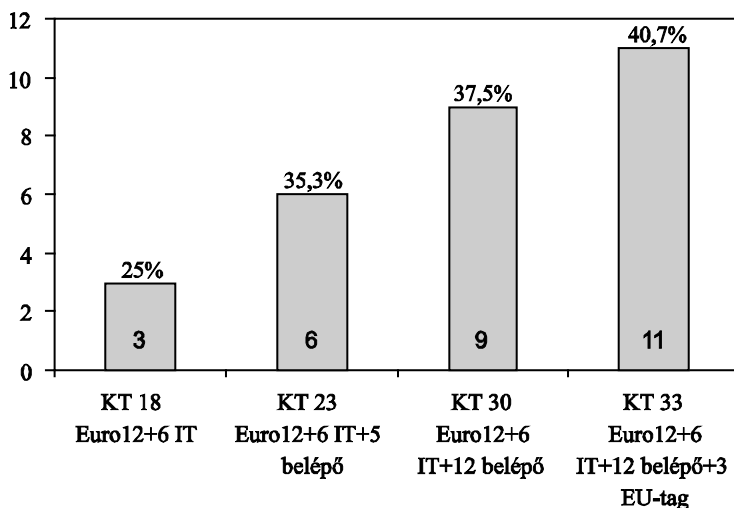
²³ Bár a 18 tagú döntéshozó testület a nemzetközi gyakorlatban már most is soknak (és így nem túl hatékonyak) számít: a FED-nél 12, a Bundesbanknál 15, a Bank of Englandnál 9, a Bank of Canadánál pedig 7 tag alkotja a döntéshozó testületet.

A korábbiakban ismertetett szavazási eljárás alapján érdemes áttekinteni a monetáris politikai döntéseket meghozó Kormányzótanács szavazási lehetőségeit abban az esetben, amikor a GMU bővítése úgy történik meg, hogy az EKB szervezeti reformjára nem került sor. Ebben nyújt segítséget a 2. ábra.

2. ábra

A GMU-bővítés és az ezzel járó EKB „relatív erősségének” csökkenése

Ha az IT tagjai egységesen szavaznak, hány nemzeti jegybankelnöknek kell még egyetértenie az IT-vel, hogy a szavazati többséget megkapják?

Magyarázat: KT = Kormányzótanács, IT = Igazgatótanács, 3 EU-tag = Nagy-Britannia, Svédország, Dánia.

Forrás: Baldwin – Berglöf – Giavazzi – Wildgrén [2001], 9. o.

A 2. ábrából jól látszik, hogy míg a fentebb részletezett döntéshozatali mechanizmus alapján az EKB Igazgatótanácsának jelenleg csupán 3 ország jegybankelnökét kell maga mellé állítania (azaz összesen 9 tag) ahhoz, hogy az általuk javasolt intézkedés többséget kapjon, és ennél fogva az EKB „relatív ereje” (amit az oszlopokon található százalékos érték, valamint az oszlopokban található numerikus érték alacsony volta jelez) nagynek tekinthető. A bővítés különböző fokozatainál egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a nemzeti bankok képviselői a döntéshozatal során. 5 új GMU-tag (Észtország, Cseh Köztársaság, Lengyelország, Szlovénia és Magyarország) esetén a jegybankelnökök szavazatának 35,3, 12 új tag esetén 37,5, az összes új tag, valamint a jelenleg EU-, de nem GMU-tag 3 ország belépése esetén pedig már 40,7 százalékát kell az EKB Igazgatótanácsának maga mellé állítania ahhoz, hogy az általuk javasolt döntésnek érvényt szerezhessen. A bank relatív ereje tehát a bővítéssel párhuzamosan folyamatosan csökken. Ráadásul a Kormányzótanács jelenleg megpróbál konszenzus alapján döntést hozni: ez már most, 12 tag esetében is meglehetősen nehéz, 27 tag esetében pedig szinte lehetetlen vállalkozás.

A jelenlegi megreformálatlan döntéshozatal következményeit az esetleges koalícióalkotási lehetőségek értékelésével is jól lehet érzékeltetni. Joggal feltehetjük, hogy az EKB 6 tagú Igazgatótanácsa az eurózóna átlagos inflációs szintjét és egyéb makrogazdasági fejleményeit veszi figyelembe, azaz nem befolyásolja őket semmilyen nemzeti sajátosság. A két nagy állam, Franciaország és Németország, mivel ketten méretüknél fogva az eurózóna súlyozásának több mint 50 százalékát adják, minden bizonnyal az EKB képviselőivel megegyező állásponton vannak, hiszen inflációs rátájuk nagyban meghatározza az átlagot (így az EKB „természetes szövetségeseivé” válnak). A tapasztalatok alapján a GMU többi tagországa is ugyanezen az állásponton lesz, mivel Ausztria, a Benelux államok és Olaszország gazdasága viszonylag szinkronizáltak mondható. Ezzel tehát a 6 tagú Igazgatótanácshoz potenciálisan 7 jegybankelnök csatlakozhat a virtuális koalícióformálás esetén (72 százalékos többség), biztosítva ezzel a megfelelő számú szavazatot az „árnyékszavazás” során. Az úgynevezett periférián elhelyezkedő országok – amelyeknek gazdasága eltér a tagországokétól – ebben az esetben tehát kisebbségben vannak, nem tudják befolyásolni az EKB döntéshozatalát. A GMU bővítésével azonban alapvetően változik meg a helyzet: a magasabb növekedéssel és inflációval működő új tagok segítségével számos új koalíciós lehetőség adódik, amelyek bizonyos esetekben blokkolhatják a korábban többségben lévő, az eurózóna átlagos mutatóira, és nem országspecifikus jelenségekre tekintettel lévő már nem domináns csoportot. Szélsőséges esetben, amikor a következő tagállamok együtt szavaznak, 5 tagú bővítésnél a periférikus országok (Írország, Görögország, Finnország, Portugália és Spanyolország) és az új kelet-közép-európai tagok a szavazatoknak 43, 12 tagú bővítésnél pedig már 57 százalékával, azaz többséggel rendelkeznének. Ez utóbbi esetben pedig olyan helyzet állhatna elő, hogy 17 olyan ország,²⁴ amelyik a teljes GMU GDP-jének alig 20 százalékát állítja elő (bár az össztlakosság több mint 40 százaléka ezekben az országokban él), dönthet a monetáris unió kamatszintjéről. Ezek persze csak szélsőséges helyzetek, hiszen közel sem biztos, hogy minden, kevésbé fejlett ország együtt szavazna, ám a gondolatkísérlet jól példázza azt, hogy egy jól kialakított döntéshozatali mechanizmusnak még az ilyen extrém esetek előfordulására is gondolnia kell.

Az EKB változatlan döntési mechanizmusa esetén a fenti problémák mellett a bank reagálási ideje is jelentősen megnőhet. Ez pedig – mint azt a 2001. szeptember 11-i eseményeket követően a FED és a többi nemzeti bank reakcióiban láthattuk – kulcsfontosságú tényező a gazdasági szereplők számára. A pénzügyi piacoknak ugyanis most kell 10 éves futamidejű kötvényeket beárzniuk, azaz figyelembe kell venniük olyan információkat is, mint például, hogy az EKB milyen gyorsan és hatékonyan tud majd reagálni a gazdasági sokkokra. A jelenlegi 12 tagország esetében – amint ezt a fentiekben láthattuk – a reakcióidő viszonylag gyors, mivel amennyiben az EKB olyan elhatározásra jut, hogy valamilyen, az eurózóna egészét érintő gazdasági sokk miatt emelni/csökkenteni kell a kamatlábat, elegendő csupán három jegybankelnököt meggyőznie erről. *Baldwin – Berglöf – Giavazzi – Wildgrén* [2001] számításai szerint annak valószínűsége, hogy a fenti helyzetben az EKB mégsem tud maga mellé állítani elegendő szavazatot, csupán 4 százalék. Egy 27 tagországot tömörítő GMU esetében azonban a status quo esélye, azaz hogy mégsem történik meg a kamatok megváltoztatása rögtön a négyszeresére, 16,8 százalékra ugrik. Az EKB reakcióideje – ami hozzátartozik egy hiteles és hatékony monetáris intézmény imázsához – a jelenlegi döntési mechanizmus fennmaradása esetén jelentősen lelassul, megnehezítve ezzel a gazdasági sokkokra adható válaszleépéseket.

²⁴ A 12 újonnan csatlakozó, valamint az 5, már GMU, a maghoz képest kevésbé szinkronizált gazdasággal rendelkező ország.

A szerzők arra vonatkozólag is végeztek számításokat, hogy mennyi annak a valószínűsége, hogy az eurózóna magországait érintő aszimmetrikus sokkok esetén (amely az országok súlyát tekintve tulajdonképpen megegyezik a teljes GMU átlagával) mi a valószínűsége annak, hogy a kívánt kamatdöntés megszülessen.

3. táblázat

Az EKB kamatdöntési hatékonysága

A 33 tagú Kormányzótanács milyen valószínűséggel tud megfelelő kamatlépéssel reagálni a magországokat érintő sokkokra?		
	Optimális kamatdöntés	Félig optimális kamatdöntés
Németország + Franciaország	31 százalék	71 százalék
Németország + Franciaország + Benelux államok	51 százalék	89 százalék
Németország + Franciaország + Benelux államok + Olaszország	37 százalék	90 százalék

Forrás: Baldwin – Berglőf – Giavazzi – Wildgrén [2001], 15. o.

A 3. táblázat tanulsága egyértelmű: a 33 tagú EKB kevesebb mint 50 százalékos valószínűséggel tud optimális kamatdöntést hozni abban az esetben, ha a magországok különböző tömbjeit (azaz a teljes eurózóna GDP-arányosan mért nagy hányadát) aszimmetrikus sokkok érik.

A tanulmány e részéből világosan kiderül, hogy a kibővített, de meg nem reformált EKB nem tud majd hatékonyan működni: nem tud gyors kamatdöntéseket hozni az eurózóna érdekében, lehetőség lesz koalíció alkotására, és így egy GDP-arányosan 20 százalékot reprezentáló blokk befolyásolni tudja a teljes GMU-t érintő döntéseket, az Igazgatótanács relatív ereje jelentősen csökken, valamint megnő a bank reaklási ideje is.

Az EKB irányító testületének lehetséges reformelképzelései²⁵

A fenti elemzésből egyértelműen következik, hogy amennyiben az eurózóna monetáris irányítását egy hatékonyan, koalícióktól semlegesen és gyorsan döntő szervezetre akarják bízni a GMU tagállamai, úgy a Kormányzótanács (amely jelenleg a döntéseket hozza) létszámát vagy le kell csökkenteni, vagy egy másik, kisebb testületre kell átruházni a döntési jogokat.

Elméletileg *három lehetőséget* tart elfogadhatónak az ebben a témában egyelőre meglehetősen szegényes szakirodalom: a rotációt, a reprezentációt és a delegált döntéshozatalt.

²⁵ Az Európai Központi Bank (EKB) kormányzótanácsa a tanulmány szerkesztésének lezárultát követően, 2002. december 19-ei ülésén meghatározta az EKB álláspontját a bank szervezetének és működésének átalakításáról az eurózóna várható bővítése kapcsán. A döntés értelmében a bank kormányzótanácsában az általunk is legesélyesebbnek tartott megoldást, a rotációs rendszer bevezetését javasolja a bank vezetése annak érdekében, hogy a szavazati joggal rendelkező országok száma ne haladja meg a jelenlegi szintet. A javaslat szerint – amelyet az EU Bizottságának és az Európai Tanácsnak még el kell fogadnia, a tagállamoknak pedig ratifikálniuk kell – az eurózóna tagországait egy speciális, a gazdaság méretét figyelembe vevő indikátor alapján először két, majd az eurózóna bővítése után három csoportba osztanák. A csoporttagság határozná meg, melyik ország milyen gyakran rendelkezhet szavazati jogkörrel a Kormányzótanácsban, ám a tanács ülésein ezentúl is részt vehetne minden tagállam képviselője. Részleteket lásd: EKB tájékoztató, 2002. december 20. (<http://www.ecb.int/press/02/pr021220en.pdf>)

– *Rotáció*: ez az eljárás azzal járna, hogy nem minden jegybanknak lenne szavazati joga egy időben. Ennek a megoldásnak sok formája létezik, függően a döntéshozatalba egyszerre bevont nemzeti bankok számától és a forgás sebességétől. Egy 24 tagú monetáris unióban így az is elképzelhető, hogy ha csak három jegybank vesz egyszerre részt a döntéshozatalban (azaz 21 kimarad), és e pozíciójuk 5 évre szól, úgy lesz olyan ország, amelynek 35 évet kell várnia arra, hogy képviseltesse magát az EKB legfontosabb szervében. A másik extrém példát az jelentené, ha a mostani szituációval megegyezően 12 nemzeti bank képviseltetné magát egyszerre, ám a mandátumuk csupán fél évre szólna. Ebben az esetben minden tagállam viszonylag hamar pozícióba kerülhetne, ám a gyors forgás miatt ez a rendszer elveszítené hitelességét és kiszámíthatóságát. A rotációs megoldás természetesen nem járna automatikusan azzal, hogy a döntési joggal éppen nem rendelkező jegybankok magában a döntés-előkészítésben és a vitákban nem vésnek részt.²⁶ A rendszer előnye az, hogy az EU vezetői az EB ügyében hasonlóan döntöttek, és az EKB elnöke, *Wim Duisenberg* is többször nyilatkozott úgy, hogy ez tűnik a legvalószínűbb megoldásnak.

Hasonló rotációs rendszerrel működik az amerikai FED döntéshozatali mechanizmusa is: a 12 tagú Federal Open Market Committee, amely a kamatdöntéseket hozza 7 Kormányzótanácsi tagból (Board of Governors), a New York-i FED elnökéből, és a maradék 11 regionális FED-elnök közül egyszerre négy tagból áll. Az USA-ban azonban némileg más a helyzet: a 12 különálló regionális FED szerepe és súlya nagyjából megegyezik egymással, közel sincsenek akkora különbségek, mint a GMU tagországai között.

– *Reprezentációs csoportképzés*: ez a megoldási javaslat úgy csökkenti az EKB döntéshozóinak számát, hogy a tagországokat valamilyen rendszer alapján csoportokba foglalja, és egy csoport csupán egy szavazatot kaphat. Hasonlóan a fenti elvhez, itt is számtalanféle csoportképzési lehetőség van, az elvek kialakítása azonban komoly politikai felelősséggel és konfliktusokkal járhat. GDP-arányossági elosztás esetén (ahol az öt nagy ország – Németország, Franciaország, Olaszország, Hollandia és Spanyolország – a GMU GDP-jének 80 százalékát állítja elő), amennyiben az a cél, hogy csupán 12 tagország kapjon szavazati jogot, ennek az öt országnak mindenképpen szavazati jogot kellene adni. Azaz a maradék 22 tagországnak kellene megosztotnia 7 szavazati jogon. Ez a megoldás politikailag elfogadhatatlannak tűnik.

Másik csoportképzési lehetőség a földrajzi elhelyezkedés alapú csoportosítás: a geográfiai egy blokkban elhelyezkedő nemzetek kerülnének bele az egy szavazati joggal rendelkező csoportba. Míg a GDP alapú csoportosítás a kisebb országok érvényesülését jelentősen korlátozná, ez nagyobb lehetőséget enged. Ezt a megoldást tovább lehet kombinálni a rotációval: 24 GMU-ország esetén 8 db 3 fős csoport esetében mindig csak egy országnak van szavazati joga egy adott időszakban (például 1 évig, így egy ország maximum 2 évig nem szavazhat csak).

Hasonló megoldással él a Nemzetközi Valutaalap (IMF), ahol a nagyobb országoknak²⁷ saját jelölésű igazgatói posztjuk van, a kisebb országok pedig csoportba tömörülve, egy közös igazgató irányítása alatt vannak beosztva. A német egyesítés után a megnövekedett tartományi szám miatt a Bundesbank döntéshozatali testülete hasonló problémával szembesült, mint most az EKB, így ők is a csoportképzési megoldást választották: a 16 tartományi bankot 9-be olvasztották össze.

²⁶ Ez egy olyan megoldás lenne, amelyet a nizzai csúcson az EU vezetői az Európai Bizottság (EB) számproblémájára kitaláltak: az EB ugyanis a jelenlegi szabályok alapján az EU bővítésével a jelenlegi 20-ról 33 tagúra bővülne, így ott is rotációs rendszert vezetnének be. Erre azonban csak a 27. tag felvétele után kerül majd sor (egyedül Lengyelország kapna mérete miatt két tagot az EB-ben).

²⁷ USA, Németország, Japán, Franciaország, Nagy-Britannia.

– *Delegált döntéshozatal*: egy harmadik, a világ egyes országaiban már bevált lehetőség az, hogy a monetáris döntéshozatalt egy független szakértői testületnek delegálják. Ebben az esetben a fontos faktorok a következők: a tagok száma, függetlenek-e vagy a jegybank alkalmazottai, mandátumuk időtartama és a demokratikus számonkérhetőség. Fontos feltétel, hogy a testület tagjai nem reprezentálják az adott ország regionális különbségeit. Egyes országokban a testületben csak a jegybank igazgatótanácsa foglal helyet (Svédország, 6 fő), máshol a jegybanki emberek mellett független szakértők is szerepet kapnak (Nagy-Britannia, 5-4 fő).²⁸ *Baldwin – Berglőf – Giavazzi – Wildgrén* [2001] szerint ez a megoldás tekinthető az optimális monetáris döntéshozatal egyik leghatékonyabb formájának, mivel független szakértők és központi banki alkalmazottak együtt képesek lennének biztosítani az eurózóna alacsony és stabil inflációs rátáját.

Problémák a rotációval és a reprezentációval

A számonkérhetőség: amennyiben elfogadjuk, hogy egyrészt a nemzeti bank kormányzója a Maastrichti szerződés szellemének megfelelően független, de az adott országot jól ismerő monetáris szakértőként ül az EKB Kormányzótanácsában, másrészt pedig saját országát is képviseli, egyértelművé válik, hogy mind a rotáció, mind a reprezentáció csökkenti a GMU tagországai közötti demokratikus ellenőrizhetőség és számonkérhetőség elvét. A tagok ugyan függetlenek a mindennapi politikai élettől, ám mégis ők jelentik az adott tagország számára a biztosítékot, hogy az EKB kellő időben megfelelően cselekszik. Bármelyik fenti két megoldásnál könnyen előfordulhat az, ami eddig nem történt meg: az EKB esetleges döntésénél azok az országok, amelyek éppen nem rendelkeznek szavazati joggal és számukra kedvezőtlen döntés születik, vesztesnek érezhetik magukat, mivel nem tudták képviselni érdekeiket a döntéshozatal során. Ugyan eddig is történtek ilyen döntések, a döntéshozatalban mindenki részt vett, így a tagok expliciten nem különültek el vesztesekké és győztesekké.

A politikai elfogadhatóság: egyrészt a fenti okok miatt sok ország számára eleve elfogadhatatlan lehet a két megoldás. Egy olyan reprezentációs megoldás esetén, ahol a csoportképzést GDP-arányosan végeznék, és nem lenne rotáció, elképzelhető ugyanis, hogy egyes kis országok (például: Szlovákia) egyáltalán nem szólhatnak bele a döntéshozatalba. E mellett azonban annak is van valószínűsége, hogy a döntéshozó testületbe rotációs megoldás esetén időnként egyetlen magország sem kerülne be.²⁹ Ez pedig azzal a fentebb már tárgyalt esettel járna, hogy az eurózóna GDP-jének kevesebb mint 20 százalékát előállító országcsoporthoz alakíthatná a GMU-ra érvényes monetáris politikát.

A megfelelő monetáris döntéshozatal: *Baldwin – Berglőf – Giavazzi – Wildgrén* [2001. 25. o.] számításai szerint – 18 tagú Kormányzótanács esetén – abban az esetben, ha az eurózóna magországait egy aszimmetrikus sokk érné a rotációs és a reprezentációs megoldás esetén, az EKB nem minden esetben tudna megfelelő monetáris politikai döntést hozni. Delegáció esetén a helyes döntés valószínűsége 100 százalék, mivel a döntéshozó testület tagjai az eurózóna érdekét veszik figyelembe, amely nagyjából a GDP 80 százalékát előállító magországokéval egyezik meg. Rotáció esetén ennek valószínűsége azonban már csak 95,7, reprezentáció esetén pedig mindössze 94,4 százalék, így ez utóbbi kettő nem tekinthető hatékony szervezeti megoldásnak.

²⁸ A független szakértők alkalmazásának előnyeiről és hátrányairól lásd *Svensson* [2001].

²⁹ Ennek valószínűsége *Baldwin – Berglőf – Giavazzi – Wildgrén* [2001] szerint 0,1–13,1 százalékgig terjed, attól függően, hogy mekkora a GMU és mekkora a döntéshozatali testület.

A témával foglalkozó – meglehetősen szerény mennyiségű – szakirodalom a fentiek alapján a delegált döntéshozatali forma modellje mellett teszi le a voksot, azaz egy bizottságnak vagy tanácsnak kell megadni a jogot arra, hogy a monetáris döntéseket meghozza. A fenti gondolatmenetből azonban egyenesen következik, hogy a kibővített GMU monetáris irányítását végző intézmény ez irányú reformjánál két ellentétes szempontot kell figyelembe venni: a hatékonyságot és a politikai elfogadhatóságot. Amennyiben az utóbbi kap nagyobb szerepet, úgy ebbe a bizottságba minden nemzeti banknak joga lenne delegálni valakit – ez azonban, mint azt a fentiekben már láttuk, a hatékonyság rovására menne. Ha azonban csak a hatékonysági szempontokat vennék figyelembe, úgy akár az EKB mostani, 6 fős Igazgatótanácsa is kiválóan megfelelő lenne erre a célra, mivel ők tagországtól semlegesen, csak az eurózóna érdekeit figyelembe véve hozzák meg döntéseiket, így biztosítható lenne a Maastrichti Szerződésben lefektetett célkitűzés. Ez azonban korántsem biztos, hogy minden tagország számára elfogadható megoldást jelentene. A lehetséges megoldás tehát valahol a két szélsőség között van, a szám pontos eldöntése azonban hosszas vitát és kompromisszumkésztséget igényel. *Baldwin – Berglöf – Giavazzi – Wildgrén* [2001]³⁰ például egy 11 fős bizottságot javasol: a 6 Igazgatótanácsi tag és 5 független közgazdász részvételével. Érvelésük szerint ekkora mérettel hatékonyan működtethető a monetáris döntéshozatal, a döntések során nem állna fenn az a lehetőség, hogy különböző koalíciók országspecifikus érdekek alapján befolyásolják a végeredményt, valamint ez a rendszer erősíthetné az egyes tagok számonkérhetőségét is. A szerzők azonban hozzátézik, hogy mivel a jelenlegi Kormányzótanács tagjainak hitelessége nagy részben onnan fakad, hogy saját országukban elismerésnek örvendenek, így a fenti megoldás esetleg azzal járhat, hogy az EKB hitelessége megrendülhet. Éppen ezért a jelenlegi kormányzótanácsi rendszert megtartanák – azaz minden tagország, még az újonnan csatlakozók is delegálhatnának valakit –, ám döntéshozatali joggal nem, csakis konzultációs, tanácsadói joggal rendelkeznének a 11 tagú testület mellett. A 11 tag kiválasztása újabb kérdéseket vet fel: elvileg szóba jöhet, hogy ugyanúgy működjön a szelekció, mint ahogy jelenleg választják az EKB Igazgatótanácsának tagjait. Látna azonban a bank korábbi alelnöke, *Christian Noyer* utódkeresése körül lezajlott vitát, ez a megoldás nem biztos, hogy célravezető lenne.

Az EKB reformjának kérdése tehát még sok ponton homályos, a minél hamarabbi és hatékony szervezeti struktúrát létrehozó megoldás megtalálása azonban mindenekelőtt széles körű társadalmi vitát igényelne. Az EU-ban mindenesetre már létezik egy olyan testület, amely szupranacionálisan, azaz nem minden tagállam képviselőjének bevonásával hozza meg a döntéseket: a versenyjogi kérdések ugyanis a Minisztertanáccsal való mindenféle konzultáció nélkül dőlnek el. Ez pedig precedensértékű lehet az EKB vezetői számára is.

Összegzés

Ez a cikk két oldalról vizsgálta meg azt a valutauniót (GMU), amelyhez a többi kelet-közép-európai országgal egyetemben Magyarország is kifejezte csatlakozási szándékát. Egyik oldalról megvizsgáltuk az euróövezet monetáris irányítását végző szerv, az EKB árstabilitásra vonatkozó célkitűzésének relevanciáját, és összefoglalást adtunk azokról az érvekről (és ellenérvekről), amelyek a 0–2 százalékos éves fogyasztói árak harmonizált indexe (HCPI) felülvizsgálatára tesznek javaslatot. Egyetértünk azzal a

³⁰ Ez jelenleg az egyetlen komolyabb munka, amely konkrét javaslatot fogalmaz meg a kérdésben.

felvetéssel, hogy a termelékenységnövekedésbeli különbségek és a relatív árkülönbségek miatt közgazdaságilag esetleg indokolt lehet, hogy az EKB megnövelje felső inflációs korlátját, teret engedve ezzel a Balassa–Samuelson-hatás által befolyásolt felzárkózó GMU-tagállamok számára a gazdasági növekedés maximalizálására. Ráadásul mindez úgy is megvalósulhat, hogy egyik tagállam se szembesüljön a dezinflációs veszélyekkel. Erősen valószínűsíthető azonban, hogy a jelenlegi 12 tagállamú eurózónára nézve ez a lépés nem történik meg (részben a már megtörtént inflációs konvergencia, részben pedig annak politikai veszélyei miatt), a keleti blokk csatlakozásánál azonban érdemes újra elővenni ezt a kérdést. Ez utóbbi gondolat mellett legfontosabb érvet *Sinn és Reuter* számításából nyerhetjük, amely megmutatja, hogy a szerintük optimálisabb árstabilitásra törekedő politika esetén a közös inflációs cél alig pár tizeddel emelkedne csupán, míg a felzárkózó országok számára lehetővé válna, hogy a kényszeredett dezinflációs pálya helyett, egy a gazdasági növekedést támogató, és így a GDP-szakadékot bezáró makrogazdasági pályára álljanak.

A második részben az EKB egyre sürgősebb szervezeti reformelképzeléseit vizsgáltuk meg, rávilágítva arra, hogy a jelenlegi döntéshozatali mechanizmus nem képes hatékony döntések meghozatalára akkor, amikor néhány esztendő múlva esetleg több mint 20 tagország képviselteti magát a bank irányításában, és így a döntéshozó testületet akár 30 ember – egymástól gyökeresen eltérő érdekeket képviselve – is alkothatja. Erre nyújthat megoldást egy delegált döntéshozatali modell, azaz egy olyan forma, ahol egy bizottságnak vagy tanácsnak (11 taggal) kell megadni a jogot arra, hogy a monetáris döntéseket meghozza. Ezzel az EKB működésének hatékonysága minden bizonnyal javíthatóvá válna, ám egy másik fontos szempont, a politikai elfogadhatóság, azaz a tagországokénti reprezentáció az uniós döntéshozatali szervekben sérülne.

A tanulmány arra próbálja meg felhívni a figyelmet, hogy a hazánkhoz hasonló, a GMU-hoz csatlakozni kívánó ország számára érdemes kiemelten foglalkozni a fentiekben tárgyalt két kérdéssel, ugyanis az euróövezet (és így a csatlakozó országok) jövője részben attól is függ, hogy sikerül-e a keleti blokknak saját érdekeit érvényesíteni. Ráadásul veszíteni valója az újonnan csatlakozóknak van több.

Irodalomjegyzék

- Akerlof, G. A. – Dickens, W. – Perry, G. L.* [2000]: Near-Rational Wage and Price Setting and the Optimal Rates of Inflation and Unemployment. Brookings Papers on Economic Activity.
- Alberola, E. – Tyrvainen, T.* [1998]: Is there scope for inflation differentials in EMU? Bank of Finland, Discussion Paper, No.15/98.
- Angyal Zoltán* [2001]: A közös monetáris politika szervezeti háttere a Gazdasági és Monetáris Unióban. *Külgazdaság*, 7–8. szám.
- Balassa, Béla* [1964]: The Purchasing Power Parity Doctrine: A Reappraisal. *Journal of Political Economy*. Vol. 72.
- Barro, R. – Gordon, D.* [1983]: Rules, Discretion and Reputation in a Model of Monetary Policy. *Journal of Monetary Economics*, 12: 101–121. o.
- Bernarke, B. – Laubach, T. – Mishkin, F. – Posen, A.* [1999]: Inflation Targeting: Lessons from the International Experience. Princeton University Press.
- Baldwin, Richard – Berglöf, Erik – Giavazzi, Francesco – Wildgrén, Mika* [2001]: Preparing the ECB for Enlargement. CEPR Policy Paper, No. 6.
- Canzoneri, M. B. – Cumby, R. E. – Diba, B.* [2000]: Productivity Trends in Europe: Implications for real exchange rates, real interest rates and inflation. Georgetown University, <http://www.georgetown.edu/faculty/canzonem/Mdfds.PDF>
- Clements, Benedict – Kontolemis, G. Zenon – Levy, Joaquim* [2001]: Monetary Policy under EMU: Differences in the Transmission Mechanism? IMF Working Papers, július.

- Cukierman, A. [1992]: Central Bank Strategy, Credibility and Independence. Theory and Evidence. MIT Press, Cambridge.
- De Grauwe, P. [1998]: The economics of monetary integration. Oxford University Press, Oxford.
- De Grauwe, P. – Skudelny, F. [2000]: Inflation and productivity differentials in EMU. CES Discussion Paper, június.
- EKB [2001]: The Balassa-Samuleson Effect in Accession Countries. Körkérdés a tagállamok jegybankjaihoz. European Central Bank, május 15.
- EKB [2000]: The Single Monetary Policy in Stage Three. European Central Bank, 1997 november, EKB, Frankfurt (<http://www.ecb.int/pub/pdf/gendoc2000en.pdf>)
- EKB [1999]: Monthly Bulletin. European Central Bank, október.
- EKB [1997]: The Single Monetary Policy in Stage Three. European Central Bank, 1997 szeptember, EKB, Frankfurt (<http://www.ecb.int/target/bt/tabt08tc.htm>).
- EC [2001a]: Balassa-Samuelson Effects in the Euro Area. Weekly Review of Financial Market Developments, European Commission, No. 17. május 28. Brüsszel.
- EC [2001b]: Is the Phillips curve back? Weekly Review of financial market developments, European Commission, No. 26., október 8., Brüsszel.
- EC [2002]: Balassa-Samuleson Effects Outside the Euro Area. Weekly Review of Financial Market Developments, European Commission, No. 1., január 11. Brüsszel.
- Ferenczi Barnabás – Jakab M. Zoltán – Nagy Béláné [2002]: Van-e inflációs feszültség a hazai élelmiszerárakban? Az EU-csatlakozás várható hatása. MNB, február.
- FBE Letter [2002]: EU and EMU Enlargement. Ref. 8., február, Brüsszel.
- Gramlich, M. E. [2000]: Speech before the Charlotte Economics Club. BIS Review, 3., január 13.
- Greenspan, A. [1999]: Megjegyzések az In New Challenges for Monetary Policy című előadáshoz. Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Hagen, Jürgen von – Brücker, Matthias [2001]: Monetary Policy in Unknow Territory The European Central Bank in the Early Years. ZEI Working Paper, augusztus.
- Halpern, L. – Wyplosz, C. [1997]: Hungary: Towards a Market Economy. Cambridge University Press and Centre for Economic Policy Research.
- Hebbel, K. S. – Mishkin, F. S. [2001]: One decade of inflation targeting in the world: what do we know and what do we need to know? NBER Working Paper Series, július.
- Horváth Ágnes – Szalai Zoltán [2001]: A kevésbé fejlett EU-tagországok konvergenciájának tapasztalatai. Közgazdasági Szemle, július–augusztus.
- IMF [2001]: Monetary Policy Under EMU: Differencies in the Transmission Mechanism?
- Kenen, P. [1995]: EMU after Maastricht. Princeton University Press.
- Kovács Mihály András [1998]: Mit mutatnak? (Különbéle reálárfolyam-mutatók áttekintése és a magyar gazdaság ár- és költség-versenyképességének értékelése.) MNB Füzetek, 8.
- Kovács Mihály András [2001]: Az Egyensúlyi reálárfolyam Magyarországon. MNB Háttér tanulmányok, 3.
- Kopits György [2000]: A közép- és kelet-európai országok árfolyam-politikája az európai Gazdasági és Monetáris Unió összefüggésében. Közgazdaság, február.
- MNB [1998]: Éves jelentés.
- MNB [2001]: A Forint útja az Euróhoz. November.
- MacDonald, R. – Ricci, L. [2001]: PPP and the Balassa-Samuelson Effect: The Role of the Distribution Sector. IMF Working Paper, No. 01/38., március.
- Padoa-Schioppa, Tommaso – Randzio-Plath, Christa [2000]: The European Central Bank, Independence and Accountability. ZEI Policy Paper.
- Rogers, H. John [2001]: Price Level Convergence, Relative Prices and Inflation in Europe. Board of Governors of the Federal Reserve System, március.
- Rudebusch, G. – Svensson, L. [1999]: Policy Rules for Inflation Targeting. In: John B. Taylor (ed.): Monetary Policy Rules. University of Chicago Press, <http://www.princeton.edu/~svensson/papers/RSNB810.PDF>
- Sinn, Hans-Werner – Reuter, Michael [2001]: The Minimum Inflation Rate for Euroland. National Bureau of Economic Research, január.
- Soós János [1999]: Az Európai Központi Bank működési keretei. MNB Műhelytanulmányok, 19. szám.
- Svensson, Lars [2001]: Independent Review of the Operation of Monetary Policy in New Zeland. <http://www.iies.su.se/leosven/>
- Szapáry György [2001]: Maastricht and the Choice of Exchange Rate Regime in Transition Countries During the Run-Up to EMU. CEPS Working Documents, No. 153.
- Tarafás Imre [2001]: A monetáris politika – A nagy válságtól az ingatag pénzüccokig. AULA.

Esszé nyugdíjról, nyugdíjrendszerekről, nyugdíjreformról – I. rész

NÉMETH GYÖRGY

A kétrészes írás első része az öregségi nyugdíj közgazdaság-elméleti meghatározását adja, melynek középpontjában a jogosultság fogalma áll, továbbá az, hogy a nyugdíjrendszeren keresztül megvalósuló, nem kiküszöbölhető jövedelem-újraelosztás a lehető legkisebb legyen. A cikk amellett érvel, hogy a nyugdíjrendszerek hagyományos felosztása felosztó-kirovóra és tőkefedezetre nem a lényegét fejezi ki, ennél sokkal fontosabb az, hogy a nyugdíjrendszer vajon járadékkal meghatározott vagy járulékkal meghatározott. Az előbbi esetén az okozza a problémát, hogy a fizetett járulékok és az érte kapott nyugdíjak könnyen elszakadhatnak egymástól, míg utóbbi esetben e kettő kapcsolata szoros. Akik a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek problémáinak megoldására a tőkésítést javasolják, azok éppen ezt nem gondolják át, mivel valójában a járulékok és a járadékok kapcsolatát kívánják szorossá tenni, amire annyiban megoldás a tőkésítés, amennyiben az egyúttal járulékkal meghatározott nyugdíjrendszert eredményez. Ez a helyzet azért következett be, mert a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer értelmezése a nevezetes 1959. évi Samuelson–Lerner vita eredményeként szorosan összefonódott a demográfiaival, s kialakult az a meggyőződés, hogy e rendszerekben a mindenkori járadékok kizárólag a mindenkori járulékokból fizethetők ki. Ez zsákutcába vitte a nyugdíj kérdéséről való közgazdasági gondolkodást. Ennek bizonyítására a szerző bevezeti az implicit államadósság fogalmát, mely nem azonos a korosztályi elszámolás (generational accounting) módszertanából ismert azonos nevű fogalommal.

Előjáróban a műfajt kell magyaráznom: miért esszé és miért nem tanulmány, ahogy a tárgyhoz illene. Két dolog szolgál mentésemre. Az egyik, hogy a nyugdíj kérdésével mint közgazdasági problémával foglalkozó szakirodalom az utóbbi egy-másfél évtizedben áttekinthetetlenül nőtt, ami még akkor is igaz, ha csupán a fontosabb műhelyek nevesebb szerzőinek jelentősebb írásait vesszük számba. Ha csupán ezen megkisebbitett kásahegyen rágjuk is át magunkat, akkor is csak arra juthatunk, hogy időnként pocskol-tuk, elegendő lett volna a tizedét elolvasni, az ismétlések okán. Arra a következtetésre jutottam, hogy jobb elkerülni a kásahegy-gyarapítást. A rendet vágás, az újragondolás ideje jött el: *tudománytalanul egyszerűnek és alapvetőnek látszó* kérdéseket kell feltennünk, és azokra választ találnunk, aminek adekvát műfaja nem a tanulmány, hanem az esszé. Az újragondolás azért is különösen fontos, mert napjainkban ez az a közgazdasági szakterület, amelyen a tudományos közösség *meghatározott* végső konklúziójához, a kialakítható konszenzushoz talán a legerősebben fűződnek a tudománytól távol álló érdekek. Másik mentésem a kérdést tárgyaló közgazdasági szakirodalom helyzete.

Németh György, közgazdász, szociológus, a BKÁE Gazdaságpolitikai Tanszékének oktatója.

A szakirodalom egyrészt mítoszokkal terhelt, s bár ezek oszlatására tanulmányok íród-
nak, ezek inkább a kásahegybe vesznek, semmint hatást gyakorolnak,¹ másrészt egy
olyan értelmezési keret Prokrusztész-ágyában vergődik, mely csak a *valódi* történet
elmondását teszi lehetővé, de nem az *igaziét*. Az igaz történet csak akkor mondható el,
ha előbb új narratívát teremtünk, ha új értelmezési kerettel váltjuk fel a régít. Keserves
munka. Az *Általános elméletet* író Keynes, hasonló problémákkal birkózva, ezt a követ-
kezőképpen fogalmazta meg: „E könyv megírása a szerző számára a felszabadulásért
vívott hosszú harc ... Le kell küzdeni a megrögzött gondolkodási és kifejezési formákat.
Az itt oly fáradtságosan kifejtett gondolatok rendkívül egyszerűek, úgyhogy nyilvánvaló-
aknak kellene lenniük. Nem az új gondolatok megértése a nehéz, hanem a régiektől való
megszabadulás; mert ezek behálózják agyunk minden zugát annak a nevelésnek a kö-
vetkeztében, amelyben legtöbbünk részesült.” (Keynes, 1965. 11. o.)² A megrögzött
gondolkodási és kifejezési formák leküzdéséhez pedig inkább az esszé műfaja tűnik
megfelelőnek, mintsem a tanulmányé.

A nyugdíj³

A nyugdíj rendszeres időközönként, élethossziglan pénzben fizetett járadék (életjá-
radék). A nyugdíjra elméleti megközelítésben azért van szükség, mert elkövetkezik-
elkövetkezhet az az életidőszak, amikor az ember életkorának előrehaladott volta miatt
alkalmatlanná válik arra, hogy megélhetéséről, életfenntartásáról saját munkájával, kere-
sítőtevékenységével gondoskodjon. A *harmadkor* eljövetele csak az emberre jellemző, az
állatvilágban ismeretlen jelenség – az állatvilágban hosszabb-rövidebb idő után elpusz-
tul az az egyed, mely nem képes önmagáról gondoskodni, önmagát megvédeni. Az em-
ber harmadkora viszont évtizedekig tarthat. A harmadkor eljöttét a gyakorlatban egy
meghatározott életkor – a nyugdíjkorhatár – eléréséhez kötik, ami jóval korábbi lehet a
fizikai-szellemi értelemben vett munkavégző képesség elvesztésénél. (A továbbiakban
az egyszerűség kedvéért *öregkor*ról beszélünk.) A nyugdíj az öregkor megélhetést, élet-
fenntartást biztosító jövedelme.

A nyugdíj *jogosultság* alapján jár, melyet a későbbi nyugdíjas még aktív korában
megszolgál – tehát a nyugdíj nem harmadik személy diszkrecionális döntése, nem ado-
mány, nem segély és nem kegydíj. A megszolgálat egyaránt történhet biztosítási díj
fizetésével nyugdíj folyósítására specializálódott pénzügyi intézménynek (ún. nyugdíj-

¹ A két legismertebb név *Joseph Stiglitz* és *Nicholas Barr*. J. Stiglitz legfontosabb munkája: *Stiglitz, Joseph – Orszagh Peter M.: Rethinking Pension Reform: Ten Myths about Social Security Systems*, 1999. In.: *Holzmann, R. – Stiglitz, J. (szerk): New Ideas about Old-Age Security: Toward Sustainable Pension Systems in the 21st Century*. The World Bank. Washington, 2001. Nicholas Barr legalább háromszor írt a nyugdíjreform körüli mítoszokról. A legrövidebb: *Nicholas Barr: The Truth About Pension Reform. Finance and Development*. A quarterly magazine of the IMF, 2001/3. Ez a rövid írás a *Reforming Pensions: Myths, Truths, and Policy Choices*. IMF Working Paper No. 11/139, 2000 kivonata. A legteljesebb tárgyalás: *The Welfare State as Piggy Bank: Information, Risk, Uncertainty, and the Role of the State*. New York, Oxford University Press, 2001. A legfrissebb pedig: *The Pension Puzzle. Prerequisites and Policy Choices in Pension Design*. IMF, 2002. március).

² Az idézet az Előszóból származik. Az *Általános elmélet* (General Theory) Keynes e könyvének általánosan alkalmazott rövidebb címe.

³ A továbbiakban nyugdíj alatt a *saját jogú öregségi nyugdíjat* értem, mely a nyugdíj „tisztá” esete, s ma Magyarországon ez teszi ki a nyugdíjkiadások több mint négyötödét. Valójában, mint tudjuk, a nyugdíjról tágabb jelentésben is beszélhetünk: az egyén nyugdíjjogosultság szerzésével nem csupán önmaga időskori megélhetéséről gondoskodik, hanem – halála után – meghatározott hozzátartozóiról is (hozzátartozói nyugdíjak), elsősorban is özvegyéről (özvegyi nyugdíj) és kiskorú gyermekéről (árvaellátás).

biztosítónak), nyugdíjjáruelék⁴ fizetésével a társadalombiztosítási rendszernek vagy az állami költségvetésnek, valamint munkával, melyért cserébe a munkaadó – vállalat vagy állam – kötelezettséget vállal, hogy a munka vagy szolgálat kompenzációjába érti a nyugdíjat is, melyet attól időben elvlasztva, öregkorban folyósít.⁵

(Történetileg) A nyugdíj az emberiség történetének utolsó egy, másfél évszázadában vált társadalmi-gazdasági problémává, lett *kérdéssé*, s bár régebbi korokban is létezett, semmiképpen sem volt olyasmi, ami a korabeli nyilvánosság számottevő részét foglalkoztatta volna. A problémává válás alapfeltétele az ember mint biológiai és társadalomalkotó lény fejlődésének magasabb szintre lépése volt. Ez egyrészt a felnőtt kort megértek várható élettartamának meghosszabbodását jelentette, aminek következtében társadalmi szinten érzékelhető mértékűvé nőtt azok aránya, akiknek öregkorukra munkavégző képességük megrendülése lehetőtlenné tette önmaguk munkavégzéssel való fenntartását. Másrészt pedig jelentősen előrehaladt a tradicionális társadalmi-gazdasági viszonyok felbomlása, a társadalom munkaszervezetének átalakulása. A kapitalista modernizáció két szempontból érdekes számunkra: az egyik, hogy hatására a tulajdonosok aránya csökkent (elsősorban a parasztságé), miközben a tulajdon nélküli ipari munkásságé és a náluk magasabb társadalmi státusú alkalmazotti rétegeké nőtt; a másik, hogy a kapitalista modernizációval járó migráció jelentősen meggyengítette a (nagy)családszervezetet, mely tradicionálisan gondoskodott idős tagjairól.

A nyugdíjat az tette megoldandó társadalmi-gazdasági kérdéssé, hogy egyrészt az emberek növekvő hányada élte meg a harmadkort, miközben a tulajdon nélküliek aránya is növekedett, azoké, akik nem támaszkodhattak tulajdonukra időskori létfenntartásuk biztosítására (például földbirtok, műhely, bolt stb. bérbeadásával kívülállónak vagy családtagnak), másrészt a kapitalista modernizáció hatalmas migrációval járt, ami ellehetlenítette a hagyományos családi gondoskodási formákat. Mindennek eredményeként tömeges és érzékelhető jelenséggé vált az időskori szegénység, illetve annak fenyegetése. Ennek túrhételensége intézményes megoldásért kiáltott.

(Közgazdaságilag) A nyugdíj az, amiért közvetlenül megszoalunk, amiért fizetünk, s a kapott nyugdíj szoros kapcsolatban áll az érte való fizetiséggel; úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyugdíjért való fizetés és a nyugdíj közel egyensúlyban van. Minél lazább e kapcsolat, minél kevésbé áll fenn az egyensúly, annál inkább nem nyugdíjról, hanem valami egészen másról van szó: az egyik végleten lévők segílyt kapnak – még ha azt nyugdíjnak nevezik is; a másik végleten lévők pedig az előbbieket segílyezik – még ha ők is kapnak valamit, amit nyugdíjnak neveznek. A két véglet között széles az átmenet. Vagyis nyugdíjról akkor beszélhetünk, ha az annak nyújtására létrehozott nyugdíjrendszer nem hajt végre túl nagy újraelosztást (redisztribúciót) tagjai között; mert ha ezt teszi, akkor „valami egészen másról” van szó. Hogy hol húzódik a határ a „szoros” és a „laza”, a „nem túl nagy” és a „túl nagy” között, az szubjektív, s nagyrészt a társadalom újraelosztástűrő-képességétől függ.⁶

A fentiek szemléltetésére egyetlen példa: Képzeljünk el egy olyan időskori anyagi biztonságot nyújtani hívatott rendszert, melynek minden aktív tagja jövedelemarányos

⁴ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért járulékról lesz szó, mely alatt azt értem, aminek a fizetése nyugdíjcélna, munkajövedelemből történik, s a magyar joggyakorlat szerint a munkavállaló (biztosított) által fizetett nyugdíjjárueléknek és a munkaadó (foglalkoztató) által fizetett nyugdíjbiztosítási járuléknak az együttese. A járulék fizetőjének – a közgazdasági valósággal azonosan – a munkavállalót tekintem.

⁵ A fentiekből következik, hogy nem tekintem nyugdíjnak azt, amit a noncontributory pension-nak nevez a szakirodalom.

⁶ Hangsúlyozom, hogy a fenti nyugdíj-meghatározás a nyugdíj közgazdasági fogalmát próbálja leírni, s élesen különbözik a nyugdíj köznap-koznyelvi értelmétől. Például közgazdaságilag értelmezhetetlen a szegénységi nyugdíj számos országban létező fogalma, közgazdasági értelemben ez valójában segíly.

járadékot fizet és minden meghatározott életkort betöltött tagja azonos összegű járadékot kap. Ilyen rendszer működik Nagy-Britanniában, azzal a különbséggel, hogy ott nincs nevesített járadék, az egyösszegű járadékot ún. általános adóból (general tax) beszedett összegekből folyósítják minden 65. életévét betöltött részére – ez a rendszer per definitionem nem nyugdíjrendszer, mert nincs *közvetlen meg szolgálás*). A magas jövedelműek joggal érzik úgy, hogy ez nem nyugdíjrendszer, túl sokat fizetnek túl kevésért, ők valójában az alacsony jövedelműeket segítéyzik, akik alig (vagy jövedelem híján egyáltalán nem) fizetnek, mégis ugyanannyit kapnak. A két végtől távolodva, a közepes jövedelműek felé haladva, egyre nagyobb a szorosság a fizetett járadék és a kapott járadék között. Számukra ez többé-kevésbé nyugdíjrendszerként működik.

De akkor végül is miről van itt szó tulajdonképpen? Egy olyan segélyrendszerről, mely időskori anyagi biztonságot hivatott nyújtani minden meghatározott életkort betöltöttnek. E feladatát úgy oldja meg, hogy mindenki kap életjáradékot, nem csupán az erre ténylegesen rászorultak. E megoldás előnye, hogy kiküszöböli a rászorultsági elv érvényesítésével járó problémákat: azt, hogy vizsgálni kelljen a rászorultságot, ami egyrészt költséges procedúra, s mégis lennének olyanok, akik valójában nem rászorultak, de valamely okból annak minősítenék őket, s lennének olyanok is, akik ugyan valóban rászorultak, de valamely okból mégsem minősítenék őket annak. Bármelyik eset forduljon is elő, az igazságtalanság, egyúttal áldatlan viták magva. Sokak szerint ennél súlyosabb probléma, hogy a segélyrendszer csak hiányosan tudná betölteni feladatát, mivel információhiány miatt vagy a rászorultság stigmáját elkerülendő, sokan nem jelentenek be igényüket az életjáradéokra. E megoldás hátrányaként szokták említeni, hogy drágább, jóval többre kerül, mint ha csupán a rászorultakat segítéyznék – ez azonban csupán közgazdasági látszat, az állampolgári jogon (univerzalitás elve) és a rászorultság alapján járó életjáradék pontosan ugyanannyiba kerül, sőt valójában az előbbi – az alacsonyabb adminisztrációs költségek miatt – olcsóbb. A *drágábbtság látszata* azért keletkezik, mert az állampolgári jogon járó életjáradék esetén magasabb az állam bevétele és kiadása, de ez nem jelenti azt, hogy közgazdasági értelemben magasabb lenne az állami elvönás és újraelosztás szintje. Csupán arról van szó, hogy magasabb összeg *folyik keresztül* az államháztartáson, ami miatt – Keynest idézve: megrögzött gondolkodási és kifejezési formáink szerint – „nagyobbak látszik az állam”. Az állam a valóságban pontosan ugyanakkora, csak éppen az államháztartás technikai (és technikailag szellemes) segítséget nyújt a rászorultsági elv hátrányainak kiküszöböléséhez. Hogy ezt belássuk, újra kell gondolnunk az újraelosztás fogalmát.

Van azonban az állampolgári jogon járó öregségi életjáradék ellen komolyabb érv is: az, hogy öregségi megélhetésük biztosítottságának tudata széles rétegeket ösztönözhet arra, hogy ennek fedezetét ne törekedjenek aktív kori keresőtevékenységükkel előteremteni. Ez a hatás kétségkívül létezik, a kérdés csupán az, hogy milyen erős. A rászorultsági elv elkötelezettjei annak mondják, míg az állampolgári jogosultság védelmezői jelentéktelennek, s hozzáteszik, hogy a társadalomnak, illetve nevében az államnak a szegények, különösen az időskorú szegények alapvető életfeltételeit attól függetlenül biztosítani kell, hogy okolhatók-e helyzetükért vagy sem. A rászorultsági elv elkötelezettjei is elismerik a szegények alapvető életfeltételeinek biztosítását, de ebben az államnak kisebb szerepet szánnak, s az *alapvetőt* is szűkebbnek gondolják, továbbá hajlanak az érdemes és érdemtelen szegények megkülönböztetésére, melynek relevanciáját viszont az állampolgári jogosultság védelmezői általában nem fogadják el, sőt használatát is elítélik.

Vessünk egy pillantást a nyugdíjszakma felől is az időskori anyagi biztonságot megteremteni hivatott segélyrendszerre. Intézményi genezisést tekintve valójában az egy segélyrendszer és egy nyugdíjrendszer „keresztéze” (segélyrendszer-nyugdíjrendszer

mix). Minél nagyobbak a társadalomban a jövedelmi különbségek, annál inkább segélyrendszerrel van szó, mert annál vaskosabb a két társadalmi-jövedelmi szél (de különösen az alsó). Minél kisebbek a jövedelmi különbségek, annál inkább közelítünk ahhoz, hogy rendszerünket nyugdíjrendszernek tekinthessük, de – mint említettem – ez nem csupán a jövedelemkülönbségek, hanem a társadalom újraelosztástűrő-képességének kérdése is. Ha csekélyek a jövedelmi különbségek és ha a társadalom elfogadja az újraelosztás adott szintjét, nyugdíjrendszerrel beszélhetünk. Fontos azt is megemlíteni, hogy ezt a mindenkori számára azonos összegű életjáradékot (flat rate) biztosító segélyrendszer-nyugdíjrendszer mixet a szociálpolitikusok és az elméleti nyugdíjrendszer-tervezők is különösen kedvelik. Előbbiek azért, mert az általa fizetett *alapnyugdíj* kiváltja, illetve feleslegessé teszi az időskorú szegények segélyezésének nagy részét. Az utóbbiak pedig azért kedvelik, mert igazán logikus, ellentmondásmentes nyugdíjrendszer csak erre a nyugdíjrendszer alatti *nulladik pillérre* építhető: ha az alapnyugdíj képes biztosítani mindenkori számára a szociális biztonságot, ha itt valósul meg a szegények felé történő újraelosztás, akkor nincs érv az ellen, hogy ezt miért ne számúzzuk végképp a rendszer többi részéből. Ha pedig ez történik, a *jogosultság-szerzés*, a *megszolgáltatás* minden újabb egy forintja egy forintként esik latba a nyugdíj megállapításánál.

Az újraelosztás

Az, hogy hol húzódik a határ a „nem túl nagy” és a „túl nagy” között, meglehetősen szubjektív, s nagyrészt a társadalom újraelosztástűrő-képességétől függ. Az egyik társadalom adott időpontban viszonylag nagy újraelosztást is elfogad, a másik nem, de idővel ez akár ellentétbe is fordulhat. Napjainkban egyértelmű trendnek az újraelosztástűrő-képesség csökkenése tűnik, a társadalmak egyre kevésbé fogadják el a nyugdíjrendszer újraelosztó szerepét, azt „igazságtalannak” tartják, kifogásolják a „biztosítási elv” nem kellő érvényesülését, s mindezek miatt, ha tehetik, kibújnak a részvétel alól. Azonban feltétlenül tanácsos különválasztani két dolgot: az egyik a társadalom újraelosztástűrő-képessége általában, az, hogy a társadalom tagjai (értelemszerűen a társadalom legfelső néhány jövedelemdeciliséhez tartozók) jövedelmük mekkora hányadának a szegények, a rászoruló felé irányuló újraelosztását hajlandók tudomásul venni. A másik a nyugdíjrendszer által végrehajtott újraelosztással kapcsolatos tűrőképesség. E kettő nem azonos: lehetséges, hogy adott társadalom viszonylag jól tűri az újraelosztás általában vett adott szintjét, viszont sokkal kevésbé, ha ennek eszközüül a nyugdíjrendszert szánják. Vizsgálat tárgyává teendő tehát az újraelosztás, elsősorban azért, hogy pontosan el tudjuk választani attól, ami nem az.

Nyugdíjról beszélve jól elkülöníthetjük az emberi élet két szakaszát: az elsőben a jövőendő nyugdíjas majdani nyugdíjának fedezetéül jövedelme egy részét megtakarítja, felhalmoz, *fizet*. A két szakasz közötti pillanatban megtakarítását életjáradékra váltja, amit a második szakaszban, élete végéig kap, *neki fizetnek*. Ha ezt egy személy életében nézzük, ez két, jól elkülöníthető, ellentétes irányú, folyamatos pénzmozgássor, cash-flow. A kérdés az, hogy e cash-flow, e befizetés- és kifizetéssor mikor van egyensúlyban? Ezt a közbeszédben úgy szokták mondani, hogy *annyi nyugdíjat kapjak, amennyiért fizettem*. Azonban e cash-flow egy személyre nézve legfeljebb véletlenül lehet egyensúlyban, amiből azonban téves azt a következtetést levonni, hogy az életjáradék elválaszthatatlan jellemzője az újraelosztás. Egy nyugdíjas valamikori befizetésének töredékét vagy többszörösét is visszakaphatja – attól függően, hogy milyen hosszú nyugdíjasként töltött élete –, s legfeljebb ritka véletlen, ha nincs újraelosztás, mert *annyit kap, amennyiért fizetett*.

Az újraelosztás a két szakasz között, az első szakasz nyugdíjcélú megtakarításának életjáradékra váltásakor kerül képbe. Amennyiben az életjáradék mértéke csupán két tényező: a megtakarítás nagysága és az életjáradék folyósításának kezdetekor még várható élettartam alapján kerül meghatározásra, akkor – első közelítésben – nincs újraelosztás, függetlenül attól, hogy a nyugdíjasra milyen hosszú élet vár, milyen hosszan élvezheti nyugdíját. Tehát nem létezik az, amit sokan *biztosítási újraelosztás*nak neveznek. A nyugdíjcélú megtakarítás életjáradékra váltásakor ugyanis egy konkrét, életjáradéknak nevezett „termék” megvásárlása történik, amelyért fizetség gyanánt a nyugdíjcélú megtakarítást kell adni. A nyugdíjas e terméket haláláig „használhatja”, ami annyit jelent, hogy minden hónapban megkapja nyugdíját, a hosszú életűek hosszabb ideig, a rövidebb életűek rövidebb ideig élvezik ugyanazon termék jótéteményeit. Más termékekhez képest mindössze annyi a különbség, hogy az nem eladható és nem örökölhető, az tulajdonosával együtt sírba száll.⁷

Bár első közelítésben nincs újraelosztás, a valóságos helyzet ennél némileg bonyolultabb. A halandósági tábla alapján számított várható átlagos élettartam csupán a férfiak és nők halandósági tábla *szerinti* várható átlagos élettartama között tud különbséget tenni – a nőké közismerten jóval meghaladja a férfiakét.⁸ Számos tudományos bizonyítékkal rendelkezünk azonban arról, hogy a lakóhely, az iskolázottság, a végzett munka, a társadalmi és családi státus stb. olyan tényezők,⁹ melyek komoly szerepet játszanak az élettartam különbségeiben, s ezek esetenként megközelítik a férfiak és nők közötti különbséget. A várható élettartam számításánál azonban utóbbiakat gyakorlatilag képtelenség figyelembe venni. Így ha a férfiak és a nők között nem teszünk különbséget, újraelosztás történik a nők javára, de újraelosztás történik a kisebb településen, az ország keleti felében élők, az alacsonyabb iskolázottak, s az emiatt fizikailag nehezebb munkát alacsonyabb bér ellenében végzők, az alacsonyabb társadalmi státusúak stb. hátrányára. Míg a nők javára történő újraelosztást legitímnak fogadhatjuk el (bár vannak ezt tagadó „egyenlőségpárti” férfiak, s az 1997. évi nyugdíjreform-munkálatok kezdeti szakaszában is ez volt az asztalon), a „szegényektől” a „gazdagok” felé irányulót aligha. Ennek kiküszöbölésére azonban nincsenek megfelelő módszerek. Például a társadalombiztosítási nyugdíjrendszereknél gyakran alkalmazott ún. *degresszív skála*, mely a nyugdíj megállapításánál egyre kisebb súllyal veszi figyelembe a magasabb jövedelmi sávba

⁷ Létezik több életre szóló járadék is (általában férj-feleség), amikor a járadékos halála után egy másik személy válik járadékosná, de téves ezt öröklésnek nevezni, az életjáradék megállapításakor ugyanis számoltak ezzel. Valójában társtulajdonlásról van szó, azzal a sajátossággal, hogy az egyik tulajdonos csak a másik halála után kerülhet birtokon belülré.

⁸ A 2000. évben Magyarországon a nők születéskor várható átlagos élettartama 8,48 évvel haladta meg a férfiakét, ami már jelentősen kisebb az 1990. évi történelmi csúcshoz képest, de még az előző 1999-es 8,81 évhez képest is (e szakadékszerű különbséggel a világszerte között vagyunk, bár e dicsőség fölöttébb kétes). A genetikusok szerint a genetikai különbségek két évet indokolnak, *ennyivel vannak jobb anyagból kifaragva a nők*. A legcsekélyebb különbség 1,39 év volt 1910–1911-ben, amiben a terhességi-gyermekágyi szövődmények magas gyakorisága és a mainál jóval magasabb termékenység együttesének női halandóságot rontó szerepe volt döntő. Azonban a különbség 1960-ban, amikor a fenti okok halandóságra gyakorolt hatása eljelentéktelenedett, még mindig csak 2,07 év, a genetikai különbségnek megfelelő. A 60 éves nők még várható átlagos élettartama 2000-ben 4,75 évvel hosszabb a velük azonos korú férfiakénál, míg 1960-ban csupán 1,95 volt, amit egymagában elégségesen magyaráz a genetikai különbség.

⁹ Ezek a tényezők természetesen közel sem függetlenek egymástól. Különbséget jelent a rokkantnyugdíjazás is: a rokkantnyugdíjasok várható élettartama az átlagosnál három évvel rövidebb, míg a nyugdíjkorhatár betöltését követően nyugdíjba vonultaké egy évvel hosszabb. (Lásd *Réti János* [2002]) De tudnunk kell, hogy a megrokkannak erős szociológiai meghatározottsága van, így valószínű, hogy a fenti különbség nagyobb része nem a megrokkánás *tényének*, hanem éppen e meghatározottságoknak tulajdonítható. Az Egyesült Államokban „a jövedelemeloszlási skála legfelsőbb öt százalékába tartozó amerikaiak várható élettartama körülbelül kilenc évvel magasabb, mint a legalsó tíz százalékban élőké.” (*Jenks*, 2002. 22. o.)

tartozó kereseteket, úgy is értelmezhető, mint kísérlet a „szegényektől” a „gazdagok” felé irányuló újraelosztás kiküszöbölésére, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a magasabb jövedelműek hosszabb élettartamúak. Ez azonban azzal a negatív következménnyel jár, hogy a jövedelemeltitkolás, a „szegénynek látszás” racionális választás, mert magasabb megtérülést eredményez.¹⁰ Mindenesetre tudnunk kell, hogy a degresszív skála lineárisvaló felváltásának következménye a „szegényektől” a „gazdagok” felé irányuló újraelosztás, bár lehetséges, hogy ez sokkal nagyobb mértékű – csak éppen fordított irányú, a „gazdagoktól” a „szegények” felé irányuló – újraelosztást küszöböl ki.

Újraelosztás azonban nem csupán *generáción belül* – ezt tárgyaltuk eddig –, hanem *generációk között* is történhet,¹¹ utóbbi felosztó-kirovó nyugdíjrendszereknél kerülhet szóba. A tőkefedezeti nyugdíjrendszer¹² adott generációnak csak annyi nyugdíjat fizethet ki, amennyit az adott generáció e célra keretén belül megtakarított, ideértve e megtakarítások hozamát, nem csupán a felhalmozás, hanem az életjáradék folyósításának időszakában is. (Az lenne az ideális, ha adott generáció utolsó életben lévő tagja élete utolsó hónapjában kapná meg generációjának nyugdíjcélra félretett utolsó forintjait.) Az újraelosztásnak és a befektetések hozamának nincs kapcsolata, legyen az bár évtizedekig – reálértelemben véve – kirívóan magas vagy éppen elkeserítően alacsony. Más a helyzet a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerénél, ahol nincs szilárd, *monetizált* kapcsolat a be- és kifizetések között, ezért ezt művileg kell létrehoznunk. Képesek vagyunk – legalábbis elvileg – a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer adott generációjának fizetett járulékaik és kapott járadékaik cash-flow-jából kiszámítani a járulékok kamatozását – persze csupán azt követően, ha a történet az utolsó járadékos halálával lezárult; ezt megelőzően becslésekre kell hagyatkoznunk. Ha az így kapott reálkamatláb (kamatsor) – az ún. belső kamatláb (belső megtérülés) – kirívóan magas, akkor adott generáció másik generáció (generációk) jövedelméből részesül, az újraelosztás kedvezményezettje; ha viszont elkeserítően alacsony, akkor másik generációnak (generációknak) engedi át jövedelme egy részét az újraelosztás kárvallottja.

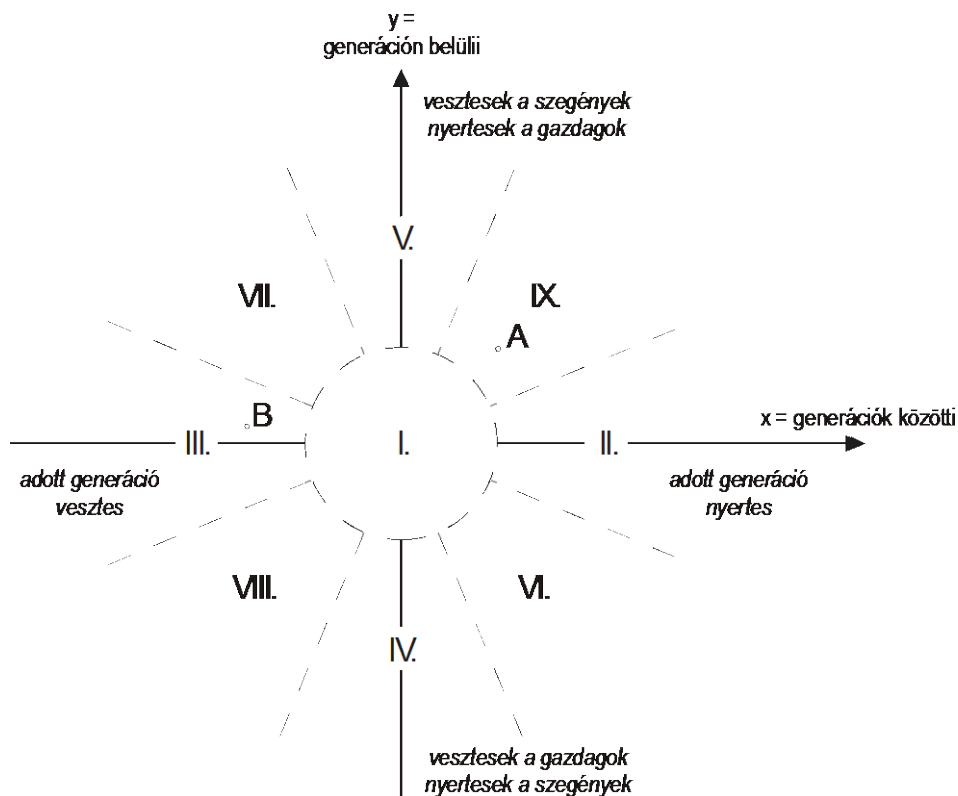
A kérdés az, hogy mihez képest lehet e reálkamatlábát (a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer belső kamatlábát) magasnak vagy alacsonynak nevezni. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a hasonlítás alapja a legbiztonságosabb, bár – és éppen ezért – általában legalacsonyabb hozamot ígérő pénzügyi instrumentum legyen, az *állampapír*, pontosabban az állampapír-állomány összességét vagy egy részét valamiképpen szimbolizáló állampapírindex. Mintha felosztó-kirovó nyugdíjrendszerünk olyan tőkefedezeti nyugdíjrendszer lenne, mely a befizetéseket kizárólag állampapírba fekteti. Itt kell kitérnünk arra is, hogy mikor fenntarthatatlan egy felosztó-kirovó nyugdíjrendszer: akkor, ha belső kamatlába kirívóan magas, s ezzel adott generáció másik generációtól (generációktól) szív el jövedelmet. Ahhoz, hogy ezt fenntarthatatlannak nevezzük, nem szükséges a másik generáció (generációk) fizetési hajlandóságát maximálisan próbára tenni.

¹⁰ Hangsúlyozom, hogy a degresszió *így is értelmezhető*, de nem ilyen okból és indokkal volt használatban.

¹¹ Generáció alatt az egy évben vagy az egymást követő néhány évben születtek összességét értem, s szándékosan kerülöm a *néhány* pontos meghatározását. Ez megállapodás kérdése.

¹² Még 1996–1997-ben is sokszor a német szaknyelvi eredetű várományfedezeti nyugdíjrendszerről esett szó, amit azonban korunk anglicizmusa végképp elsodort. A biztosításszakmai szaknyelvben a várományfedezeti az, amit ma tőkefedezetinek mondunk, míg a tőkefedezeti a felosztó-kirovó és a várományfedezeti keveréke. Részletes és szofisztikált magyarázatot ad *Bod Péter*, [1992] 244–261. o.

A kétféle – a generáción belüli és a generációk közötti – újraelosztás, illetve az újraelosztás hiánya kilenc kimenetelt eredményezhet.

Az ábrán az x tengely a generációk közötti, y tengely a generáción belüli újraelosztás mértékét jelöli. A tengelyek metszéspontjában nincs újraelosztás. Mivel ez csak elméletileg értelmezhető, a gyakorlat számára origó középpontú, kellően kis sugarú kör jelképezi az újraelosztás nélküli helyzetet (I.). A II–III. zóna jelentéktelen generáción belüli, de széles a generációk közötti újraelosztást jelent, a IV–V. zóna ennek fordítottja. A VI–IX. zóna esetén nem nevezhető meg pontosan az, hogy melyik újraelosztás a domináns (a generáción belüli vagy generációk közötti), de megnevezhető, hogy adott generáció nyertese vagy vesztese-e a generációk közötti újraelosztásnak, s a generáción belül kik a vesztesek és nyertesek. Minden konkrét nyugdíjrendszer az ábrán egy ponttal lenne jellemezhető.

Például A nyugdíjrendszer adott generációja nyertese a generációk közötti újraelosztásnak (adott generáció azért, amit nyugdíjként kap, kevesebbet fizetett, mint kellett volna) és a generáción belüli újraelosztás nyertesei a „gazdagok” – a „szegények” rovására. A B nyugdíjrendszernek viszont vesztese az adott generáció, a generáción belüli újraelosztásnak pedig szintén a „gazdagok” a nyertesei, de sokkal kevésbé, mint A esetén. A külső kör azt jelzi, hogy van egy határ, amit az újraelosztás mértéke nem léphet át. Ez a határ csak egyik oldalán valóban kemény: adott generáció akkor azzal veszthet a legtöbbet, hogy befizetéséért semmit nem kap cserébe, viszont nyeresége végtelen nagy lehet. A „szegények” és „gazdagok” közötti generáción belüli újraelosztás esetén azt ésszerű szélső határként feltételezni, hogy a mindenki azonos összegű járadékot kap (flat rate) befizetéseitől függetlenül.

Nyugdíjat *biztosító* szolgáltatót, ezt magától értetődőnek szokás tekinteni. A helyzet azonban közel sem ilyen egyszerű. A biztosító biztosítási tevékenység folytatására létrehozott intézmény, mely az azonos vagy hasonló kockázatoknak kitett személyek közösségének (veszélyközösség) megszervezésével, a biztosítható kockázatok matematikai és statisztikai eszközökkel történő felmérésével, ennek alapján kockázatvállalása ellenértékének (díjának) megállapításával, s ha ezt megfizetik, a kockázat átvállalásával foglalkozik. Amennyiben pedig a biztosított számára kockázatot jelentő, kárt okozó esemény (káresemény, biztosítási esemény) bekövetkezik, a díjából képzett tartalékok (de szükség esetén nem csak azok) terhére szolgáltatást teljesít, hogy a normálistól, a megszokottól való eltérítésben megmutatkozó kárt a biztosító szolgáltatásával a kárt okozó esemény bekövetkezése előtti állapotban legalább részlegesen helyre lehessen állítani.¹³ Kérdés, hogy a biztosítás, a biztosítási tevékenység ezen klasszikus meghatározása értelmezhető-e a nyugdíjra.

De tekinthetjük-e káreseménynek a nyugdíjkorhatár betöltését, az öregség eljöttét, vagy éppen az ezután még várható „túl hosszú” életet, melynek kockázata ellen biztosítással lehet védekezni? A válasz kizárólag nemleges lehet, mert miképp a nyugdíjkorhatár elérése, a hosszú élet is olyan pozitív érték tartamú, örömteli esemény, mellyel kapcsolatban kárról beszélni nem helyénvaló, sőt egyenesen visszatetsző, s a havonta kézhez kapott nyugdíjjáradék sem arra szolgál, hogy a „káresemény” bekövetkezése előtti állapot – legalább részleges – helyreállítására fordítódjon. Másrészt azért sem beszélhetünk biztosításról, mert az öregség nevezetű „káresemény” bekövetkezésének valószínűsége túlságosan magas (a biztosítási szakma valamely kockázatot akkor tekint *biztosíthatónak*, ha bekövetkezéének valószínűsége 40 százalékkal alatta marad; ellenkező esetben a biztosítási védelem nem racionális megoldás): Magyarországon a 2000. évben a halandósági tábla szerint a 20. életévüket betöltött férfiak 67,5 százaléka, a nők 86,0 százaléka megéri 62. életévét,¹⁴ s ezen arányok javulását – különösen férfiak esetén – okkal remélhetjük. Az eddigiek annyiban pontosíthatók, hogy – ezen utóbbi értelemben – öregség elleni biztosításról addig lehetett beszélni, amíg az öregség megérése, az öregség miatti keresésképtelenné válás a társadalom kisebb, csekély hányadának megadatott „kockázat” volt. Miután ma a nyugdíjkorhatár betöltését a társadalom tagjainak döntő hányada megéli, így az kockázatként nem értelmezhető: *az öregkorra való felkészülés adekvát módja a biztosítás helyett a megtakarítás.*

Míg az egyes korévek betöltését, ideértve a nyugdíjkorhatárt, nem értelmezhetjük kockázatként,¹⁵ e korévek be nem töltése (az elhalálozás) vagy a munkaképesség elvesztése (a megrokkánás) az egyén és hozzátartozói számára valószínű és biztosítható kockázatot jelent, s e kockázatok ellen lehetséges és kívánatos a biztosítási védelem. Tehát nem a nyugdíjat lehet biztosítani, hanem a nyugdíjas korra való felkészülést – a nyugdíjcélú megtakarítás folytatódását – akadályozó, megakasztó esemény károkozása (a jelenbeli mellett a jövőbeli jövedelemkiesés) ellen lehet biztosítási védelemmel élni.

Ha a nyugdíjkorhatár betöltéséig nem is, de azután, a nyugdíj folyósításának időszakájában sokkal inkább tűnik úgy, hogy van okunk biztosításról beszélni. Azonban a fentiekhez hasonlóan most sem helyénvaló káreseményt emlegetni azzal kapcsolatban, hogy

¹³ Lásd a biztosítóintézetekről és biztosítási tevékenységről szóló 1995. évi XCVI. törvény (Bit.) 4. §.

¹⁴ Száz évvel ezelőtt, 1900/1901-ben e két szám 53,7 és 55,2 százalékkal volt.

¹⁵ A halál önmagában nem értelmezhető kockázatként, mert aki születik, az meghal. Tehát a halál valószínűsége egy. Az viszont nem mindegy, hogy a halál milyen hosszú élet végére tesz pontot. A halál kockázatáról csak a leélt és leélendő élettartammal összefüggésben beszélhetünk. Például: mekkora annak a valószínűsége, hogy valaki nem éri meg a következő vagy valamely távolabbi születésnapját.

az immár nyugdíjkorhatárt betöltött személy megéri a következő hónapot, s e „kérésény” miatt a biztosítónak utalnia kell a következő havi életjáradékot, s nem helyénvaló a „túl hosszú” élet kockázatának kivédése ellen nyugdíjasokból létrehozott kockázatközösségről (veszélyközösségről) szót ejteni. Azzal ugyanis meglehetősen tisztában lehetünk, hogy adott generációhoz tartozók mekkora várható átlagos élettartamra számíthatnak, s ha ez az idő múlásával változik (növekszik) is, mód lehet igazodni hozzá. Bár a járadék mértékének megállapításakor jelentékeny mértékben biztosításszakmai megoldásokra lehet és kell is támaszkodni, valójában nem biztosítási tevékenységről van szó. Amit a nagyközönség *nyugdíjbiztosításnak* ismer, az valójában nem biztosítás, hanem *meztakarítás* és ennek visszafizetése érdekében biztosításszakmai megoldásokat tartalmazó *technikai feladatok ellátása*.¹⁶

A nyugdíjrendszerek kialakulása

A nyugdíj feltételezi az intézményesítettséget, nyugdíjról beszélni a nyugdíjrendszer említése nélkül értelmetlen. A nyugdíjrendszerek kialakulásának két – európai és amerikai – mozzanata tűnik igazán jelentősnek. Az európai mozzanat az volt, hogy a társadalmi stabilitás megőrzésének elősegítése és az öregkori szegénység csökkentése érdekében az államok, főleg az európaiak a 19. század utolsó, a 20. század első évtizedeiben egyre szélesebb rétegeket kezdtek öregkori anyagi biztonságukról való gondoskodásra kötelezni,¹⁷ ami egyúttal a nyugdíj nyújtására hivatott intézmények szabályozását, állami felügyeletét vagy – ha nem léteztek annak előtte – megteremtését is jelentette. Az amerikai mozzanat az Egyesült Államok történelmének ugyanezen, nagymértékű munkaerőhiánnyal, s ebből következően magas bérekkel (ez volt a bevándorlás szívóhatása) jellemezhető korszakára esett, így a vállalatok tulajdonosainak és vezetőinek eszközöket kellett találniuk fontosabb dolgozóik megtartására. Többek között azt a megoldást választották, hogy az aktuális bér mellett nyugdíj ígéretével is fizettek. Szerepet játszhatott persze az adóelkerülésre törekvés is.

Kezdjük az amerikai mozzanattal. A vállalat céljából következett, hogy közel sem minden dolgozónak ígért nyugdíjat (a kör idővel tágult, sőt nyugdíjigérvényt adni sok esetben kötelezővé vált, de az még ma sem része automatikusan a *kompensációnak*), s ha meg is kapták, az teljesen – idővel részben – elveszhetett, ha idejekorán távoztak (vagy eltávolításra kerültek) a cégtől. E konstrukció szerves tartozéka egyrészt a *várakozási idő* (általában 10 év vagy még hosszabb), melynek tartama alatt a nyugdíj ígérete azzal a feltétellel él, ha ez alatt a munkaviszony megszakad, az maradéktalanul elvész;¹⁸

¹⁶ Ténylegesen az ún. kockázati életbiztosítások a biztosítások. A helyzet fonákágát mutatja, hogy az életbiztosítás elé szükségessé vált kitenni a kockázati jelzőt, holott a biztosítást a kockázatok léte hívta életre, s emiatt jelentése tartalmazza a kockázat mozzanatát – de az az életbiztosítás esetén elkopott. Általánosságban úgy fogalmazhatunk, hogy amit biztosításnak tartunk és annak nevezünk, az számos esetben és jelentős hányadban nem biztosítás.

¹⁷ „Az állami nyugdíjrendszerek akkor alakultak, amikor az öregség a legtöbb ember számára egyet jelentett a szegénységgel”, „jóléti eredetűek” voltak, s a szegénység leküzdése ellen tenni „érdem volt a múltban”. Ideje felnőni. Nyugdíjmelléklet. (Time to grow up. A survey of pension.) *Economist*, 2002. február 16., 4–5. o. A melléklet amellet érvel, hogy most már „Az öregkori szegénység enyhítésében az állam szerepe legjobban az általános adóztatás újján finanszírozható” (4. o.) – vagyis a nyugdíjrendszerből kiemelendők a segélyrendszeri elemek. E sorok írója is emellet érvel.

A továbbiakban többször hivatkozom erre az *Economist* mellékletre, nem különleges tudományos jelentősége miatt, hanem azért, mert az *Economist* nemzetközi súlya és olvasottsága alapján (s persze amiat is, hogy kik olvassák) nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ez az az írás, amely a következő 2-3 évben a globalizációs gazdasági és politikai elit tárgyra vonatkozó tudáskészletét meghatározza.

¹⁸ Ha a munkaviszony ezt követően, de a *teljes* nyugdíjhoz megkívtant nyugdíjkorhatár elérése, illetve szolgálati idő teljesítése előtt szakad meg, akkor a veszteség csak részleges.

másrészt a *szolgálati idő* és a *nyugdíjkorhatár* meghatározása – hány évnyi munkaviszony után és hány éves korban (ennek számos kombinációja képzelhető el) váltható az ígért nyugdíjra. Szerves tartozéknak tekinthetjük továbbá a nyugdíj *végző átlagkereset*-hez igazítását, *jövedelemfenntartó* jellegét. Ez annyit jelent, hogy a nyugdíj mértéke a nyugdíjba menetel előtti legutolsó időszak (általában három év) keresetéhez viszonyítva került meghatározásra. Ezzel a vállalat célja alkalmazottainak a munkahelyi előmenetelben, illetve az azt megalapozó szorgos és színvonalas munkavégzésben való érdekeltté tétele volt, mivel a vállalati karrier nem csupán az aktuális keresetet, hanem a nyugdíjas évek jövedelmét is meghatározta. Megemlítendő, hogy e konstrukció az ipari kapitalizmus 1970-es éveikig tartó társadalmi-gazdasági modernségébe ágyazódott: hatalmas vállalatok, hatalmas alkalmazotti létszám, soklépcsős vállalati hierarchia, szinte változatlan munkaszervezettel a teljes aktív életpálya során csekély módosulásokkal végezhető tevékenység. A vállalat iránti hűség, élethossziglani elköteleződés valódi érték.

A konstrukció fejlődése kétirányú: az egyik a nyugdíjígérvények érvényesítéséhez esetleg szükséges jogi garanciák megteremtése és erősítése, a másik a vállalati nyugdíjígérvény-vállalás egyre szélesebb alkalmazotti körre való kiterjesztésének kikényszerítése. Kezdetben a nyugdíjak fizetése a bérfizetés mintájára, a folyó kiadások terhére történt, mintha a vállalat nyugdíjasai továbbra is a vállalat alkalmazásában állnának, csak éppen életkoruk miatt mentesülnének a munkavégzés alól. (Ez azonos megfontolás az ún. szolgálati nyugdíjakkal: az állam szolgálatában állókat koruk miatt mentesítik a szolgálat alól, de „a köztisztviselő/hivatásos katona élete végéig az marad” alapon halálukig *nyugdíjnak nevezett fizetést* kapnak.) Később – miután a beváltandó nyugdíjígérvények tömege egy kritikus szintet meghaladt – a nyugdíjak folyósításának zavartalan-sága szükségessé tette, hogy a vállalat könyveiben alapszerűen elkülönítsék annak fedezetét. (A külön számbavétel szükségességét indokolta, hogy évtizedekig fennálló, viszonylag jól kalkulálható, gyakorlatilag nem csökkenthető állandó költségről van szó.) Bizonyos visszaélések, skandalumok, csődök stb. az alkalmazottakat arra sarkallták, hogy jövődi nyugdíjuk fedezetére rálátást szerezzenek, majd egyre fokozódó mértékben beleszólást is, olyannyira, hogy – ha lehetséges – elérjék a vállalati könyvekből való kiválást és az elkülönült alapkezelést. A fejlődés jelenleg valahol itt tart. Ezt a nyugdíjrendszert nevezi a szakirodalom *járadékkal meghatározottnak* (Defined Benefit, DB): a vállalat meghatározza, hogy nyugdíjasainak mekkora járadékot fog adni, s az ő dolga gondoskodni a teljesítés fedezetéről.¹⁹

A nyugdíjrendszerek kialakulásának másik, európai mozzanata a mind szélesebb rétegek kötelezése volt öregkori anyagi biztonságukról való gondoskodásra, s az ehhez szükséges szabályozási háttér, állami felügyeleti rendszer, s – ha nem léteztek annak előtte – az intézmények megteremtése. Az európai mozzanat lényege, s az amerikaitól való legfőbb különbsége, hogy célja a társadalmi stabilitás megőrzésének elősegítése és az öregkori szegénység csökkentése volt. (Az Egyesült Államok csak évtizedekkel később, az 1930-es években látta szükségét ezt célként elfogadni.²⁰) Attól függően, hogy a két cél közül melyik volt a fontosabb, különböző utak indultak, melyek történelmi katalizmák vagy az öregkori szegénység leküzdésének óhaja miatt mégis összefutottak.

¹⁹ E logikával nem csupán vállalati nyugdíjrendszerek működtek, hanem a közszolgálatban állók nyugdíjrendszerei is. Ott az állam játszotta a vállalat szerepét.

²⁰ Ez a *Social Security* létrehozása volt 1935-ben (a törvényt júliusban fogadta el a Kongresszus, Roosevelt elnök augusztus 14-én látta el kézjeggyével), mely először 1940 januárjában fizetett nyugdíjat. Feljegyezték, hogy az első nyugdíjas egy vermonti vénkisasszony volt, bizonyos May (más források szerint: Ida) Fuller, aki összesen 24,75 dollár járulékot fizetett, s első havi járadéka is nagyjából ennyi volt. 100 éves koráig élt, s összesen 22 889 dollárt kapott kézhez. (*Economist*, Im. 5. o.)

Adott történelmi helyzetben, melyet a kapitalista fejlődés által kiélezett, folyamatosan növekvő szociális-társadalmi feszültségek jellemeznek, ráadásul megjelenik és egyre inkább erősödik az a politikai mozgalom – a szocialista, később a kommunista –, melynek kész és örök időkre szóló receptje van e feszültségek feloldására. Ám az ár a fennálló társadalmi berendezkedés megsemmisítése. Ennek elkerülésére felötlik az a gondolat, hogy a társadalmi feszültségeket leginkább élező szociális gondok enyhítése és – ami nagy részben ugyanezt jelenti – a társadalmi kohézió erősítése érdekében az öregkori szegénységet csökkenteni kell, azon öregek szegénységét, akik meglehetősen hirtelenséggel társadalmi értelemben éppen akkor váltak láthatóvá. Mindezt nem azért, hogy azok forradalmi hevületét és éles rendszerkritikáját csendesítsék – az öregek aligha jelentenek komoly veszélyt a társadalmi berendezkedésre –, hanem hogy szándékolt politikai következményként a politikailag cselekvőképes, fiatalabb generációk *hatalomképe* megváltozzon: ha a jelenben nehézségeik vannak is, az öregkor nyugodt lesz, nem nyomor vár rájuk.²¹

Az öregek segítése könnyen megoldható: adót kell emelni, s a megemelt adónak köszönhető plusz bevételt szét kell osztani köztük. Azonban az adóemelés mindig ellenállást vált ki, ami különösen akkor okoz kellemetlenséget, amikor arra éppen a társadalmi kohézió erősítése érdekében lenne szükség. Tehát „trükköt” kell alkalmazni: az adóért ellenértéket kell ígérni (ami miatt nem is adónak, hanem járuléknak nevezik), ez az ellenérték pedig a mai járulékfizetésért cserébe majdan járó nyugdíj. Így nagyobb lesz a hajlandóság megfizetésére. A járulék fizetésére úgy tekinthetünk, mint nyugdíj vásárlására – az államtól. A közgazdasági modellek szintjén megjelenik a nyugdíjrendszer első generációja, mely nem vagy alig fizetett nyugdíjért, míg a másodiktól az utolsóig ezt mindenki kénytelen megtenni. Az első generáció szerencséjén és az utolsóért méltánytalanságon (mondván, hogy utolsó utáni híján nincs, aki az utolsó generáció nyugdíját megfizesse) igazságtalanságot kiáltva háborog a közgazdasági szakirodalom jó része. Azonban nem az történt, hogy akadt egy első generáció, mely „lenyúlta” a másodikat, s nem is az, hogy az első generáció hajlandó volt nyugdíj elfogadásával megalázni magát, hogy a második generációnak hasonló megalázásban már ne legyen része, mivel lehetősége van megszolgálni nyugdíját. Valójában az első generáció *prenyugdíjrendszer*-segélyrendszerben volt tag, s a segélyrendszer pénzmozgásai egyirányúak. E segélyrendszernek minden esélye megvan arra, hogy mire a második generáció – mely pályája kezdetétől fizetett járulékot – eléri a nyugdíjkorhatárt, nyugdíjrendszerré *fejlődjön át*. (Nevezhetjük ezt az *átfejlődés modelljének*)

Szerencsésebb országokban, ahol az idők változása kevésbé kezdte ki a társadalom stabilitását, nagyobb szerepet játszott az öregkori szegénység elkerülése. Az öregkor anyagi biztonságának megteremtésére általában szakmai, hivatásrendi alapon önszervezett intézmények iránt az állam egyre nagyobb jóindulatú figyelmet tanúsított, szabályozásukba kezdett – ami inkább a legkipróbáltabb módszereinek, megoldásainak stan-

²¹ *Ludwig Erhard* – a Német Szövetségi Köztársaság gazdasági minisztere, alkancellárja, majd kancellárja, a második világháború utáni „gazdasági csoda” atya – viszonya *Adenauer* kancellárral nem mindig volt felhőtlen, így „Nyomatékosan szembefordult *Adenauer* nagy reformjával, a társadalombiztosítási alapú nyugdíj bevezetésével s annak magjával, a dinamikus nyugdíjjal. *Mai szemmel ezt ma egyesek Németországban távlatos előrelátásnak minősítik. Akkori szemmel, s ennek már negyven éve, inkább rövidlátás volt. Hiszen semmi nem járult úgy hozzá a régi NSZK társadalmi békéjéhez, mint ez a nyugdíjreform, amely az öregeket részesítette a fiatalok növekvő jólétéből, és ezzel hozzásegített a hagyományos nemzedéki ellentét leépítéséhez. A politika győzelme a rövid távú gazdasági racionalitás felett valójában a hosszú távú gazdasági racionalitás győzelmét jelentette.*” (*Fack*, 1992. 8. o. – Kiemelés: N. Gy.) Mindemellett a hagyományos nemzedéki ellentétre hivatkozás nem túl lényegbevágó, de nem is könnyű szavakba önteni a tényleges mozgatórugókat. Tény azonban, hogy „egy országban a társadalmi béke is olyan termelési tényező, amelyet Közép-Európa társadalmi-kulturális hagyományában nem szabad lebecsülni.” (u. o. 22. o.) Tegyük hozzá: másutt sem.

dardizálását jelentette, semmint hivatalok packázásait –, s újak létrehozását segítette, s előbb csak ösztönzött, később – akaratát politikai nyomás is erősítette – belépésre is kötelezett, a munkaadóknak pedig hozzájárulási kötelezettséget írt elő.

A történelmi kataklizmák, az elvesztett és néha még a megnyert háborúk is azt eredményezték, hogy a jövőndő nyugdíjak mögül eltűnt vagy jócskán megcsappant a tőke. Így viszont a nyugdíjak csak úgy voltak zavartalanul folyósíthatók, ha a befolyó pénzeket azonnal kifizetik nyugdíjra – a nyugdíjrendszer *belezuhan* egy más típusú nyugdíjrendszerbe.²² (Ez lehetne a *belezuhanás modellje*.) Így viszont értelmét veszti a rendszer szegmentáltsága, töredezettsége, megkezdődhetett, illetve felgyorsulhatott a koncentráció, melynek logikus végkifejlete egyetlen nyugdíjintézmény, mely szükségképpen „állami” – mivel a nyugdíjak fizetését az állam által kötelezettséggé tett járulékkifizetés biztosítja. Ha pedig a nyugdíjrendszer *államivá* vált, segélyrendszerként is könnyen működtethető az öregkori szegénység csökkentésére és a társadalmi kohézió erősítésére. A különböző utak végül is összefutottak. A különbség mindössze annyi, hogy az *átfejlődés modelljében* az első generáció nem vagy alig fizetett nyugdíjáért, míg az első generáció e hangsúlyos szerepe hiányzik a *belezuhanás modelljéből*: egymást követő generációk magasabb nyugdíjat kaptak annál, amennyiért fizettek, de ez – látni fogjuk – az előbbire is jellemző lesz.

Felosztó-kirovó versus tőkefedezeti nyugdíjrendszer

Az eddigiekben komoly erőfeszítésre volt szükség, hogy ne ejtsek szót a nyugdíjrendszerek vagy nyugdíjfinanszírozási módok két élésen különböző típusáról: a *felosztó-kirovó*ról – az angol *pay-as-you-go* (PAYG) kifejezést szokás így magyarra fordítani – és a *tőkefedezeti*ről. Az utóbbi esetén pénzügyi (esetleg nem csupán pénzügyi) instrumentumok – részvények, kötvények stb. – szolgálnak a nyugdíj fedezetéül, az előbbi esetén viszont a pénz *jön és azonnal megy is*, amit járulékként befizetnek, az járadékként rögtön ki is fizetik, amit járulékkifizetési kötelezettségként *kirónak*, azt *felosztják* a nyugdíjasok között. Tehát míg a jövőndő nyugdíj fedezetéül tőkefedezeti nyugdíjrendszerben (elsősorban) pénzügyi instrumentumok (‘tőke’) szolgálnak, addig felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben az állam azon ígérete, hogy amikor majd a ma járulékkifizetői nyugdíjasok lesznek, akkor is *felosztja* közöttük azt, amit járulékkifizetési kötelezettségként akkor *kiró*. A *pay-as-you-go* kifejezés technikai értelemben ugyan nagyjából helyesen írja le azt a folyamatot, ami egy államinak vagy társadalombiztosításnak nevezett nyugdíjrendszer működése esetén végbemegy, ami önmagában elegendőnek bizonyult arra, hogy abba a szakuticába juttassa a nyugdíj kérdésével foglalkozó közgazdaságtani gondolkodást, ahol jelenleg van. Ahhoz, hogy egyáltalán megérthessük a tényleges összefüggéseket, meg kell szabadulnunk ettől *az agyunk minden zugát behálózó, gondolkodásunkat gúzsba kötő* kifejezéstől. A régít felváltó új narratíva két legfontosabb eleme közül ez az egyik.

Vegyük sorra, hogy mi ötlük eszünkbe a felosztó-kirovó kifejezést hallva. Először is az, hogy az aktuálisan kifizetendő járadékokat csak és kizárólag az aktuálisan befolyó

²² Ez történt Magyarországon is. „A háború és az azt követő infláció a kötelező öregségi és rokkantsági biztosításunk fedezeti vagyonát gyakorlatilag elpusztította. Ez a vagyon természetes alakját tekintve bérházakban és különböző kötvényekben feküdt. A házak jelentős része a hadicselekmények következtében megrongálódott, a kötvények elértektelenedtek. A romos házak negatív hozamú vagyontárgyakká váltak, hiszen helyre kellett őket állítani. Ebben a helyzetben két lehetőség nyílt: újrakezdeni a nyugdíjbiztosítást várományfedezeti alapon – törölve az addig megszerzett jogokat – vagy áttérni egy felosztó-kirovó típusú finanszírozásra, ami lehetővé teszi a korábban már nyugdíjsorba kerültek részére a szolgáltatások folyamatos fizetését. A második megoldást választották. ... Az OTI- és MABI-bérházak államosítása nem vett el igazából vagyont a társadalombiztosítástól.” (Bod Péter, 1992, 254. o.)

járadékokból lehet kifizetni, a befolyó járulékok és a kifizetendő járadékok között a kapcsolat *jelenbeni* – amit *kirónak*, azt azonnal *fel is osztják*, ahogy jön, úgy megy is a pénz. Másodsor: problémát jelent, ha adott (viszonylag rövid) időtartam alatt a befolyó járulékok és a kifizetendő nyugdíjak összszerszerűen nem egyeznek. Ez egyaránt jelenthet hiányt és többletet, de az utóbbi egyrészt nem igazán probléma, ha pedig mégis annak tekintjük, az könnyen orvosolható a járulékkulcs csökkentésével vagy/és a járadékok növelésével. A fejlett országok öregedő társadalmainak „érett” felosztó-kirovó nyugdíjrendszerei esetén (amikor gyakorlatilag minden aktív dolgozó pályakezdésétől járulékot fizet és minden már nem aktív dolgozó valamikori járulékfizetése jogán járadékot kap) azonban kizárólag a hiány jelent problémát, melynek oka vagy az, hogy a *kirovás* sikerült rosszul – túl csekély járulék folyik be a kifizetendő nyugdíjhoz képest – vagy a *felosztás* – túl sok a kifizetendő nyugdíj a befolyt járulékhöz képest. Harmadsor: a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer a *generációk közötti szolidaritás* megtestesülése: adott generációja azzal fejezi ki szolidaritását az előző generációval, hogy kifizeti nyugdíját, s teszi ezt abban a reményben, hogy a következő generáció ugyanígy jár el vele. Negyedsor – összefüggésben az előzővel –: felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben *generációk közötti újraelosztás* történik.

Neveltetésünk következtében a felosztó-kirovó kifejezést hallva azonban nem csupán annak sajátosságai ötlenek eszünkbe, hanem az is, hogy hozzá képest miben más a tőkefedezeti nyugdíjrendszer. Először is abban, hogy tőkefedezeti nyugdíjrendszer esetén adott generáció nyugdíjként saját befizetéseit, illetve annak hozamait kapja vissza, így a hiány – ami fejlett országok öregedő társadalmainak „érett” felosztó-kirovó nyugdíjrendszerei esetén növekvő súlyú probléma – nem jelent gondot, már csak azért sem, mert a hiány fogalma nem is értelmezhető. Másodsor: ha felosztó-kirovó helyett tőkefedezeti nyugdíjrendszerünk lenne, nem okozna problémát a járulékfizetők (a foglalkoztatottak) számának konjunkturális okból történő csökkenése sem, éppúgy, ahogy az öregedés – a járulékfizetők és a járadékosok arányának utóbbiak javára történő eltolódása – sem.²³ Harmadsor: tőkefedezeti nyugdíjrendszer esetén mindenki önmaga teremti elő majdani nyugdíjának fedezetét („öngondoskodás”), szemben a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerrel, mely esetén az állam gondoskodik rólunk. Negyedsor: tőkefedezeti nyugdíjrendszer esetén adott generáció nem tart igényt szolidaritás címén az őt követő generáció jövedelmei egy részére, *a nagypapák nem isszák el unokáik elől a kakaót*, nincs *generációk közötti újraelosztás*. Ötödször: tőkefedezeti nyugdíjrendszer esetén nehezebben képzelhető el a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerekre oly igen jellemző generáción belüli újraelosztás, ezért az „igazságos” legalábbis „igazságosabb”. Hatodszor: az állam minden olyan tevékenységtől tartsa távol magát (ha pedig már ott van, mielőbb vonuljon vissza), melyet az üzleti világ versenyző szereplői sokkal hatékonyabban képesek elvégezni, mivel pedig nyugdíj esetén ez a helyzet, az államnak privatizálnia kell az általa működtetett nyugdíjrendszert. Hetedször, de közel sem utolsósorban: a tőkefedezeti nyugdíjrendszerben tőke halmozódik, míg felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben nem, pedig a gazdaság növekedéséhez tőkére van szükség, ami a hazánkhoz hasonlóan a fejlett világhoz felzárkózni kívánó országra még inkább igaz, mert a felzárkózás csak azokénál gyorsabb gazdasági növekedéssel érhető el, melynek megalapozása viszont kizárólag azokénál intenzívebb beruházási tevékenységgel történhet, melynek forrása kizárólag magas megtakarítási hányad esetén biztosítható. A felosztó-kirovó nyugdíjrendszer tehát

²³ Ezt matematikailag kevésbé pontosan úgy szokták mondani, hogy a nyugdíjasok száma növekszik, míg a járulékfizetőké csökken. Megjegyzem, az öregedés fő oka, hogy a fejlett világ társadalmában – csekély számú kivétellel – a teljes termékenységi arányszám nem éri el az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet. Ehhez képest szinte elhanyagolható súllyal esik latba a várható élettartam növekedése.

nem támogatja az ország előtt álló legfontosabb, történelmi léptékű feladatot, a fejlett országok gazdasági utolérését.

A tőkefedezeti nyugdíjrendszer kínálta előnyökkel szemben a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer hívei – a régi narratíva keretein belül maradván – a tőke befektetésének és eltulajdonításának kockázatát szokták olyanként emlegetni, ami semmivé tehet nyugdíjat és nyugdíjjogosultságot, míg állami nyugdíjrendszer esetén e *gazdasági kockázatok* nem léteznek. A tőkefedezeti nyugdíjrendszer hívei e veszélyt ugyan valószínűnek, de megfelelő szabályozással és e szabályozás betartásán örökös és szigorú állami felügyelettel kivédhetőnek mondják, s arra hívják fel a figyelmet, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek esetén viszont *politikai kockázat* létezik, ami az adott ország kormányának és parlamentjének a szabályozás – az adott ország érintett polgárai számára hátrányos – megváltoztatásában testesül meg. Mindenesetre a tőkefedezeti nyugdíjrendszer híveinek álláspontja sem teljesen egységes, bár sokak gyanúja szerint a nézetkülönbségek inkább taktikaiak: az egyik csoport szerint a teljes privatizálás a kívánatos, mert a felosztó-kirovó nyugdíjrendszernek nincsenek megőrzésre méltó előnyei. A másik csoport szerint viszont vannak, éppúgy, ahogy hátrányai is: ezért a részleges privatizálás a kívánatos, hogy a nyugdíjrendszer előnyei kiteljesedhessenek, de hátrányai csökkenthetők legyenek. A két rendszer egymás mellett élése a gazdasági és politikai kockázatok diverzifikációjával minimálisra csökkenti a veszélyeket.²⁴

Mindez, hangsúlyozom, a régi narratíva világa, azé a hamis értelmezési kereté, melytől – mivel behálózta agyunk minden zugát – keservesen nehéz megszabadulnunk. Az új nyugdíjnarratíva két legfontosabb elemének egyikeként túllépünk a *pay-as-you-go* kifejezésen, elfeledjük, s a továbbiakban *unfunded*, nem tőkésített nyugdíjrendszerekről beszélünk, ellenpárjukként pedig továbbra is a *funded*, tőkésített (tőkefedezeti) nyugdíjrendszerekről. Ezzel megszabadulhatunk azoktól a képzetektől, melyek a felosztó-kirovó kifejezést hallva eszünkbe ötlenek.

A samuelsoni „öngól”

Mielőtt véglegesen búcsút vennék a *felosztó-kirovótól*, nem érdektelen tisztázni, hogy az mikor és miként került a közgazdasági szaknyelvbe és gondolkodásba. E kifejezés közgazdasági szótárakban a legutóbbi idők kivételével nem nagyon fordul elő. *A felosztó-kirovó biztosításszakmai szakkifejezés volt, s innen került át a közgazdaságtanba.* (Az első általam ismert előfordulás egy 1947. évi rövid írás: *Bod, 1947*) A közös kárviselésre irányuló szövetkezést, vagyis a biztosítás legkezdetlegesebb formáját nevezték *felosztó-kirovó rendszerűnek*, mikor is a közösség egyes tagjait ért kárt vagy veszteséget a közösség többi tagjai között felosztották és fizetési kötelezettségként kiróták. Bár a biztosítási gyakorlatban ma már alig alkalmazzák, de mint módszer van annyira ismert, hogy 1995. évi biztosítási törvény fontosnak tartotta kimondani, hogy hatálya nem terjed rá ki.²⁵ Fél évszázad múlva a modern közgazdasági szótárak már magától

²⁴ A magyart kevéssel követő lengyel nyugdíjreform hivatalos PR mondata egyenesen ez volt: Security through Diversity.

²⁵ A biztosítási törvény hatálya nem terjed ki „a biztosítás azon módszerére, amelyben a veszélyközösség tagjai arra vállalnak kötelezettséget, hogy ha a veszélyközösség tagjának meghatározott káresemény folytán anyagi szükséglete keletkezik, azt egymás közt utólag felosztják, és a tagokra kiróják a rájuk eső részt (felosztó-kirovó rendszer)” Bit. 2. § (1) bekezdés c) pont. Hogy semmi kétség se legyen: ugyanezen bekezdés b) pontja mondja ki, hogy a törvény hatálya a társadalombiztosítási tevékenységre nem terjed ki. E biztosítási módszer még erősen szolidarisztikus volt, nem mérlegelték a kár bekövetkeztének valószínűségét (a modern értelemben vett biztosítás jellemzője éppen ez!), s a tagoktól nem kértek előleget a jövőbeni károkról. Mivel e felosztó-kirovó rendszer modern értelemben nem tekinthető biztosításnak, ezért manapság gyakran nevezik – helyesen – *biztosításszerű* megoldásnak.

értetődő természetességgel két jellegzetes nyugdíjrendszer létezéséről tudósítanak: az egyik a tőketartalékoló (tőkefelhalmozó), a másik „az úgynevezett felosztó-kirovó (pay-as-you-go) rendszer, amely adott pillanatban együtt élő emberek közötti jövedelem-újraelosztást jelent, amennyiben a még aktívak támogatják a már nyugállományúakat”.²⁶

A felosztó-kirovó és a tőkefedezeti nyugdíjrendszerek összehasonlítása *Paul A. Samuelson* 1958 decemberében megjelent azon tanulmánya (*Samuelson*, 1958.) után vált közgazdaság-tudományi témává, mellyel útjára indította az ún. együtt élő generációk modellcsaládját (overlapping generations, OLG). A későbbi Nobel-díjas e tanulmányában azonban szó nem volt nyugdíjról (a *pension* szó nem szerepel a tanulmányban), „mindössze” egy szigorúan matematikai közgazdaságtani problémát kívánt megoldani, mégis ez lett a nyugdíj-szakirodalom talán legtöbbet hivatkozott írása, mivel megteremtette a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek közgazdaságtani alapvetésének elméleti keretét, s módot adott a tőkefedezetivel való összehasonlításra. *Samuelson* arra a kérdésre kereste a választ – akárcsak előtte a közgazdaság-tudomány olyan jelentős alakjai, mint például *Böhm-Bawerk*, *Fisher* és *Harrod* –, hogy az emberi életpálya mentén mely fogyasztási-megtakarítási viselkedés racionális.

Samuelson újítása a demográfia beemelése volt ezen elméleti közgazdaság-tudományi probléma megoldásába. A demográfia és a *pay-as-you-go* nyugdíjrendszer *Samuelson* e tanulmányától ihletett és igen rövid idő alatt hatalmasra duzzadt szakirodalomban olyannyira összecsomózódott, hogy kibogozása máig sem sikerült – ezt nevezem samuelsoni „öngólnak”²⁷ –, amihez persze az is hozzájárult, hogy a felosztó-kirovó fogalmának ez esetben demográfiai eredete van.²⁸

Samuelson gondolatait azonban nemcsak „továbbgondolták”, hanem kritizálták is, ami gyakran éppen úgy zsákcukcába vezetett, mint a „továbbgondolók” buzgalma. *Abba P. Lerner* azon kijelentése miatt bírálta *Samuelson*-t,²⁹ mely szerint „egy idősebb embernek odaadni valamilyen jószágot jelképesen annyit tesz, mintha *saját magunknak* adtuk volna, amikor öregek leszünk.” (*Samuelson*, 1958. 471. o. Kiemelés az eredetiben.) *Lerner* szerint tartós javak híján (ez *Samuelson* modelljének feltételezése volt) ez értelmetlen: csakis egy adott egyénre mondható bármi is a fogyasztásnak az életpályán belüli elosztásáról. Ehhez kapcsolódóan szerinte tévesen úgy tűnhetne, mintha a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer nem kormányzati újraelosztás, hanem minden dolgozó saját megtakarítása lenne nyugdíjas éveire. E ponton *Samuelson* álláspontja a helyes ugyan – magam is emellett érvelek –, de *Lerner*-é vált széles körben elfogadottá és még ma is gyakran hallható.³⁰ *Lerner* szerint a samuelsoni modellnek az az igazi problémája, hogy

²⁶ *David W. Pearce* (szerk.): *A modern közgazdaságtan ismerettára*, KJK, Budapest, 1993, 426. o., *Pension=Nyugdíj* címszó. A könyv eredeti címe: *Macmillan Dictionary of Modern Economics*. Megjegyzem, fentebb amellet érveltem, hogy a jövedelem-újraelosztás idézetben szereplő fogalma (generációk közötti újraelosztás) elvetendő, s még inkább elvetendő a tőketartalékoló rendszer azon meghatározása, hogy „az egyén életpályája mentén végzi a jövedelem-újraelosztást”. Ez még csak nem is megfelelője a generáción belüli újraelosztás fogalmának. Ilyen értelemben, ha kellően rövid időtávot veszünk alapul, minden pénzköltés jövedelem-újraelosztás. Mindez példázza, mekkora a zavar e közgazdasági alapfogalom körül.

²⁷ És nem *Samuelson* öngóljának! A szigorúan elméleti közgazdaságtant művelő *Samuelson* igyekezett távol tartani magát napi gazdaságpolitikai kérdésektől.

²⁸ Az általam ismert, *Bod Péter* nevéhez fűződő első, 1947. évi említés nem demográfiai, hanem biztosításszakmai eredetű.

²⁹ A *Samuelson-Lerner* vita a *The Journal of Political Economy* 1959. 5. (októberi) számában zajlott. *Abba P. Lerner*: *Consumption-Loan Interest and Money*. 512–518. o.; *Samuelson*: *Reply*, 518–522. o.; *Lerner*: *Rejoinder*, 523–525. o. *Samuelson*ra még egy vita várt e folyóiratban: *Meckling, W. H.*: *Az Exact Consumption-Loan Model of Interest: A Comment*. 1960. 1. (február) 72–76. o.; *Samuelson*: *Infinity, Unanimity, and Singularity: A Replay*, 76–83. o.; *Meckling*: *Rejoinder*. 83–84. o.

³⁰ Elég csupán az 1996–1997. évi nyugdíjreform körüli érvrendszerekre gondolni. Azóta azonban mintha kissé megkopott volna.

az pilótajáték (vagy piramisjáték), mivel az ún. *Ponzi-játék* logikáját alkalmazza, s ha a gazdaság növekedése (a modellben a termelékenység állandó, így a gazdaság növekedése azonos a népesség növekedésével) nem mehetne bizonyos érték fölé, akkor a Samuelson „ígérte” nyugdíjak nem finanszírozhatók, a rendszer szétesik.³¹ Csakhogy Samuelson nem nyugdíjrendszert konstruált, hanem egy végtelenig leegyszerűsített – így természetesen roppant „életszerűtlen” – modell segítségével egy elméleti közgazdaságtudományi problémát kívánt megoldani, s a megoldás eszköztárába beemelte a demográfiát is. Lerner joggal hívta fel a figyelmet, hogy Samuelson modelljének van egy rejtett feltételezése, az, hogy magától értetődőnek tekinti a népesség folyamatos növekedését, az egymást követő generációk egyre nagyobb létszámát,³² amit az 1950-es évek végén, amikor e vita zajlott, valóban magától értetődőnek tekintettek, s kevesen gondolták, hogy egy-másfél évtized múlva – legalábbis a fejlett világban – e helyzet megváltozik. Lerner annyit állított, hogy a modellt végig kell gondolni azzal a feltételezéssel is, hogy a népesség csökken, az egymást követő generációk egyre kisebb létszámúak. Szerinte ekkor a samuelsoni modell összeomlik (nincs társadalmi optimum), az ugyanis csak növekvő népesség esetén működőképes. De lássuk be, itt egy olyan világról van szó, ahol egyetlen romlandó termékünk a csokoládé, melynek előállítására még beruházást sem igényel, s ha a generációk között nem sikerül valamiféle társadalmi szerződést létrehozni, megjelenik az éhhalál! Baj abból lett, hogy e csontig csupasztított modell segítségével adódó elméleti következtetéseket előszeretettel húzták rá *egy az egyben* bonyolult gyakorlati kérdésekre, az önálló életre kelt.

Ami ebből számunkra fontos, hogy egy ilyen polémia negatív hozadékként mi rögzül a (szakmai) köztudatban: modellszinten *Lernernek* sok mindenben igaza lehetett, de *Samuelson* esetleges hibáiban is zseniálisan érzett rá arra, hogy *unfunded* nyugdíjrendszer keretében idősebb embernek adni *saját magunknak* adást jelent öregkorunkban, s főszabályként nem kormányzati újraelosztásról van szó. A pilótajáték hasonlat releváns lehet ugyan modellszinten, de a való életben, ahol a harmadik életpályaszakaszba lépve nem az éhhalál elkerülése a tét, ahol vannak beruházásaink, s a kormányzat változtatni tud a rendszer működésén, az irreleváns.

Nyilvánvaló, hogy a probléma pontosabb megértéséhez a modell közelítendő a valósághoz, s tartós javakkal és tőkével (a termeléshez tőkére van szükség) is kell számolni, s van pénz is.³³ Így nem csupán felosztó-kirovó nyugdíjrendszer létezhet, hanem *tőketartalékoló* is (Capital Reserve, CR³⁴): a fiatalok jövedelmük egy részét megtakarítják (az tőke lesz, melynek hozadéka van), amit idősebb korokban felélnek. Ez kínálja az

³¹ Az Economist ezt a „kritikai” szálát is felveszi, s *Charles Ponzi* 1919–1920. évi elhíresült csalásához hasonlítja a felosztó-kirovó nyugdíjrendszert: „a Fuller kisasszony számára oly jövedelmezőnek bizonyult nyugdíjrendszer csaknem ugyanazon az elven alapszik, mint Ponzi csalása.” (*Economist*, 2002. 5. o.)

³² Mivel a modell nem számol a halandóság változásával. Ha számolna, a népesség növekedése a halandóság csökkenésének is lenne tulajdonítható – részben, de akár egészében is.

³³ Pénz a samuelsoni modellben is létezhet, de a probléma beruházás nélkül csupán más dimenzióba tolódik át. „Ha tehát az állam vagy bármilyen társadalmi megállapodás bevezeteti a pénzt [mely önmagában teljesen értéktelen kell legyen, ellenkező esetben beruházásnak is tekinthető!], akkor a fiataloknak és a középkorúaknak olyan követelés lesz a kezükben, amit idős korban beválthatnak. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a *pénz elfogadottságát újra és újra fenn kell tartani, hiszen lehetséges, hogy az új generációk elutasítják a régiek 'pénzét'*.” (*Szabó Miklós*, 1998. 383. o. – kiemelés: N. Gy.) Ha viszont van beruházás, „a pénz maga helyettesíthet bármilyen egyéb típusú társadalmi szerződést.” (Uo. Kiemelés az eredetiben.) Ekkor viszont, teszem hozzá, a társadalmi szerződés helyett a pénzrendszer működőképességét kell fenntartani. Nem csupán technikai, de politikai szempontból is az utóbbi látszik könnyebbnek. A felosztó-kirovó nyugdíjrendszerrel összehasonlítva a Ponzi-játékkal, a kisemberek csekély megtakarításaira ígért mesebeli hozammal.

³⁴ A közgazdaságtan ezen ágában a felosztó-kirovónak (pay-as-you-go, PAYG) a *tőketartalékoló* az ellenpárja, mi továbbra is tőkefedezetiről beszélünk. Másutt *tőkésített* (Funded) vagy az ugyanezt hangsúlyosabban jelentő *teljesen tőkésített* (Fully Funded, FF) kifejezést használják.

összehasonlítást. *Samuelson* hivatkozott tanulmányához hasonló hírnévre tett szert *H. J. Aaron* írása (*Aaron*, 1966), melyben bizonyította, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer akkor és csak akkor jobb, mint a tőkefedezeti, ha a gazdaságban lévő összes tőke hozamát szimbolizáló kamatláb nagyobb, mint a népesség növekedési üteme (ún. *Aaron-elv*). Ezzel azonban a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerekről való gondolkodás még inkább a demográfiához csomózódott. Olyan közgazdaság-elméleti szempontból releváns, történeti-gyakorlati szempontból azonban értelmetlen kérdések kerültek előtérbe, mint „hogyan hat a PAYG bevezetése a megtakarításokra?” (természetesen kedvezőtlenül). Olyan megállapításokat kellett tenni, mint: „A PAYG bevezetése lassítja az OLG-beli tőkefelhalmozást, és csökkenti az állandósult tőkeállományt.” (*Simonovits*, 1994, 419–420. o.)³⁵ De történeti értelemben nem arról volt szó, hogy adott ország politikai vezetése a PAYG és a CR nyugdíjrendszer közgazdasági előnyeit és hátrányait mérlegre téve valamelyik bevezetéséről dönt sajátos szociálpolitikai célú zöldmezős beruházásként, hanem a CR-ként indulók különböző okból PAYG-vé kénytelenek válni (belezuhanás modellje) vagy segélyrendszerből azzá válhatnak (átfejlődés modellje). Ma már a történelem egy darabja, hogy a bevezetéskor csökkentek a megtakarítások, s emiatt csökkent a tőkeállomány, ennek jelentősége egyrészt az idő múlásával elenyészik, másrészt a rendszer érésével (ha már nincs adott generáció javára újraelosztás) már nincs szó erről: a működés nem csökkenti a megtakarításokat, s ezen keresztül a tőkeállományt. A köznap gondolkodás azonban hajlamos elszakadni a szigorúan tudományos elméleti keretfeltételektől, s fontos elemek jelentéktelen részletkérdéssé degradálásával hamis következtetésekre juthat: például arra, hogy a PAYG általában csökkenti a megtakarításokat, ezért a tőkeállomány kisebb, ami miatt a gazdasági fejlődés a lehetségesnél lassabb. Ezért aki Magyarország felzárkózását kívánja, az a létező PAYG rendszer CR-ré alakításának híve.³⁶ Ez az, ami távol áll a valóságtól.

Az implicit nyugdíj-államadósság

Az új nyugdíjnarratíva másik legfontosabb eleme az *implicit nyugdíj-államadósság* fogalma, mely a közgazdasági szakirodalomban ismert ugyan, de következményeiben nem kellő mélységben végiggondolt. Implicit nyugdíj-államadósságuk³⁷ a felosztó-kirovónak nevezett *unfunded* nyugdíjrendszerrel rendelkező országoknak van, s ez olyan „rejtett kötelezettséget jelent, amelyről sok állampolgár és politikus nem is tud” – panaszkolja a Világbank az 1990-es évek közép-kelet-európai nyugdíjreformjainak politikai gazdaságtanáról könyvet és számos tanulmányt publikáló *Katharina Müller* által (*Müller*, 1999) új nyugdíj-ortodoxiának (new pension orthodoxy) nevezett irányzat alapmü-

³⁵ Itt jegyzem meg, hogy az *Aaron-elv* (*Aaron-feltétel*) sem ilyen egyértelmű. *Simonovits András* egy másik tanulmányában (*Simonovits*, 1995, 358–386. o.) bizonyítja, hogy az általánosnak hitt *Aaron-elv* közel sem oly általánosan igaz!

³⁶ Egyetlen publicisztikai példa: „Magyarország demográfiai szempontból a fejlett országok közé tartozik. A magyar népesség a jelenlegi születési arányok mellett 2050-re 2,5 millióval csökken. Kár, hogy rövidlátó politikai szempontok miatt a nyugdíjreform megrekedt [utalás arra, hogy az Orbán-kormány nem emelte meg a második pillérbe fizetendő tagdíj mértékét, s eltörölte a pályakezdekők kötelező tagságát – N. Gy.]. Hosszú távon az ország nem engedheti meg magának, hogy erőforrásait egy idejétmúlt rendszer fenntartására fecsérelje. A reform a feltétele annak, hogy az ország nemcsak demográfiai, hanem gazdasági szempontból is a fejlett világhoz tartozzon. Egy kormánynak, ha valóban a nemzet érdekét szolgálja, ezt tudomásul kell vennie.” *Gere Ádám*: A (bismarcki) nyugdíj alkonya. *Népszabadság*, 2002. március 20.

³⁷ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért implicit államadósságról lesz szó, de az mindig a nyugdíjra utal. Azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy implicit államadósságot az egészségügyi, az oktatási stb. rendszer is megtestesít. Magyarországon néha hallható az implicit tartalék, implicit tartalékvaгон kifejezés is. Lásd *Bod Péter*: Im.

vében és „legfőbb propagandaeszköz”-ben, az 1994 végén megjelent *Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth* című³⁸ könyvterjedelmű kutatási jelentésben (Világbank, 1994). E rejtett kötelezettségek mértéke azonban többkevesebb pontossággal becsülhető: az unfunded nyugdíjrendszerek úgy működnek, hogy az állam a *ma* járulékot fizetőknek a *jövőben* járadék fizetését ígéri – ezeknek a jövőbeni kifizetéseknek a jelenértéke az implicit nyugdíj-államadósság. Az államnak ezzel megegyező mértékű tőkére lenne szüksége, ha *holnaptól* nem róna ki járulékot, de nyugdíjfizetési ígéreteit teljesíteni kívánná. Mivel e célra tőkéje elkülönítve nincs, ezért tulajdonképpen adóssága van, s mivel ez nem a pénz- és tőkepiacon felvett hitelek miatti adósság, ezért az attól való megkülönböztetés érdekében e rejtett államadósságot célszerű az *implicit* jelzővel megkülönböztetnünk az emiatt *explicit* jelzővel ellátott államadósságtól. Ezzel lehetővé válik az államadósság fogalmának újragondolása. Az állam adóssága – a *teljes államadósság* – az állam explicit és implicit adósságának az összege.

Azonban míg az explicit államadósság mértéke és alakulása nemzetközi pénzügyi intézmények, gazdasági elemzők, befektetők stb. figyelmének középpontjában áll, az implicitről ugyanez nem vagy csak sokkal kevésbé mondható, holott utóbbi általában jócskán meghaladja előbbit. Az implicit államadósság magyarországi mértékének több becslésére is történt. 1989. évre vonatkozó számítások a GDP 2,1-2,3-szeresét adták eredményül (lásd például *Réti – Borlói* [1990]), ami több mint háromszorosa volt az explicit államadósságnak. A Világbank 1994. év február hónapban fennálló nyugdíjígérvények jelenértékét a GDP a 205-249 százalékra becsülte.³⁹ Az első pillér 1997. évi „modernizálásának” be nem vallott fő célja az implicit államadósság csökkentése, jelentős részének *megsemmisítése* volt.

Az implicit államadósság ezen mértékét a Világbank *kijózanító*nak minősíti (Világbank, 1994, 36. o.), holott az egyáltalán nem számított kirívóan magasnak a fejlett világ országainak hasonló adatával összehasonlítva, bár kétségtelenül a magasabbak közé tartozott. (Uo. 125. o.)⁴⁰ Az *Averting* pedig egyenesen azt a kérdést teszi fel, „Hogyan kerültek ezek az országok ekkora bajba, és mit tehetnek, hogy kikerüljenek belőle?” (Uo. 142. o.) De joggal gondolja-e a Világbank, hogy a világon szinte mindenütt bajban vannak a felosztó-kirovónak nevezett nem tőkésített nyugdíjrendszerek, aminek oka a bennük megtestesülő, kijózanító mértékűvé nőtt implicit államadósság? S vajon a bajból való kikerülésnek a nem tőkésített nyugdíjrendszerek tőkésítettre cserélése, a privatizálás az egyetlen útja? Előrebocsátom, hogy a nem tőkésített rendszerek valóban problémákkal küszködnek, de ennek nem a tőkésítettség hiánya, hanem *járadékkal meghatározottságuk*, Defined Benefit jellegük az oka. Az implicit államadósság mértéke pedig önmagában nem probléma, de egyéb körülmények azzá tehetik, s ebből néhány kétségte-

³⁸ A tanulmány alcímében az and vastag szedéssel kiemelve szerepel (hivatkozásokban ezt leggyakrabban aláhúzással helyettesítik), hangsúlyozandó, hogy a Világbank által javasolt nyugdíjrendszer nem csupán az idősek védelmének, hanem a gazdasági növekedés előmozdításának is politikája. E könyvre a továbbiakban mint *Averting* hivatkozom.

³⁹ Már *nyugdíjasok* esetén az 1994. évi GDP 93–107 százalékára, a *még nem nyugdíjas nyugdíjígérvénnyel rendelkezők* esetén pedig szolgálati idő követelmény nélkül 120–142 százalékára, 10 éves szolgálati idő követelménnyel (az ennél rövidebb szolgálati időt szerzők nem kapnak nyugdíjat – az 1990-es évek elejétől ez volt a helyzet), 112–132 százalékára becsülte, ami összességében a GDP 205–239 százalékára (illetve 213-249 százalékára) rúg. Az 1989. és 1994. évi becslés eredménye figyelemreméltóan közel esik egymáshoz. Nyilvánvaló, hogy a nyugdíjkorhatár 1996. évben eldöntött fokozatos felemelése (a férfiak a 60., a nők az 55. helyett a 62. betöltött életévük után vonulhatnak nyugdíjba. A nők esetén az átmenet 2009-ig tart, ettől kezdve érvényes az új korhatár (az 1947-ben vagy az után születettekre vonatkozik), a férfiak esetén 2000-ig tartott (az 1939-ben vagy az után születettekre vonatkozik).

⁴⁰ Ezt hét OECD-ország implicit adósságát összehasonlító 1993. évi tanulmányra hivatkozva állítja, miközben megjegyzi, hogy abban más módszerekkel készült a számítás, s Magyarország adata Olaszorszáéhoz áll a legközelebb.

lenül fennáll. Végül a privatizálás valóban képes a problémákat megoldani, de ez nem a magánosításnak, hanem a *járadékkal meghatározottság* (DB) *járulékkal meghatározottsággal* (DC) való felváltásának a következménye.⁴¹

Az állam különleges pénz- és tőkepiaci szereplő: adósságát – szemben a háztartásokkal és a vállalkozásokkal – soha nem kell teljes mértékben törlesznie, azt görgetheti maga előtt. Az állam úgy teljesíti nyugdíjigérvényeit, hogy aktív polgárait járulékfizetésre kötelezi, s a befolyó járulékokat nyugdíjként kifizeti. Ha az állam nyugdíjigérvényeit az állam adósságaként fogjuk fel, akkor a járulékfizetést úgy tekinthetjük, mint az állam hitelfelvételét, a járadékfizetést pedig – melyre a nyugdíjas járulékfizetéssel szerzett jogosultságot – mint adósságának visszafizetését. Tehát az állam azért vesz fel járulékfizetés formájában hitelt, hogy járadék formájában fennálló adósságát törlessze. Az állam tehát egyszerre hitelfeltevő és adósságtörlesztő, ami az explicit államadósság esetén sem történik másként. E két szerepben viszonylag szerény az elmozdulás: a nagy forgalomhoz képest legfeljebb csekély mértékben több a hitelfelvétel; ekkor nő az államadósság – vagy több az adósságtörlesztés; ekkor viszont csökken. Stacioner népesség esetén, amikor a járulékfizetők és járadékosok, a befolyó járulékokra és kifizetett járadékok megegyeznek – ez a régi nyugdíjnarratíva, a kirovom-felosztom világa –, aligha van közgazdász, akiben felötlene, hogy e mechanizmusban rejtett államadósságot keressen, de ha felötlik is, aligha tulajdonítana neki jelentőséget. Mivel népességünk nem stacioner, hanem öregedő, a járulékfizetők és a járadékosok aránya az utóbbiak javára tolódik el, szükségünk van az implicit államadósság fogalmára és a járulékok és járadékok közötti kapcsolat megteremtésére.

Amennyiben a járulékfizetés az állam oldaláról hitelfelvétel, az a járulékfizető oldaláról az államnak történő hitelnújtás. A megtakarítások tulajdonosaival ellentétben a járulékfizetők nincsenek abban a helyzetben, hogy az állam és a piac egyéb szereplői ajánlatának összevetését követően üzleti döntést hozzanak: olyan hitelről van szó, melynek nyújtását az állam hatalmi szóval minden munkajövedelemmel rendelkezőnek előírja. Ha pedig a hitelnújtás kényszer, kiiktatjuk azt a piacot, melyen kialakulna a hitel ára, a kamatláb. Az állam tehát abban a föltöttebb kényelmes helyzetben van, hogy polgárait nem csupán hitelnújtásra kényszerítheti, de meghatározhatja az általa a hitelért fizetendő árat is, s természetesen abban érdekelt, hogy az általa felvett járulékfizetők kényszerhitelek ára a piacinál alacsonyabb legyen. Ha viszont tisztességes polgáraival szemben, nem tesz különbséget piaci hitelezői és nem piaci kényszerhitelezői között, hanem a pénz- és tőkepiacon felvett hiteleinek piaci árát érvényesnek fogadja el kényszerhitelei esetén is. Mindez úgy is felfogható, hogy a járulékfizető minden járulékfizetésekor egy különleges állampapírt vásárol, mely azonosan kamatozik a vele közel egy időben a piacon elkelt állampapírokkal. Azonban e különleges állampapírnak, melyet *implicit nyugdíj-államkötvénynek* nevezhetünk, jó néhány figyelemre méltó sajátossága van: a tőke és kamatainak törlesztése életjáradék formájában történik, amit úgy is felfoghatunk, hogy minden nyugdíjba menő a tulajdonában lévő implicit nyugdíj-államkötvényeket életjáradékokra váltja. A kibocsátó számára ez talán komplikációt jelent, de ezért bőven kárpótolja az a tény, hogy megvásárolni kötelező, a futamidő példátlanul hosszú, és e virtuális államkötvény nem átruházható, ezért nincs másodlagos piac, melyen olyan kellemetlen fejlemények történhetnek, melyeknek árát emelkedő kamatmarzsban kell megfizetni.

⁴¹ „A nyugdíjak kulcskérdése a járadékkal meghatározottság, nem pedig az, hogy felosztó-kirovó. Japánban minden probléma a járadékkal meghatározottságból fakad, annak teljesíthetetlen ígéreteiből” – idézi az *Economist* (lm. 6. o.) a tokiói Hitotsubashi Egyetem közgazdászát, *Noriyuki Takayamát*. Valóban erről van szó. Ezen kijelentés konzekvens végiggondolásával egészen más következtetésekre kellett volna jutni, mint amire a melléklet jutott: megadatott a fix pont, s a Föld sarkaiból kiforgatható.

Valójában mi a baj a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerekkel?

A régi nyugdíjnarratívában felosztó-kirovónak, az újban *nem tőkésített*nek nevezett nyugdíjrendszerek azért jelenthetnek problémát, mert a fizetett járulékokhoz nincsenek elszakíthatatlan horgonnyal rögzítve a kapott járadékok, vagyis a problémát nem a *tőkésítettség* hiánya, hanem a *járadékkal meghatározottság* (DB) jelenti. Mint említettük, a privatizálás azért lehet megoldás, mert a *járadékkal meghatározottságot* (DB) *járulékkal meghatározottsággal* (DC) váltja fel – s mert Magyarországon és másutt sokan hajlamosak magától értetődőnek gondolni, hogy a nem tőkésített nyugdíjrendszerek *sui generis* DB-k, míg a tőkésítettek *sui generis* DC-k.⁴² Ez azonban nem felel meg a valóságnak: a vállalati nyugdíjrendszerek, melyek nyilvánvalóan csak tőkésítettek lehetnek (a nem tőkésített fenntartásához nem mellőzhető az állam kényszerítő ereje), máshogy, mint DB létre sem jöhettek volna. Gyakran használt metafora a *nyugdíjbomba*, mely arra utal, hogy a nyugdíjrendszerek az idő haladtával előbb-utóbb szétrobbannak, finanszírozhatatlanná válnak. De e nyugdíjrendszerek kizárólag DB-k, s az, hogy tőkésítettek vagy sem, ezen összefüggésben nem bír jelentőséggel.⁴³ A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek *eredendően* DB-k, mert zömük segélyrendszerből *fejlődött át*, s a *prenyugdíjrendszer-segélyrendszerek* csak DB-jellegűek lehetnek.⁴⁴ *Bár a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek eredendően DB-k, de nem okvetlenül kell, hogy azok is maradjanak.*

A *járadékkal meghatározott* (DB) nyugdíjrendszerek arra a meggondolásra épülnek, hogy az életszínvonal megőrzéséhez szükséges jövedelem akkor is rendelkezésre álljon, ha az életkor előrehaladta annak munkával történő megkeresését nem (vagy egyre kevésbé) teszi lehetővé. A DB nyugdíjrendszer célja a *jövedelem-fenntartás* biztosítása. A járadék megállapítása egy képlet (az ún. járadékformula) alapján, az abba való behelyettesítéssel történik, mely képlet általában a végső átlagkereset, a szolgálati idő és egy százalékos formában kifejezett kulcs szorzata; a végső átlagkereset a nyugdíjba vonulást közvetlenül megelőző néhány (általában három) év átlagkeresete, a szolgálati idő az az időtartam, mely alatt járulékfizetés történt. (Például 30 évi szolgálati idő és 2 százalékos kulcs esetén a járadék a végső átlagkereset 60 százaléka.) A DB nyugdíjrendszerek hiányozhatatlan kelléke a *helyettesítési ráta* – a havi nyugdíj összege a végső átlagkereset egy hónapra eső összegének százalékában, a *nyugdíjkorhatár* – az az életkor, amikortól a teljes, a helyettesítési rátának megfelelő mértékű nyugdíj jár, amennyiben az előírt *szolgálati idő* teljesítése megtörtént. Számos, főleg tágabban (közalkalmazottak, köztisztviselők) vagy szűkebben (fegyveres szervezetek és testületek hivatásos állományú tagjai stb.) szolgálati jogviszonyban állók DB nyugdíjrendszereiben csak a szolgálati idő számít. Meghatározott szolgálati év teljesítése után az életkortól függetlenül nyugdíjba lehet vonulni (természetesen ekkor is létezik *közvetetlen* nyugdíjkorhatár, melyet a

⁴² Amennyire a köznyelvben magától értetődő, közgazdasági értelemben épp annyira értelmetlen a nyugdíjrendszer privatizálásáról beszélni. Amit esetünkben privatizálásnak neveznek, az közgazdasági lényegét tekintve az implicit államadósság csökkentése.

⁴³ Ketyeg a brit nyugdíjbomba címmel ismertette a *Világ gazdaság* (2002. július 5.) a Standard & Poor's (S&P) hitelminősítő intézet tanulmányát, melyben túlzottan optimistának minősítve kétségbe vonta a brit kormány felvetését a jövődi nyugdíjak és jelenlegi megtakarítások viszonyáról. A brit kormány szerint az országot elkerülik azok a problémák, melyekkel sok más fejlett országnak szembe kell néznie, ezzel szemben viszont a S&P állítja, hogy sok britet öregkorára szegénység fenyeget, mert nem takarít meg eleget. A nyugdíjalapok csökkenő hozama és a növekvő várható élettartam miatt ahhoz, hogy a nyugdíj elérje a végső kereset kétharmadát – a megtakarítások emelése nélkül –, 65 helyett 72 évesen kellene nyugdíjba vonulni. Egy becslés szerint a britek évi 30 milliárd fonttal kevesebbet takarítanak meg a kényelmes nyugdíjléthez szükségesnél, továbbá a nyugdíjalapok az utóbbi időszakban a tőzsdei árfolyamok esésén ugyanennyi veszteséget, amit az osztalékok adókedvezményének 1998. évi eltörlése 5 milliárd fonttal tetézett.

⁴⁴ Ekkor nem képzelhető el más, mint a későbbi járadék fejében valamennyi – eleinte nagyon csekély – járulékfizetési időtartamot (szolgálati időt) megkívánni.

szolgálat megkezdésének időpontjában az életkor és a szolgálati idő megkívánt hossza határoz meg, bár ez az előbbi okán mozgó, de létezik egy elméleti minimuma), s alkalmazott megoldás még a szolgálati idő és a nyugdíjkorhatár kombinációja.⁴⁵ Hiányozhatatlan kellék továbbá a nyugdíjak indexálása, a jövedelemfenntartás céljából megegyezően a bérek növekedésével.⁴⁶ A DB nyugdíjrendszer nyugdíját – a nyugdíj mértékének megállapítása során döntő szerepet játszó szolgálati idő és végső átlagkereset miatt – gyakran *meritokratikus jóságként* határozzák meg, amiben van némi igazság.

A *járuélékkal meghatározott* (DC) nyugdíjrendszereknek viszont nem deklarált célja a jövedelemfenntartás. A keresőképes kor nyugdíjcélú megtakarításainak gyűjtésére (és tőkefedezeti rendszer esetén befektetésére), valamint életjáradék formájában való „kiosztására” létrejött intézményről van szó, mely jó tervezés esetén esetleg éppen azt a jövedelmi szintet biztosítja, amit egy DB nyugdíjrendszer maga elé tűzött. DC nyugdíjrendszer esetén nincs járadékformula, a nyugdíj havi összege a nyugdíjba menetel pillanatában a jövőendő nyugdíjas nyugdíjcélú megtakarítása és a halandósági tábla alapján még várható átlagos élettartama szerint kerül kiszámításra (technikai értelemben természetesen figyelembe veszik a bérek várható alakulását, ha az indexálás mértékét ahhoz kívánják igazítani, és – tőkefedezeti rendszer esetén – a befektetések hozamát). Továbbá inadekvát a szolgálati idő fogalma, valamint sokat veszít jelentőségéből és módosul a nyugdíjkorhatáré: a szolgálati idő rejtett, de nagyon is valóságos következménye, hogy a megkívánt minimális tartamot nem teljesítők addig szerzett jogosultságai (befizetései) elvesznek – ami elfogadhatatlan DC nyugdíjrendszer esetén, s a nyugdíjkorhatár jelentése azon legalacsonyabb életkorra módosul, amikor a nyugdíjcélú megtakarítás életjáradéka váltása egyáltalán kérhető.

A DB nyugdíjrendszer problémája, hogy *generációk közötti újraelosztást* valósíthat meg, ami – bármilyen irányú is – igazságtalan. Az újraelosztás tényét e nyugdíjrendszer adott generációjának fizetett járulékaik és kapott járadékaik közötti ún. belső (reál)kamatlábhoz viszonyítva határozhatjuk meg. A viszonyítás alapja egy e célra összeállított, a mindenkori állampapír-állomány kamatozását egyetlen mutatóba összesűrítő index lehet. Ha a belső kamat meghaladja az ezen állampapírindex alapján számított kamatot, akkor az adott generáció másik generáció(k) jövedelmét szívja magához, ellenkező esetben másik generáció(k) tőle szívnak el jövedelmet. DC nyugdíjrendszer esetén ez nem fordulhat elő: ott adott generáció járulékaik és járadékaik között szilárd, monetizáltan rögzített, elszakíthatatlan horgony teremt kapcsolatot.

A DB nyugdíjrendszerek nem csupán a generációk között, hanem a *generáción belül* is hajlamosak az újraelosztásra. Ez tulajdonképpen nem is lehet másképp: *be van programozva a jövedelemfenntartó jellegbe*. Mivel a nyugdíj számításának alapja a végső átlagkereset (általában a nyugdíjba vonulás előtti utolsó három év átlagkeresete⁴⁷), ezért a nyugdíj

⁴⁵ Magyarországon egységes társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működik, azonban a szolgálati jogviszonyban állók meghatározott csoportjaira vonatkozó nyugdíj-megállapítási szabályok kedvezőbbek a „többségre” vonatkozóknál. Ez elvileg indokolható az e csoportokba tartozók rendkívüli fizikai-szellemi igénybevétele miatti, az átlagosnál lényegesen nagyobb emberi „elhasználódással”, ami az átlagosnál alacsonyabb várható élettartamukban nyerhetne bizonyítást. Ez valószínűleg igaz is, de ennek semmiféle szakmai alátámasztása nem használatos. Valójában ezen foglalkozást űzők sajátos kompenzációjáról van szó: például a hadseregnek nincs szükségére 58 éves hivatásos állományúakra – a tábormoki karhoz tartozók kivételével –, viszont nem lehet őket 52 évesen azzal elküldeni, hogy legyenek pályakezdők egy másik szakmában.

⁴⁶ A jövedelemfenntartás mint cél feltételezi, hogy a nyugdíjas relatív jövedelmi helyzete ne változzék, kövesse a társadalom keresőképes tagjai jövedelmének alakulását. Ha az indexálás mértéke ettől elmarad – még ha a nyugdíj reálértéke változatlan is vagy egyenesen növekvő –, azt a nyugdíjas helyzetének romlásaként éli meg, s épp ez az, amit el kívánnak kerülni.

⁴⁷ A magyar nyugdíjrendszerben 1992. március 31-ig a nyugdíjba vonulás előtti öt utolsó évből a nyugdíjba vonuló számára legkedvezőbb hármat kellett figyelembe venni, ami „normális” esetben természetesen az utolsó hárommal azonos. Az akkori magas infláció miatt ez még inkább igaz volt.

összege rendkívüli módon elszakadhat az addigi befizetésektől. Ez különösen azok esetén igaz, akik pályájuk végén viszonylag gyorsan emelkednek jól fizetett állásba vagy akik nagyon mélyre buknak. Mivel az előbbi összehasonlíthatatlanul gyakoribb, generációk közötti újraelosztás híján nyugdíjuk csak generáción belüli újraelosztással biztosítható, aminek kárvallottjai a pályájuk végén kiugró jövedelememelkedést nem produkálók vagy/és azok, akik nem teljesítették a minimális szolgálati időt, így jogosultságuk (befizetésük) elveszett. A pályájuk végén viszonylag gyorsan jól fizetett állásba emelkedők nyugdíját valóban lehet érdeméért kapott jutalomnak – *meritokratikus jószágnak* – tekinteni, de a többiekét nem. Ha nyugdíjrendszerünk DB, feloldhatatlan ellentmondás feszül a végső átlagkeresetből kiinduló jövedelemfenntartás és azon elvárás között, hogy nyugdíjrendszer ne hajtson végre túl nagy újraelosztást tagjai között.

Eddig olyan DB nyugdíjrendszerekről volt szó, melyek eredete a vállalati nyugdíjrendszerek és a *szolgálati nyugdíjak* vidékén található, de létezik más eredet is: a segélyrendszerből *átfejlődéssel* kialakuló nyugdíjrendszereké, melyek DB jellege éppen segélyrendszeri múltjuk maradványa. A segélyrendszeri múlt rekvizituma a nyugdíj megállapítása során alkalmazott *degresszív* jövedelembeszámítás és a viszonylag rövid szolgálati idő megkövetelése. A degresszió annyit jelent, hogy minél magasabb a jövedelem, annál kisebb súllyal kerül figyelembevételre a nyugdíj megállapításakor, ami a magasabb jövedelműektől (a több járulékot fizetőktől) az alacsonyabb jövedelműek (a kevesebb járulékot fizetők) felé irányuló újraelosztást jelent,⁴⁸ ami még inkább igaz, ha a viszonylag rövid szolgálati idő követelményét is hozzávesszük. Míg a vállalati nyugdíjrendszerek, mivel „érdemeket” kívánnak jutalmazni, magától értetődő sajátossága a linearitás és a viszonylag hosszú szolgálati idő követelménye, addig a segélyrendszeri eredetű DB nyugdíjrendszerek esetén éppily magától értetődő a degresszió és a viszonylag rövid szolgálati idő követelménye, mivel az időskori szegénység leküzdése érdekében jövedelem-újraelosztó mechanizmusként is működnek – segélyrendszer-nyugdíjrendszer mixként. Ugyanez lehet érvényes a *belezuhanással* létrejövő *unfunded* nyugdíjrendszerekre is: a politika sok esetben a dolgok könnyebbik végét fogva meg a nyugdíjrendszert szociálpolitikai célokra is kezdte használni. Tehát míg az *átfejlődés* esetén abban maraszthatjuk el a politikát, hogy a segélyrendszeri előzményeket, az újraelosztó jellegét nem csökkentette elfogadható szintre, a nyugdíjrendszerré alakulást nem zárta le a modellbeli második generációval, hanem egyfajta segélyrendszer-nyugdíjrendszer mixet hagyott meg ahelyett, hogy a „tisztá” nyugdíjrendszer mellett létrehozta volna az idősök segélyrendszerét, addig *belezuhanás* esetén a politika maga alakította ki e mixet.

A DB nyugdíjrendszerek további problémája, hogy képtelenek reagálni a nyugdíjas korban várható átlagos élettartam megnövekedésére (és tőkésített rendszer esetén a tervezettnél alacsonyabb hozamra): DB nyugdíjrendszer esetén nem változtatható életjáradék-ígéret hangzik el (beleértve az indexálásra vonatkozó szabályokat is). Így, bár egyetlen betű sem változik a szabályozásban, adott generáció DB nyugdíjrendszer járulékai és járadékai közötti kapcsolat meglazulhat, mivel a tervezettnél hosszabb ideig kell nyugdíjat fizetni. Magyarországon 1900/1901-ben a halandósági tábla szerint a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 36,56 év, a nőké 38,15 év volt, 65 éves életkorban 10,17 év, illetve 10,10 év. Egy évszázad múlva, 2000-ben ugyanezen értékek 67,11 és 75,59 év, illetve 12,49 és 16,17 év. Látható, hogy a 20. században a 65 évesek várható átlagos élettartamának növekedése jócskán elmarad a születéskor várható átlagos élettartamétól, de így

⁴⁸ Mint volt róla szó, a helyzet némileg bonyolultabb. Mivel a jobb jövedelmi helyzetűek várható átlagos élettartama magasabb, ezért a degresszív skála „kiegyenesítése” a rosszabb jövedelmi helyzetűektől a jobb jövedelmi helyzetűek felé irányuló újraelosztást jelent.

is nagyon tisztos. A javaslat jelentős része azonban az 1990-es évtizedre esett, 1990 és 2000 között a 65 éves férfiak várható átlagos élettartama 0,50 évvel, a nőké 0,89 évvel nőtt, vagyis férfiak esetén a növekmény 21,6 százaléka, nők esetén 14,7 százaléka az utolsó évtizedre esett. Bár ebben számos esetleges elem van, a javaslat gyorsulása egyértelmű, főleg annak ismeretében, hogy a magyar halandósági adatok nemzetközi összehasonlításban katasztrofálisan rosszak. Például a 60 évesek várható átlagos élettartama az utóbbi néhány évtizedben évtizedenként 1-2 évet emelkedett, a 65 éves Egyesült Államokbeli férfiak esetén az utóbbi két évtizedben 2 évet (v.ö. *Economist*, I. m. 6. o.) Magyarországon viszont az egy évet sem érte el (1980–2000 között a javaslat 0,92 év).

Kérdés azonban, hogy mit hoz a talán nem is oly távoli jövő a világban. Szakértők az átlagos élettartam további növekedését várják, melynek döntő hányada – szükségképpen – idős korra fog esni, a fiatalok és középkorúak halandóságának javulása ehhez komoly mértékben már nem járulhat hozzá. Nem periférikus vélemények szerint az átlagos élettartam akár egy generáció alatt elérheti a 100 évet is.⁴⁹

Államháztartási összefüggések

A felosztó-kirovó nyugdíjrendszereket az államháztartás részeként tartják nyilván, az aktívak által fizetett járulékok az államháztartás bevételi oldalán, a nyugdíjasoknak fizetett járadékok a kiadási oldalán jelennek meg. Erről a tényről úgy szokás megemlékezni, hogy azon országokban, melyeknek kiterjedtebb felosztó-kirovó nyugdíjrendszereik van, „nagyobb az állam”, mert nagyobb a jövedelemelvonási (állam bevételei/GDP) és a jövedelem-újraelosztási (állam kiadásai/GDP) hányad. E tényből eléggé magától értetődően szokás levonni azt a következtetést, hogy itt az állam *generációk közötti szerződés* keretében *generációk közötti jövedelem-újraelosztást* hajt végre az aktívaktól a nyugdíjasokhoz. Mindez azonban a régi nyugdíjnarratíva világa.

Ha a nem tökécsített nyugdíjrendszerben a fizetendő járulékot a járulékfizető *implicit nyugdíj-államkötvény* vásárlásaként, a nyugdíjat pedig ezek államkötvény tőkéjének és kamatainak járadék formájában történő törlesztéseként fogjuk fel, illetve az állam oldaláról hitel felvételéről beszélünk, akkor a járulék és a járadék épp úgy nem tüntetendő fel az államháztartás bevételi és kiadási oldalán, ahogy az „explicit” állampapírok eladásából az államháztartásba befolyó, illetve törlesztésükre kifizetendő összegek sem. Ami feltüntetendő, az különbségük, melyet a hiány vagy többlet mutat. Mindez annyit jelent, hogy az államháztartás ma használatos számviteli rendszere nem képes az államháztartás tényleges helyzetének minden vonatkozását bemutatni. E megállapítás közismert, s számos próbálkozás van pontosabb kép kialakítására,⁵⁰ a „vonallal” tételek szerepeltetésére. Ilyen próbálkozás a korosztályi elszámolás (generational accounting) módszere.⁵¹

⁴⁹ Ezt vallja például *Hablicsek László*, a Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutató Intézetének demográfusa (szóbeli közlés).

⁵⁰ Csupán *P. Kiss Gábor*, a Magyar Nemzeti Bank munkatársának munkásságára utalnék: *P. Kiss Gábor: A költségvetés tervezése és a fiskális átláthatóság problémái*. MNB Füzetek 1998/11.; *A fiskális politika jelzőszámai. Közgazdasági Szemle*, 1999. április, 307–325. o.; *A fiskális jelzőszámok új megközelítésben. Közgazdasági Szemle*, 2002. április, 292–319. o.

⁵¹ E tanulmányban nincs módom kitérni az alig több mint egy évtizedes múltja ellenére meglehetősen népszerű korosztályi elszámolásra. Magyarországon a Tárki tett kísérletet honosítására a Pénzügyminisztérium megbízásából. (*Gál Róbert Iván – Simonovits András – Szabó Miklós – Tarcali Géza*, 2000.; *Gál Róbert Iván – Simonovits András – Tarcali Géza*, 2001.) E módszerrel két fő probléma van. Az egyik, hogy a régi nyugdíjnarratíva felosztó-kirovó fogalmához kötődik (kiindulópontja, hogy a mindenkorai nyugdíjakat csak és kizárólag a mindenkorai járulékokból lehet kifizetni), a másik, hogy implicit államadósság fogalma különbözik az e tanulmányban szereplőtől. Mindez bőven elegendő e módszer elvetésére.

Mivel az *implicit államadósság* éppúgy államadósság, mint az explicit, az állam explicit és implicit adósságának együttese, a *teljes államadósság* a releváns kategória. A nem tőkésített nyugdíjrendszer úgy működik, hogy az állam járulék formájában hitelt vesz fel munkajövedelemmel rendelkező polgáraitól (virtuális nyugdíj-államkötvényeket ad el, melynek megvásárlása kötelező), melyet arra fordít, hogy a múltban kibocsátott, most lejáró nyugdíj-államkötvényeit visszafizesse. Tehát sem a járulékok, sem a járadékok nem tüntetendők fel az államháztartás mérlegében, nem szerepeltetendők annak bevételi és kiadási oldalán, viszont a befolyt járulékok növelik, a kifizetett járadékok pedig csökkentik az államadósságot. Mindez a folyamat a teljes államadósságon belül és *döntően* annak implicit oldalán játszódik le, s csak annyiban az explicit oldalon, amennyiben a járadékok meghaladják a járulékokat (vagy fordítva). A nem tőkésített nyugdíjrendszerünk hitelfelvétel és hiteltörlesztés együttese, s a hitelek pedig akkor is törlesztendők, ha ennek céljából éppen nem tudunk elegendő hitelt a szokásos formában felvenni – ez a hétköznapi evidenciája. (A felosztó-kirovó közgazdasági jelentésével vétezetten viszont ez egyáltalán nem evidens.) Tehát a nem tőkésített nyugdíjrendszerek államháztartási számbavételét úgy lenne kívánatos átalakítani, hogy a járulékokat és a járadékokat nem tüntetjük fel az államháztartás mérlegének bevételi és kiadási oldalán, aminek következtében „kisebb lenne az állam” (valójában, mivel ez torz közgazdasági szemlélet: kisebbnek látszana), viszont nagyobb lenne az adóssága. Az államháztartás helyzete ezzel sokkal pontosabban lenne leírható.

Csak hogy ez az átalakítás nem lehetséges, mivel nyugdíjrendszerünk járadékkal meghatározott (DB), így csak utólag tudható adott generáció implicit nyugdíj-államkötvényeinek kamatlába (a belső kamatláb), előtte – az idő haladtával egyre pontosabb – becslésekre vagyunk kénytelenek támaszkodni, s nem ismert pontosan az aktívák birtokában lévő mennyiség sem. Úgy viszont nem lehetséges az implicit nyugdíj-államadósságot nyilvántartani, hogy se a kibocsátott implicit nyugdíj-államkötvények pontos mennyiségét, se kamatozását nem ismerjük. Így, kényszerűen, a jelenleginél nincs jobb módszer a nem tőkésített nyugdíjrendszer államháztartási számbavételére.

Ez a helyzet akkor változhat meg, ha a járadékkal meghatározott (DB) nyugdíjrendszert – évtizedekig tartó átmenet után – járulékkal meghatározott (DC) váltaná fel. Az állam az adósságaként értelmezett járulékokat nyilvántartaná, s piacon árazódott értékpapírjainak hozamát tekintené rájuk érvényesnek.⁵² Amikor a DB nyugdíjrendszer végképp eltűnik, vele tűnik el az intranszparencia is. Ettől kezdve az állam implicit nyugdíj-államadóssága transzparens, *pontosan* tudható lesz és eltűnhet az államadósság explicit és implicit részének megkülönböztetése is.

Hivatkozott irodalom

- Aaron, H. J. [1996]: The Social Insurance Paradox. Canadian Journal of Economics and Political Science. No. 3. 371–374. o.
- Ámon Zsolt – Budavári Péter – Hamza Lászlóné – Haraszti Katalin – Márkus Annamária [2002]: A nyugdíj-reform első négy éve. Modellszámítások és tények. *Közgazdasági Szemle*, június
- Augusztinovic Mária [1999]: Nyugdíjrendszerek és reformok az átmeneti gazdaságokban. *Közgazdasági Szemle*, július–augusztus.
- Barr, Nicholas [2001]: The Truth About Pension Reform. Finance and Development. A quarterly magazine of the IMF, No. 3.
- Barr, Nicholas [2001]: Reforming Pensions: Myths, Truths, and Policy Choices. IMF Working Paper No. 11/139.

⁵² A járulék kamatlába az olasz NDC-rendszerben a GDP növekedési ütemével, a svédben az átlagkereset növekedési ütemével azonos. E kettő hosszabb távon megegyezik. A kamatláb mértékének a produktivitáshoz kötése a régi-nyugdíj narratíva összefüggéseiből következik.

- Barr, Nicholas [2001]: *The Welfare State as Piggy Bank: Information, Risk, Uncertainty, and the Role of the State*. New York, Oxford University Press.
- Barr, Nicholas [2002]: *The Pension Puzzle. Prerequisites and Policy Choices in Pension Design*. IMF, *Economic Issues* No. 29. március.
- Bod Péter [1947]: Várományfedezeti vagy felosztó-kirovó nyugdíjrendszer. *Társadalombiztosítási Szemle*, 4. szám 17–19. o.
- Bod Péter [1992]: Mibe kerül egy társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működtetése? *Közgazdasági Szemle*, 3. szám.
- Csaba Iván – Tóth István György [1999] (szerk.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 287–293. o.
- Economist, [2000]: Time to grow up. A survey of pension. (Nyugdíjmelléklet) február 16., 4–5. o.
- F. Szabó Emese [2002]: Kezdődik minden előlről. Jövőre ismét régi szerepben a magánnyugdíj-pénztárak. *Népszabadság*, szeptember 9.
- Fack, Fritz Ulrich [1992]: Ludwig Erhardt hagyatéka. A „gazdasági csoda”. *Európai Utas*, 2. szám.
- Farkas Zoltán [2002]: Vissza a jövőbe. A kormány tökélelénkítési tervei. *Heti Világgazdaság*, 2002. október 5.
- Gál Róbert Iván – Simonovits András – Szabó Miklós – Tarcali Géza [2000]: A korosztályi elszámolás Magyarországon. Társadalmi-politikai Tanulmányok 22., április.
- Gál Róbert Iván – Simonovits András – Tarcali Géza [2001]: Korosztályi elszámolás a magyar nyugdíjrendszerben. *Közgazdasági Szemle*, április.
- Gere Ádám [2002]: A (bismarcki) nyugdíj alkonya. *Népszabadság*, március 20.
- Giczai József [2002]: Indul a tözsdelelénkítési kampány. *Népszava*, szeptember 28.
- Jenks, Christopher [2002]: Számít az egyenlőtlenség? 2000. június, 22. o. (E cikk eredetileg a *Deadalus* 2000. téli számában jelent meg.)
- Keynes, John Maynard [1965]: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete, KJK, Budapest.
- Müller, Katharina [1999]: *The Political Economy of Pension Reform in Central-Eastern Europe*. Edward Elgar Publishing, Inc., Northampton–Massachusetts, 1999. xiv+222. o.
- Népjóléti Minisztérium–Pénzügyminisztérium [1997]: *A nyugdíjrendszer reformja a kiszámítható jövőért*. Napi Gazdaság, január 10.
- P. Kiss Gábor [1998]: A költségvetés tervezése és a fiskális átláthatóság problémái. *MNB Füzetek* 11.szám.
- P. Kiss Gábor [1999]: A fiskális politika jelzőszámai. *Közgazdasági Szemle*, április, 307–325. o.
- P. Kiss Gábor [2002]: A fiskális jelzőszámok új megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, április, 292–319. o.
- Matolay Réka – Mong Attila – Szép Ildikó [2000]: Profitvadászok és túlélők. *Figyelő*, augusztus 1–7., 43. o.
- Merényi Miklós [2001]: A csintalan kisgyermek esete. Interjú Jaksity Györggyel. *Figyelő*, november 8–14.
- Németh György [1998a]: Megjegyzések Simonovits András *Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái* című tanulmányához. *Közgazdasági Szemle*, 11. szám 1043–1046. o.
- Németh György [1998b]: Megtakarítás nélkül. A nyugdíjreform makroökonómiaja. *Figyelő*, október 1., 35–36. o.
- Réti János – Borlói Rudolf [1990]: Vagyonnal vagy vagyontalanul? *Figyelő*, szeptember 27.
- Réti János [1995]: A nyugdíjreform néhány kiemelt kérdése. *Közgazdasági Szemle*, október.
- Réti János [2002]: Egyéni számlás felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek. *Közgazdasági Szemle*, június.
- Samuelson, Paul A. [1958]: An Exact Consumption-Loan Model of Interest With or Without the Social Contrivance of Money. *The Journal of Political Economy*, 1958. 6. szám (december) 467–482. o.
- Samuelson – Lerner vita [1959]: Abba P. Lerner: Consumption-Loan Interest and Money. 512–518. o.; Samuelson: Reply, 518–522. o.; Lerner: Rejoinder, 523–525. o. *The Journal of Political Economy* 5. (októberi) szám.
- Samuelson – Meckling vita [1960]: Meckling, W. H.: Az Exact Consumption-Loan Model of Interest: A Comment. 72–76. o.; Samuelson: Infinity, Unanimity, and Singularity: A Replay. 76–83. o.; Meckling: Rejoinder. 83–84. o. *The Journal of Political Economy*, 1. (februári) szám.
- Simonovits András [1994]: Együtt élő nemzedékek modellje. *Közgazdasági Szemle*, május.
- Simonovits András [1995]: Az együtt élő korosztályok modellcsaládja. *Közgazdasági Szemle*, április
- Stiglitz, Joseph – Orszagh Peter M. [1999]: Rethinking Pension Reform: Ten Myths about Social Security Systems. In.: Holzmann, R. – Stiglitz, J. (szerk): *New Ideas about Old-Age Security: Toward Sustainable Pension Systems in the 21st Century*. The World Bank. Washington, 2001
- Szabó Miklós [1998]: Együtt élő nemzedékek, generációk közötti transzferek, játékelmélet. *Közgazdasági Szemle*, április.
- Szamuely László [2002]: A globalizáció és a kapitalizmus két alapmodellje II. *Kritika*, június.
- Tarnói Gizella [2002]: Pénzügyminiszterek reggelije. *MédiaHajó* 2002. *Elet és Irodalom*, október 4.
- Várkonyi Iván [2002]: Lépjünk vissza pár évet. Interjú Jaksity Györggyel: Egy jól előkészített tranzakció többet ér, mint száz ígélet. *Népszabadság*, augusztus 3., 25. o.
- Világbank [1994]: *Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth*. World Bank Policy Research Report. Oxford University Press.
- Világbank [1995]: *Magyarország. Szerkezetváltás és tartós növekedés*.

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

15 éves a Pénzügykutató Rt.

Tudományos konferencia, Budapest, 2002. november 21.

Megszüntettek egy minisztériumi kutatóintézetet, mert az államhatalom képviselői úgy gondolták, hogy tanulmányaiban – mint a rendszerváltás egyik alapléteként számon tartott Fordulat és reformban – megkérdőjelezi a „rendszer” legitimitását. Az „elbocsátott légió” válaszul – élve a törvények adta lehetőséggel – megalapított egy gazdaság- és társadalomkutatásra szerveződött részvénytársaságot. Így jött létre 15 évvel ezelőtt a Pénzügykutató Rt. A születésnapra rendezett konferencián a volt és jelenlegi pénzügykutatók elemezték, milyen utat járt be a gazdaság és a politika Magyarországon ebben az időszakban.

A helyzet jó, de nem reménytelen – akár ezzel a „mondással” is jellemezhető az az öszkép, ami az előadásokból kirajzolódott. Most ugyan nem a legrózsásabb a gazdaság helyzete, és a politikai közélet is zaklatott, de a helyzet azért volt már rosszabb is. Voltak kapitális melléfogások a rendszerváltás elmúlt 12 esztendejében a gazdaság és a politika területén, ám éppen a piaci rendszernek és a demokratikus berendezkedésnek köszönhetően mindig adódott lehetőség a korrekcióra.

A piacgazdaság intézményrendszerének kiépülését vázoló *Kupa Mihály* és *Petschnig Mária Zita* például egybehangzóan súlyos teherfételként említette, hogy a gazdasági ciklusok gyakorlatilag már törvényszerűen igazodnak a politikai ciklusokhoz, s minden választási évben felborul a gazdasági egyensúly. Az külön balszerencse, hogy ez most még kedvezőtlen külső gazdasági körülményekkel is párosul – tette hozzá *Petschnig Mária Zita*.

Kupa Mihály – az Antall-kormány második, de nem utolsó pénzügyminisztere – programjában három év alatt kívánta a gazdaság liberalizálását megvalósítani, „átállítani” a külgazdasági kapcsolatokat, kialakítani a piacgazdaság intézményrendszerét s az államháztartási reformot végrehajtani. Mindezt – a liberalizáció áráként megjelenő – rohamosan növekvő infláció és munkanélküliség mellett. „Lehet, hogy tévedés volt azt hinni – mondja ma már –, hogy egyszerre és gyors ütemben át lehet építeni és rendbe lehet hozni a gazdaságot.” Mindenesetre erre nem maradt ideje, és 1993-ban is megtörtént az, ami azóta menetrendszerűen újra és újra bekövetkezik: a gazdaság fellendülésének első jelétől felbátorodó – éppen a választások előtt álló – politikusok szórni kezdik a pénzt. 1993-ban 2 százalékkal nőtt a lakossági fogyasztás és 27,5 százalékkal a közösségi fogyasztás. 1994-re pedig kialakult az ikerdeficit. Ha nincs a Bokros-csomag, a „Bokros–Surányi–Suchmann táncos trió”, akkor 1995-ben összeomlik a magyar gazdaság – állapította meg *Kupa*. A ’95-ös költségvetés legnagyobb érdemeként a társasági adó 18 százalékra történt csökkentését említette, így megduplázódott a vállalatok fejlesztésre fordítható pénze. A bank- és adókonszolidáció azonban – az ő megfogalmazásában – hozta magával a kleptokrácia megjelenését. A 2001–2002-ban kialakuló tendenciák az 1993-as folyamatokhoz hasonlóak, és torz irányba viszik a gazdaságot. Illúzió azt hinni,

hogy a lakossági fogyasztás, az építőipar – aminek részaránya a GDP-ből mindössze 7-8 százalék – képes a növekedés motorjává válni.

Petschnig Mária Zita a Grósz–Medgyessy-kormánytól a Medgyessy-kormányig tartó 15 év gazdaságpolitikáját tekintette át. Ennek első, 1996 végéig tartó szakaszában a gazdaságpolitika mozgásterét a külső fizetéseképtelenség veszélyétől való félelem erősen bekorlátozta, de az ebből adódó kényszerek előrelökték a gazdasági rendszerváltást. A stabilizációt követően megnyílt nagyobb lehetőséget a Horn-kormány – idő hiányában – kevéssé tudta kihasználni, de a nyugdíjreformot még keresztülvitte. Az Orbán-kabinet azonban nem tett hozzá semmit a piacgazdaság megerősítéséhez, sőt az előző rendszer kormányzási technikáihoz nyúlt vissza. A Medgyessy-kabinet eddigi gazdaságpolitikáját politikai kényszerpálya diktátumai határozták meg. *Petschnig Mária Zita* 15 év kormányzati gazdaságpolitikáinak tanulságaiból a következőket emelte ki. A politika csak rövid távon tud erőszakot tenni a gazdaságon, amiért később súlyos árat kell fizetni. Azok a gazdaságpolitikák voltak sikeresek, amelyek alkalmazkodni tudtak a külső és belső feltételekhez, s nem maguk akarták a feltételeket megszabni. A be nem avatkozás politikája éppúgy tévútra vihet (lásd: Antall-, Boross-, Horn-, Medgyessy-kormány), mint a szükségesnél nagyobb mértékű (lásd: Orbán-kormány). A rendszerváltás nem lett volna sikeres a külföldi tőkebefektetései nélkül, és továbbra sem zárhatjuk el magunkat a globalizációba való bekapcsolódástól.

László Csaba jelenlegi pénzügyminiszter arról beszélt, hogy az előző kormány 2001-ben – nem feltétlenül tudatosan, átgondoltan – gazdaságpolitikai váltást hajtott végre, a belső kereslet ösztönzésére helyezte a hangsúlyt, felértékelte a forintot, emelte a béreket, ezáltal rontotta a versenyképességet. Igaz, csökkent az infláció irama, de ennek nagy ára volt. Most újra gazdaságpolitikai váltásra van szükség, aminek legfontosabb eleme a versenyképesség helyreállítása, a költségvetési hiány mérséklése, az óvatos jövedelempolitika és az infláció fokozatos lassítása (a jövő év végére – a jegybankkal összhangban – 4,5 százalékra) bizonyos toleranciahatárok között.

Matolcsy György volt gazdasági miniszter, aki szintén a Pénzügykutatóban kezdte pályafutását, megemlítette Nyers Rezső és Faluvégi Lajos szerepét is e szellemi műhely életében. Majd kifejtette, hogy bár a rendszerváltás utáni valamennyi kormány elévülhetetlen érdemeket szerzett a piacgazdaság alakításában, mindhárom elkövetett hibákat is. A Medgyessy-kormány szerinte még nem hibázott, de a tanulságokat éppen azért kell leszűrni, hogy ne kerüljön tévútra. *Matolcsy* szerint az Antall-kormánynak fedezetlenül is pénzt kellett volna nyomtatnia az infrastrukturális fejlesztések finanszírozására, a Horn-kormánynak nem kellett volna korlátoznia a keresletet, az Orbán-kormánynak már 1998-ban el kellett volna kezdenie a gazdaságfejlesztési programokat, s nem kellett volna abbahagyni a privatizációt.

Surányi György, a CIB Bank elnöke, volt jegybankelnök – szintén egykori pénzügykutató – leszögezte: az elmúlt évtized legnagyobb tanulsága az, hogy a rossz költségvetési és jövedelempolitikát nem lehet monetáris politikával – magas reálkammattal és felértékeléssel – ellensúlyozni, ez valójában több kárt okoz, mint amennyi hasznot hajt. Az infláció – amely ellen most a jegybank hadakozik – lágzörbe, a gazdaság állapotát jelzi. Mesterségesen le lehet nyomni ideig-óráig, ám ez félrevezető, mert azt érzékelteti, hogy minden rendben van. *Surányi* megjegyezte: az 1995-ös stabilizáció után a gazdaság akkor növekedett jó iramban, amikor fegyelmezett költségvetési politika kísérte, s ezzel összhangban állt a kamat- és árfolyam-politika. Az 1996 és 2001 első negyede közötti időszakban a gazdaság dinamikusabban bővült, csökkent az infláció, évente tíz százalékkal emelkedett a termelékenység. Az export növekedési üteme 2001-től fokozatosan a felére esett vissza. Ma a vállalkozóknak a korábbinál kétszer nagyobb reálkammattal kell számolniuk, s az utóbbi két évben 17-18 százalékos felértékelődés is sújtotta őket. A megelőző időszakban a forint a gazda-

ság teljesítményének megfelelő ütemben erősödött. *Surányi* úgy fogalmazott, hogy a költségvetési hiány jövőre tervezett szintje nem lenne vészesen magas, ha nem csökkennének a megtakarítások (a szociálpolitikai szempontból téves lakásfinanszírozás miatt), ami aláássa a pénzügyi stabilitást, mert a költségvetés minden túlköltése, minden vállalati hitelfelvétel megjelenik a folyó fizetési mérleg növekvő hiányában. A laza költségvetési és jövedelempolitika, amely az exportot, a beruházást és a foglalkoztatást fékező monetáris politikával párosul, egy-másfél éven belül nagyon nehéz helyzetet teremthet. *Surányi* utalt arra, hogy a túlzottan szigorú monetáris politika a maga módján hozzájárult súlyos pénzügyi válságok, gazdasági nehézségek kialakulásához Csehországban, Lengyelországban, Dél-Amerika több államában.

A volt jegybankelnök óvott attól is, hogy az ország elhamarkodottan, nem a megfelelő árfolyamon csatlakozzék az eurózónához. A sietségnek hosszú pangás lehet a következménye. Azt fejtette, hogy az Európai Unióba minél előbb be kell lépni, de az euróövezeti csatlakozással érdemes várni, hogy az ország ne kényszerítse bele magát a stabilitási paktum feltételrendszerébe, amely a felzárkózó gazdaságokra nézve növekedési áldozatokat rejthet magában.

Várhegyi Éva, a Pénzügykutató főmunkatársa előadásában arra mutatott rá, hogy a bankok is felelősek azért, hogy miközben a magyar bankrendszer hatékonysága és stabilitása alapján ellovassá vált a kelet-európai átalakuló országok körében, a gazdaság vérkeringésében jóval kisebb a szerepe, mint a fejlett gazdaságokban. A nagyszámú szereplő ellenére a verseny ma is korlátozott a bankpiacon, ezért a bankoknak módjuk van arra, hogy kamataikkal elszakadjanak a piaci mozgásoktól. A főleg a lakossági betéti és a hitelpiacon megfigyelhető rugalmatlan árazás lehetőséget ad a banki költségek áthárítására a kamatokba, így a bankok a mérsékelt hitelezés mellett is jó jövedelmezőséget érhetnek el.

A hozzászólók közül *Csányi Sándor*, az OTP Bank elnök-vezérigazgatója – részben *Surányira* reagálva – többek között azt hangsúlyozta, hogy az árstabilitást a jegybanknak hosszú távon kellene értelmeznie, mert a mesterségesen felerősített forint különösen azoknak az exportálóknak árt, akik hazai alapanyagból dolgoznak. Sürgette a kamat csökkentését is. *Felcsuti Péter*, a magyarországi Raiffeisen Bank vezére viszont azt fejtette ki, hogy a hazai bankrendszer jól fogja állni az uniós versenyt, a technológiai fejlesztések terén felzárkózott, sőt néhány szolgáltatás esetében – például a mobilbankolás – meg is előzte nyugat-európai riválisait.

A legújabb kori magyar gazdaságtörténet legvitatottabb folyamatát, a privatizációt helyezte górcső alá a Pénzügykutató volt igazgatója, a Medgyessy-kormány gazdasági minisztere, *Csillag István*. A négy „de”-vel jellemzett folyamat gyökerei a spontán privatizációhoz nyúlnak vissza, ami azonban – megállapítása szerint – nem volt sem spontán, sem privatizáció, viszont előrevetítette a decentralizált privatizációt. Ez tette lehetővé – *Csillag* megfogalmazásában – az átlátható privatizációt és a korrupció szintjének csökkentését. A demokratizmus jellemezte a privatizációt, jóllehet voltak, akik közelebb ültek a tűzhöz, ám deklaráltan nem politikai előjogokon alapult a tulajdonhoz való hozzáférés, mint például Lengyelországban. A deetatizált jelleg abban nyilvánult meg, hogy a politika kezdetől gazdasági és nem államhatalmi aktusként kezelte a privatizációt, megteremtve a fékek és ellensúlyok rendszerét. Ezért hozták létre a már nem közigazgatási, de még nem vállalati intézményt, az ÁVÜ-t, majd a már nevében is társaság ÁPV Rt.-t. A negyedik jellemző pedig a demilitarizált jelleg volt. A kutatóból lett miniszter megállapította, egyetlen állam sem mondhatja el magáról, hogy olyan lenne a gazdasági szerkezete, ami feleslegessé tenné a további privatizációt. Ami változni fog, hogy a folyamat három liberális alapelv jegyében folytatódik majd: ezek a szabad hozzáférés, az átláthatóság és a tiszta verseny.

Valójában egy kormány sem szeret privatizálni – derült ki *Voszka Éva* összefoglalójából. Ezzel együtt – Csillaghoz hasonlóan – úgy látta, hogy a magyarországi privatizáció „jó lett”, pontosabban: a sok próbálkozás és korrekció eredményeként végül is elfogadható eredmény született. Hogy miért privatizálnak mégis a kormányok? *Voszka* szerint vezeti őket a politikai érdek – hiszen ezzel pozíciókat és jövedelmet lehet elosztani –, valamint a fiskális érdek és a költségvetés bevételi kényszere. Igaz, az elmúlt ciklusban a költségvetési kényszer nem volt olyan erős, az „eredmény”: az ÁPV Rt. 21 vállalata 2001-ben 40 milliárd forint veszteséget termelt, idén körülbelül 150 milliárd forintot, s jövőre jó eséllyel ez az összeg 200-300 milliárd forintra nőne. Az, hogy ennek ellenére összességben mégis jónak minősíthető a privatizáció, legfőképp a kormányváltások nyújtotta korrekcióknak köszönhető.

Sárközy Tamás, a gazdasági rendszerváltás jogi kereteinek egyik megalkotója megjegyezte: lehet, hogy a privatizáció társadalmilag igazságtalan volt, de a piacgazdaság megteremtése érdekében elengedhetetlen. Ezért az állami vagyon eladása nem egyszerűen bevételi lehetőség, hanem mindig rendszerváltó öncél. Ez még akkor is igaz, ha – egy lengyel szakembert idézve – a kelet-közép-európai privatizáció olyan folyamat, amelynek során ismeretlen értékű vagyontárgyat igyekeznek eladni olyanoknak, akiket nem ismernek, akik nem akarnak vásárolni, és pénzüik sincs. Ám tudatában kell lenni annak, hogy polgári társadalmat állami tulajdonnal nem lehet csinálni.

Tölgyessy Péter alkotmányjogász, a kerekasztal-tárgyalások egyik résztvevője, az SZDSZ egykori elnöke, 1998 óta a Fidesz parlamenti frakciójának tagja a politikai rendszerváltás geneziséét vázolta fel. Szerinte az átmenet folyamatában viszonylag kevesen vettek részt. Ám, hogy végül is működőképes hatalmi szerkezet született – a végrehajtó hatalom ellenőrizhető és leváltható, létrejöttek az ellensúlyként szolgáló intézmények, mint az Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, a független MNB és a független bírói kar, valamint a politikai stabilitást garantáló választási rendszer – annak paradox módon inkább használt, hogy kevesen vettek részt megalkotásában. *Tölgyessy* megítélése szerint a magyar demokrácia alkotmányos alapszerkezetében már a kezdeteknél sem értettek egyet a számottevő politikai erők. Magyarországon szerinte sosem volt konszenzusos demokrácia. A gyorsan bekövetkező kiábrándulást, a Magyar Köztársaságot máig jellemző legitimitációs deficitet *Tölgyessy* annak tudta be, hogy mindig az nyeri a választásokat, aki együtt álmodik a választókkal. Így aztán kezdettől: egy magát becsapva érző tömeg áll szemben egy szorongó, ezért ugyancsak agresszív politikai elittel.

Antall József először úgy gondolta, le tud válni a saját pártjairól, majd – meggyengülve – arra kényszerült, hogy fusson azok túlzott igényei után. Horn Gyula Kádár Jánoshoz hasonlóan megpróbált centrumhelyzetbe kerülni, elérni, hogy lehetőleg senki ne legyen nagyon elégedetlen. Még esélyük is lett volna a hatalomban maradásra, ha nem közvetlenül a választások előtt jön elő a földüggyel és a bösi gát kérdésével. Az előadó Orbán Viktort mondta a modern tömegdemokrácia első igazi magyar politikusának, jóllehet sok tekintetben ő is Kádár köpönyegéből bújt ki. Orbán képes volt az emberek érzelmeire alapozva politizálni, de a választások elvesztéséhez vezető hibák tömegét követte el. Az embereknek újra az volt az érzése: a politika megint nem hagyja őket békén. Orbán célja a köztársaság hatalmi szerkezetének átalakítása volt, a parlamentarizmust egyfajta vezérdemokráciával próbálta felváltani. Ha győz, akkor reménye lett volna egyfajta Orbán-korszak kiépítésére. Ám ismét működött a magyar parlamenti váltógazdaság. *Tölgyessy* optimistán zárta értékelését, mely szerint, ha kap 20-30 békés, gazdaságilag eredményes évet az ország, akkor véglegesen gyökeret verhet a parlamentáris demokrácia.

Lengyel László, a Pénzügykutató elnöke szerint az 1989-ben megalkotott rendszer nem gondosan összerakott gépezet. Az alkotókat az a szándék vezérelte, hogy megaka-

dályozzák egy kádárista elnöki rendszer kialakulását. A demokrácia fogyatékoságainak jó része annak tudható be, hogy az eredeti nemzeti intézmények (például az önkormányzatok vagy a végrehajtó hatalom ellensúlyaként megalkotott szervezetek is) pártosodtak. A parlamentben lehet kiabálni, ám az „igazi” ügyek azon kívül dőlnek el. Aki pedig éppen hatalomra kerül, az domináns „egypártként” próbál viselkedni – hangzott a látlet. Talán némi vigaszként felfogható az, hogy – miként Lengyel is emlékeztetett rá – a második világháborút követő első negyedszázadban a nyugati demokráciák egy része is így működött. Ez azonban nem változtat azon, hogy 2004-ben Európában ezekkel a pártokkal nem lesz könnyű megjelenni. Az egyesült Európa, új politikai kultúráját és „európai” pártokat követel majd.

Hámor Szilvia – Blahó Miklós

Hámor Szilvia, a Népszabadság főmunkatársa.

Blahó Miklós, a Népszabadság főmunkatársa.

Brief Summary of the Articles

All-round inquiry about the probable direct effects of joining the EU – part I

As the date of joining the EU is approaching, it is becoming more and more important to identify: what are those direct, quickly valid economic and social effects, changes and new situations the economic and private sector will have to face. We ask to take all the positive and negative consequences into consideration, which should or have to be reckoned with – with various degrees of validity – right after the day of adhesion, and which indicate an important domain for both the companies and the private sector. One of the elements of preparing for joining is that the experts take these effects into account from various aspects.

The possible circle of effects is rather wide, this time we list only a few of them as we try not to limit the affected domains of problems. These are the variation of prices and wages, the employment and migration of workforce, the situation of competition and entering the market as well as the interest rates, economic growth, direct capital investment, macroeconomic balance, areas with profit and deficit, quality of life, welfare supplies, and the effects of introducing EU-directions.

The optimal inflation rate for the eurozone and the structural reform of the ECB

VIKTOR BÁLINT

In the first part of the paper we examine the possibility of the modification of the EMU optimal inflation rate respect of the different productivity growth pattern of the member states. Regarding the current member economies we conclude that – despite of the differentials – no modifications are truly necessary because of its complications. Based mainly on the so-called Balassa-Samuelson effect we reached a point where lobbying for a modified medium-term inflation target could be reasonable for the aspirant eastern European countries. We show that with a slightly higher optimal inflation rate of the ECB these countries could be better off, they could optimize their disinflation and real-growth processes, conduce to reduce the highly problematic catch-up process. However we stress that behind the requirements of the EMU there are not only economic but political reasons, so the probability of such a correction in the inflation target is pint-sized.

In the second part we examine the future shape of the ECB, concluding that already its recent structure – with 18 decision making members body – is not so efficient to react the economic impulses, mainly because of the deeply rooted tensions of the member country's different interests. Beyond that it should be emphasized, that after the enlargement of the EU and EMU, the reform of the ECB's decision making system is inevitable, otherwise the newcomers could shape the monetary union for their own face. The paper examines three conceptions, and concludes that the delegated decision making process could be the way to follow in the future.

In the first part of his two-part paper the author provides an economics-theory definition of old-age pension where entitlement constitutes a central concept, together with the requirement that inevitable income redistribution actualised through the pension system should be as little as possible. The author argues that the traditional division of pension systems into pay-as-you-go and pre-funded systems is not relevant – it is more important whether the pension system is Defined Benefit or Defined Contribution in type. In the former case the problem is posed by the potential of a split between contributions paid and pensions received, whereas in the latter one, there is a close connection between the two. Those advocating funding as a solution to the pay-as-you-go pension systems fail to consider especially this, since they wish to make the connection between contributions and benefits strong. Funding is a solution to this inasmuch as it results in a Defined Contribution pension system. This situation emerged because of the fact that, as the result of the famous 1959 Samuelson–Lerner debate, the interpretation of the pay-as-you-go pension system has been closely connected to demography and a general agreement has developed that current benefits to be paid should be exclusively paid from current contributions. It has lead economic thinking about pension systems to a dead end. To prove this, the author introduces the concept of implicit state debt, which is not the same as the identically named concept known from the generational accounting methodology.

Jogi melléklet

Békítő, alternatív jogvitamegoldó eljárás

DR. MILASSIN LÁSZLÓ

Az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL) közzétette új modell jogszabályát (továbbiakban: Modell Jog), amelyhez az egyeztető-vitarendezerési eljárások (conciliation) mintaszabályait tartalmazza.¹

Köztudott, hogy a külkereskedelmi kapcsolatok egyik legneuralgikusabb pontja az ügyleti partnerek között felmerülő jogviták elintézésének, rendezésének időtartama. A külgazdaság az a terület, amely rendkívül nehezen viseli el a hosszan elhúzódó vitarendezési eljárásokat. Ezért a kereskedő nemzetek jogászai mindig törekedtek olyan eljárási formák kialakítására, amely egyszerűek és gyors eredményt hoznak. Különösen a kilencvenes években a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban megnövekedett a kis- és középvállalatok részvétele. Az elektronikus kereskedelem kifejlődésével egyre inkább jelentkezett az igény egy hatékony vitamegoldó módszer elterjesztésére és alkalmazására. Az UNCITRAL által ajánlott Modell Jognak éppen az a célja, hogy a vitamegoldó folyamat költségeit csökkentse, egyben megőrizze a vitába keveredett kereskedő partnerek közötti kooperatív viszonyt, valamint megelőzze további viták keletkezését és elősegítse a nemzetközi kereskedésbe vetett bizalom megtartását. Nem hanyagolható el a Modell Jog ún. „nevelő hatása” sem, hiszen megismerteti a feleket olyan vitarendezési intézménnyel, amely végeredményében növeli a stabilitást a világpiacon.

Az egyeztető (conciliation) eljárások az ún. alternatív vitamegoldási módok közé tartoznak,² melyek elsősorban az Egyesült Államokban terjedtek el.

Szívesen alkalmazzák a kereskedelmi gazdasági viták rendezésére, mivel – a rendes és választott bírósági eljárással ellentétben – gyorsabb és olcsóbb megoldást kínálnak. Az eljárás lényege, hogy a vitás felek közötti egyeztetést végző közvetítő vagy közvetítők megkísérlik az ügy békés rendezését elérni. Az egyeztető-közvetítő eljárás ismert hazánkban is meghatározott relációban, hiszen a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett Választott bíróság Eljárási Szabályzata is tartalmazza ezt a vitarendezési formát. Itt jegyzendő meg, hogy ehhez hasonló szabályanyaggal rendelkezik egy sor másik ország is (Kína, Mexikó, India stb.). Ugyanakkor az USA egyeztető-közvetítő eljárása és a fent említett magyar eljárási rend között az elvi különbség az, hogy az amerikai felfogás szerint az egyeztető eljárás teljes mértékben független a választott bírósági eljárástól, attól elkülönítve kezelendő sajátképi procedúra, míg a hivatkozott eljárási szabályzat ezt a vitarendezési alakzatot csak a választott bíraskodás keretében ismeri. E sorok megírásakor már törvényjavaslat formájában van a közvetítői tevékenységről szóló hazai szabályozás.

(T/ 1092. számú törvényjavaslat)

¹ UNCITRAL Model Law on International Commercial Conciliation.

² Alternative Dispute Resolution.

A Modell Jog annak a felismerésnek az eredményeként került kialakításra, amely szerint az egyeztető vitarendezést egyre szívesebben alkalmazták világszerte a kereskedelmi jogvitákban. A Modell Jog egységes szabályokat tartalmaz az egyeztető eljárásra nézve. Ez azért lényeges, mert az országok jelentős részében a vitaegyeztető eljárásra vonatkozó joganyag különböző megközelítésben, és különböző szintű, rendű jogszabályokban elszórtan lelhető fel. Az uniformitás emiatt nagyobb integritást és jogbiztonságot teremt. Fontos ezen túl kiemelni, hogy az egységesített szabályanyagból eredő előnyök meghatározóznak azon ügyek kapcsán, amelyekben az egyeztető vitamegoldó eljárást az interneten keresztül bonyolítják le, és amelyek esetében az alkalmazandó jog nem határozható meg egyértelműen, aminek folytán a tradicionális nemzetközi magánjogi vitamegoldó eljárások nehézkesen bonyolíthatók le.

A most elfogadott UNCITRAL Modell Jog kapcsán megjegyzendő, hogy a nemzetközi jogegységesítő munka a már korábban kidolgozott, az egyeztető-közvetítő eljárásokra vonatkozó mintaszabályok alapulvételével indult el.³ Az előkészítő munkában figyelembe vették az idők folyamán a jogalkalmazás kapcsán felmerült nemzeti tapasztalatokat is.

A Modell Jog alkalmazását az UNCITRAL mind a hazai, mind pedig a nemzetközi kereskedelmi viták rendezésére ajánlja azzal a megjegyzéssel, hogy az nem eredményezheti az egyeztető (conciliation) eljárás túlszabályozottságát. Mindenképpen meg kell tartani a vitában részt vevő *felek autonómiáját* az eljárás során. Erre utal magának az eljárásnak a definíciója is, amely egyeztető-közvetítő eljárásnak nevezi akkor is az adott vitarendezési eljárást, ha a felek azt kifejezetten nem nevezik annak. Lényeges, hogy a felek szerződéses vagy más jogviszonyából fakadjon a jogvita, és a felek egy harmadik személyt vagy harmadik személyek együttesen eljáró tanácsát (panel) kérjék fel a vita baráti rendezésére. A közvetítőknél nincs jogkörük arra, hogy a vitában álló feleknek előírják a vita rendezését szolgáló megoldást. Ennek folytán még „kvázi” ítélet sem hozhatnak, hiszen ez a felek akarati autonómiájának elvét sértené.

Az angolszász jogirodalom éles különbséget tesz:

- a tárgyalások során felmerült vitákat megoldó eljárások,
- az egyeztető és
- a választott bírósági eljárások között.

A gyakorlatban, amikor a vita felmerül a felek között, akkor azonnal keresik a tárgyalásos megoldás útján történő rendezést, anélkül hogy bárkit kívülről bevonjanak ebbe a folyamatba. Amennyiben a tárgyalásos próbálkozások nem vezetnek eredményre, akkor válik lehetővé, hogy a felek válogassanak a vitamegoldó eljárások között, ideértve a választott bírósági és az egyeztető (conciliation) procedúrát is.

Az egyeztető-közvetítő eljárás, amelyben mindvégig a felektől függ a vita kimenetele és nem az egyeztetést irányító személytől (non-ad-judicatory), konszenzuális vitarendezés.

Az egyeztető-közvetítő vitarendező eljárások részleteikben különbözhetnek egymástól, hiszen az adott vitától függ, hogy milyen eljárási metódusok alkalmazhatók a legeredményesebben. Éppen ezért a Modell Jog szabályai olyan módon kerültek kialakításra, hogy azok kellően rugalmasak legyenek és az egyeztetést levezető személynek elegendő szabadságot biztosítsanak arra, hogy a vitarendező procedúrát olyan formában irányítsa, amely a legcélravezetőbb. Lényegében a Modell Jog rendelkezései egy olyan

³ UNCITRAL Arbitration Rules and UNCITRAL Conciliation Rules (1980).

egyensúlyi helyzetre törekednek, amely alapján megőrizhető az egyeztető vitarendező eljárás integritása egyrésztől, másrésztől biztosítható a felek autonómiája, azaz a rugalmasság a vitás kérdések rendezésére.

A Modell Jog fő szerkezeti elemei

A Modell Jog tartalmaz fogalmi meghatározásokat, eljárási szabályokat és iránymutatásokat olyan kérdésekről, amelyek biztosítják a vitában álló felek jogát arra, hogy az eljárás egyes szakaszait és annak végkimenetelét mindenkor ellenőrzésük felett tarthassák.

A Modell Jog 1. cikkében határozza meg alkalmazásának hatályát és definiálja általánosan az egyeztető-vitarendező eljárás fogalmát, illetve nemzetközi viszonyokra való alkalmazhatóságát.

A Modell Jog 2. cikke értelmező rendelkezéseket foglal magába, míg a 3. cikk leszögezi, hogy a mintaszabályok szabadon alkalmazhatók, variálhatók és adott esetben elhagyhatók, átalakíthatók, kivéve a 2. cikket és a 6. cikk (3) bekezdését.⁴

A Modell Jog 4–12. cikkei átfogják az egyeztető eljárás valamennyi főbb elemét. Ezek a diszpozitív szabályok ott használhatók, ahol a felek nem kötötték ki, hogy az egyeztető vitamegoldó folyamat milyen renden alapul.

A Modell Jog megmaradó további cikkei (13–14. cikk) a vitarendezést lezáró megállapodás utáni kérdéseket rendezik, így különösen a végrehajtási eljárás lehetőségét.

A Modell Jog egyes rendelkezései

A Modell Jog hatálya

A Modell Jog a nemzetközi kereskedelmi vitarendezésre alkalmazandó, de ez nem jelenti azt, hogy a hazai jogalkotás nem táplálkozhatna és alapíthatna a mintaszabályokra. A „kereskedelem” ebben a vonatkozásban szélesen értelmezendő, azaz minden olyan ügyletre kiterjed, amely a kereskedelmi kapcsolatokból eredeztethető, függetlenül attól, hogy szerződésen alapul vagy azon kívül jött létre. A Modell Jog példálódzó felsorolást ad azokról az ügyletekről, amelyek itt számításba jöhetnek, így: bármilyen áru szállítására, cseréjére vagy szolgáltatás nyújtására vonatkozó tranzakciók; áruk forgalmazásáról szóló megállapodások; kereskedelmi képviselési és ügynöki szerződések; faktoring és lízingügyletek; tanácsadási, beruházási és licenciaszerződések; befektetési, biztosítási, finanszírozási, koncessziós és bankári ügyletek; joint ventures és más ipari- és üzleti kooperációk, fuvarozási szerződések. A Modell Jog szabályainak kialakításakor több szakértő hangsúlyozta, hogy e szabályok nem értelmezhetők olyan módon, hogy szembekerüljenek a nemzetközi magánjog (a kollíziós jog) hatályos rendelkezéseivel.

Definíciók

A Modell Jog céljaira tekinteten a „vitarendezés” (conciliation) olyan eljárást jelent – függetlenül attól, hogy azt egyeztető-közvetítő (conciliation), mediációs (mediation) vagy ehhez hasonló eljárásnak nevezik –, amely során a felek egy harmadik személyt vagy személyek testületét kérik fel, hogy segítsenek szerződéses vagy más kereskedelmi jogviszonyból fakadó vitájuk „baráti” rendezésében. E felkért személyek nem rendelkeznek olyan joggal, hogy rákényszerítsenek bármilyen vitarendező megoldást a felekre.

⁴ Ezek részletes kifejtését lásd alább.

Az utalás arra, hogy az egyeztető-közvetítő eljárás nemcsak a „conciliation” megjelöléssel jöhet létre, hanem más hasonló megnevezéssel is – jelzi, hogy a Modell Jogot az eljárás konkrét elnevezésétől *függetlenül* lehet alkalmazni, tehát az alkalmazásnak nem előfeltétele az, hogy a felek milyen néven illetik egyeztető-közvetítő eljárásukat. Ennek megfelelően az egyeztető-közvetítő eljárást kiterjesztően kell értelmezni. Itt a felek akaratának valós tartalma a lényeg, amelyből kitűnik, hogy a közöttük felmerült vitát harmadik, semleges személy bevonásával kívánják rendezni. Itt különböző eljárási technika és stílus jöhet számításba, amelyeket a Modell Jognak át kell fognia.

A vitarendező eljárás definiálásánál több jogi szakértő hiányolt egy olyan fordulatot a szövegből, amely kiemelte volna annak szükségességét, hogy az eljárás során a felek számára egyértelmű legyen, hogy nemcsak egy egyszerű megbeszélés résztvevői, hanem egy egyeztető-közvetítő eljárásban vesznek részt, tisztában vannak ennek szabályaival, és egyet is értenek azzal, hogy vitájuk ezen az úton kerül rendezésre. Végül ilyen jellegű mintaszabály nem került a Modell Jogba, de az értelmező rendelkezések utalnak arra, hogy amennyiben ez egy bírósági eljárásban vitatottá válik, akkor a bíróság az idevonatkozóan feltárt bizonyítékok alapján megvizsgálhatja a felek akaratát, szándékát, hogy az valóban kiterjedt-e az egyeztető vitarendezésre.

A vitarendezés akkor „nemzetközi” jellegű, ha

- a vitarendezésben megállapodó felek székhelye a megállapodás létrejöttékor különböző országokban van;
- az az állam, amelyben a felek székhelye található más,
 - mint az az állam, amelyben a kereskedelmi viszonyból eredő kötelezettségek jelentős része teljesebbé megy, vagy
 - más, mint az az állam, amellyel a vita tárgya legszorosabb kapcsolatban van.

E meghatározás világossá teszi és egyértelműsíti, mi tekinthető ún. „interstate” viszonylatnak. A meghatározás egyébként erősen hasonlít az UNCITRAL Nemzetközi Kereskedelmi Választott Bíraskodásról szóló Modell Jogának definíciójához.

Amennyiben az egyik fél több székhellyel rendelkezik, akkor azt kell figyelembe venni, amely a *legszorosabban kapcsolódik a vitarendezésről szóló megállapodáshoz*. Abban az esetben, ha az egyik fél nem rendelkezik székhellyel, akkor az állandó tartózkodási helyére kell hivatkozni. Ezekből a szabályokból látható, hogy a vita nemzetközi-ségét objektív kapcsolóelvekre igyekeztek helyezni.

A Modell Jogot egyébként nem lehet úgy értelmezni, mint amely az alkalmazó államot arra készítené, hogy csak a nemzetközi kapcsolatok tekintetében folyamodjék a mintaszabályokhoz. Bár arra nézve nincs kifejezett rendelkezés, hogy a belföldi jogszabályok kialakításánál is figyelembe lehet venni a Modell Jogot, viszont olyan rendelkezés sincs benne, amely nem állná meg a helyét a csak belföldi vonatkozású rendelkezések között. Itt jegyzendő még meg, hogy noha a Modell Jog kifejezetten a kereskedelmi viszonyoknál jön követendő mintaként számításba, nincs olyan szabálya, amely megakadályozná kiterjesztését más jogviszonyokra is. A Modell Jog azonban utal arra is, hogy a felek maguk kifejezetten kijelenthetik, illetve megegyezhetnek arról: a vitarendező eljárás nemzetközi és ebben az esetben a Modell Jog alkalmazandó. Megállapodhatnak szintén kifejezetten arról, hogy jogvitájukra az UNCITRAL Modell Jogát alkalmazzák. Megegyezhetnek azonban abban is, hogy a Modell Jogot *nem alkalmazzák*. Ennek akkor van értelme, ha a nemzeti belső vitarendező szabályokat akarják a külkereskedelmi viszonyokra is használni. A Modell Jogot attól függetlenül alkalmazzák, hogy az egyeztető eljárást milyen alapon folytatják le, ideértve a felek közötti megállapodást, akár a vita keletkezése előtt vagy azt követően jött létre, illetve a jogszabály által megállapított kötelezettségeket vagy a bíróság, választott bíróság, illetékes hatóság irányelveit, javaslatait. E rendelkezés kétséget kizáróan lehetővé teszi a Modell Jog alkalmazását

függetlenül attól, hogy azt a felek kötötték ki, vagy más jogi kötelezettség írta elő. A Modell Jog nem kíván foglalkozni ezekkel a kötelezettségekkel vagy ezek be nem tartása esetén előírt szankciókkal. Ezek a nemzeti szabályanyag részét képezik és nemzetközi harmonizációjuk nehéz.

Nem lehet alkalmazni a Modell Jogot azokban az esetekben, amikor bíró, választott bíró a bírósági vagy választott bírósági *eljárás során* kísérel meg egyezséget létrehozni a felek között. E mintaszabály ugyanakkor szükségessé teszi, hogy az adott nemzeti szabályozások pontosítsák, mely esetekben mondható ki, hogy bírósági eljárás során kerül sor az egyeztetésre, azaz ebben az esetben nem lehet a Modell Jogot alkalmazni. Erre azért lenne szükség, mert a különböző jogrendszerekben különböző eljárási szabályok és gyakorlat alakult ki, tehát a mintarendelkezéseket ezek figyelembevételével kell alkalmazni. A szakértők részéről ennek kapcsán olyan javaslat hangzott el, hogy különbséget kell tenni azon esetek között, ahol a bíróság vagy választott bíróság mint az egyezséget elősegítő (facilitator) lép fel, illetve ahol mint egyeztető-közvetítő (conciliator) szerepel. Az előbbi esetben nem lehetne alkalmazni a Modell Jogot, míg az egyeztető-közvetítői eljárásban már igen. Ez utóbbi esetben is csak akkor alkalmazandó a Modell Jog, ha ezt a felek kifejezetten kéri. Itt jegyzendő meg, hogy egyes szakértők azt látták volna szükségesnek, hogy kifejezetten ki kellett volna mondani az értelmező részben, hogy a Modell Jognak nem feladata jelezni, hogy a bíró vagy a választott bíró a bírósági vagy választott bírósági eljárás keretében végezhet-e egyeztető-közvetítői tevékenységet.

Kimondható, hogy a Modell Jog nem vonatkozik alapvetően azokra az egyeztető eljárásokra, amelyeket bírók vagy választott bírók vezetnek le. Ezek ezen bíróságok eljárási rendje alapján folynak, tehát célszerűnek látszik itt a Modell Jog alkalmazásának kizárása.

Értelmezések

A Modell Jog „Értelmezés”⁵ címszó alatt kimondja, hogy a jog értelmezésénél figyelemmel kell lenni mindig arra, hogy itt egy, a nemzetközi tapasztalatokból eredő joganyagról van szó, és ennek alkalmazásánál a joganyag egységes alkalmazását kell elősegíteni, illetve törekedni kell a szabályanyag jóhiszemű betartására.

E rendelkezés a jogalkalmazóknak ad iránymutatást arra nézve, hogy ne feledkezzenek meg arról, hogy a Modell Jog alapulvételével készült nemzeti szabályoknál is tekintettel kell lenni azokra az elvi alapokra és koncepciókra, amelyek szerint a mintaszabályok kidolgozásra kerültek. Ez a különböző országokban kialakított hazai jogok értelmezésének egységes voltát szándékozik biztosítani. Itt jegyzendő meg, hogy hasonló rendelkezések találhatók más ENSZ-konvenciókban is.⁶

Azokat a kérdéseket, amelyeket a Modell Jog kifejezetten nem szabályozott, a jog alapjául választott általános elvekkel összhangban kell megítélni. Ez az egy kogens rendelkezése van a Modell Jognak.

Ezen általános elvek az alábbiak:

- az egyeztető vitarendezési eljárás szorgalmazása, mint olyan nemzetközileg is harmonizált vitamegoldó eljárás, amely figyelemmel van az *eljárás integritására*, lehetővé teszi abban a felek *aktív részvételét*, és ezzel biztosítja a felek *autonómiáját*;
- az egységes jogi szabályozás megteremtése;

⁵ UNCITRAL Model Law on International Commercial Conciliation Art. 2 Interpretation A/57/17

⁶ UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods Art. 7; UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce Art. 3; UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency Art 8; UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures Art. 4

– a felek közötti őszinte és nyílt viták elősegítése, biztosítva ezek bizalmas kezelését. Korlátozza az egyeztető eljárás során napvilágra kerülő bizonyos információk és tények nyilvánosságra kerülését más, az egyeztető vitamegoldást követő eljárásokban. A nyilvánosságra hozatal csak abban az esetben történhet meg, ha ezt jogszabály írja elő, vagy a végrehajtási cselekmények kívánják azt meg;

– támogatni kell az olyan változásokat és fejlesztéseket, amelyek a modern technológiából, így pl. az elektronikus kereskedelemről fakadnak.

A Modell Jog rendelkezéseinek megváltoztatása

A Modell Jog széles körben ad lehetőséget arra, hogy a felek rendelkezéseit közös megállapodással megváltoztassák, illetve azoktól eltérjenek. Csupán két esetet említ, amikor erre nem kerülhet sor.⁷ Az egyik, a fentebb említett elvi megközelítés megtartása azon kérdések vonatkozásában, amelyeket a Modell Jog kifejezetten nem szabályozott. A másik ilyen kivétel az egyeztető eljárásban közvetítő személlyel, illetve ezek tanácsával szemben támasztott követelmény, mely szerint a közvetítő köteles az egyeztető eljárás során a feleket egyenlő és igazságos elbánásban részesíteni, figyelemmel az ügy összes körülményére.

A Modell Jog ezen szabálya a *felek autonómiájának* elvét juttatja érvényre és más UNCITRAL konvencióban már rögzített rendelkezést alkalmaz itt is.⁸ A felek autonómiáját a Modell Jog egy külön cikkben mondja ki. Ez azt jelenti, hogy a Modell Jog más rendelkezéseinél szükségtelen mindig konstatálni, hogy a felek mennyiben térhetnek el a mintaszabálytól. Ugyanakkor több helyen kezdődik egy-egy szakasz úgy, hogy utal arra, „amennyiben a felek másképpen nem állapodtak meg”.

A Modell Jog előkészítő munkái során felmerült a kérdés: vajon nem csak azoknál a szakaszoknál érvényesíthető a felek eltérő megállapodásának hatálya, ahol erre kifejezett utalás található a fent idézett kitétel szerint? Tehát az a feltételezés merült fel, hogy az autonómiát kimondó 3. cikk csak ott alkalmazható, ahol az idézett szövegrész feltűnik. Ezt az értelmezést sem a Bizottság, sem pedig a tagországok jelentős része nem fogadta el. Leszögezték az „amennyiben a felek másképpen nem állapodtak meg” szövegrésznek csupán ún. „edukatív” figyelemfelhívó hatás tulajdonítható és a fentiekben részletezett 3. cikk biztosítja kivételével a felek autonómiáját.

Az egyeztető eljárás megkezdése⁹

Az egyeztető-közvetítő vitarendező eljárás megkezdésének időpontjáról a vitába keveredő felek megállapodhatnak. Ennek hiányában a Modell Jog 4. cikke szerint azon a napon kezdődik a vitarendező eljárás, amelyen a felek elkötelezik magukat az egyeztető eljárás lefolytatására.

A Modell Jog utal arra az esetre, ha az egyeztető eljárást az egyik fél kezdeményezi. Ebben az esetben lényeges annak meghatározása, hogy mikor tekintheti a kezdeményező fél a másik fél felé tett, egyeztető eljárásra szóló felhívását *visszautasított*nak, azaz meddig kell várnia a válaszra. Ezt a Modell Jog a felhívás elküldésétől számított 30 napban

⁷ UNCITRAL Model Law on International Commercial Conciliation Art. 2; Art. 7, paragraph (3)

⁸ UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods Art. 6; UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce Art. 4; UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures Art. 5

⁹ Model Law on International Commercial Conciliation Art. 4

határozza meg, illetve annak az időperiódusnak az eredménytelen elmúlása időpontjában, amelyet a felhívásban megjelöltek.

A Modell Jog 4. cikkének fent leírt szövegtartalmából kitűnik, hogy az egyeztetés megkezdéséhez a felek aktív közreműködésére van szükség. A felek mindkét oldalról kifejezik akarataikat az eljárás megindítására. Azaz elkötelezetteknek (agree to engage) kell lenniük az egyeztető-közvetítő eljárás lefolytatására. Tehát nem elegendő, pl. ha a felek között létrejött szerződés tartalmazza az egyeztető-közvetítő eljárás lefolytatásának lehetőségét a felek között felmerült vitás kérdésekre.

Az elkötelezettség kinyilvánítása különböző formákban valósulhat meg, pl. közös megegyezéssel az egyik fél felajánlása és a másik pozitív elfogadása útján, vagy az egyeztető-közvetítő eljárást éppen a bíróság, választott bíróság vagy az illetékes hatóság javasolja, és aztán azt fogadják el a felek.¹⁰ Látható, hogy a Modell Jog ezen rendelkezései maximálisan érvényre kívánják juttatni itt is a felek autonómiájának elvét.

A 4. cikk nem szól arról, hogy mi történik akkor, ha 30 napon belül a kezdeményező fél eláll szándékától, és mégsem kíván az egyeztető eljárásba bocsátkozni. Egy ilyen szabály felesleges, hiszen – mint azzal még később foglalkozni fogok – a Modell Jog 11. cikke szerint a felek bármikor egyoldalúan befejezhetik az eljárást.

A Modell Jog 4. cikke tartalmaz egy lábjegyzetet is, ami az előkészítő munkák során sok vitát váltott ki. Itt a követelés elévülési idejének felfüggesztése jelentett problémát, ezért a lábjegyzet egy ún. X cikket tartalmaz, amelyet a jogalkotó és a jogalkalmazó figyelmébe ajánl. Több tagország azért tartotta szükségesnek e „furcsa” lábjegyzet felvételét a Modell Jog szöveganyagába, hogy ráirányítsa arra a kérdésre a figyelmet, hogy az egyeztető eljárás idejére a peresíthető követelés elévülési ideje nyugszik, majd akkor folytatódik tovább, ha az egyeztető eljárás eredménytelenül záródik le. Itt egyesek szerint elképzelhető egyértelmű szabályozás hiányában olyan értelmezés is, hogy a követeléselévülés nem nyugszik az egyeztető eljárás idejére, hanem annak sikertelen befejeződése esetén újra kezdődik. Éppen ennek elkerülése és az egyértelmű kommentálás érdekében került a lábjegyzetbe a X cikk. Másrészt az elévülésszabályozás, illetve -alkalmazás az egyes nemzeti jogokban különböző és nem a Modell Jog feladata, hogy e téren unifikálja e rendelkezéseket. Mégis a fent vázolt probléma nyitva hagyása a Modell Jog alkalmazhatóságát, attraktivitását negatívan befolyásolhatja. Ilyenformán az X cikk hasznos jelzést ad e tekintetben az alkalmazás során előbukkanó nehézségekről.

A közvetítők kijelölése

Az egyeztető-közvetítő személy vagy személyek kijelölése a vitában érintett felek feladata. A Modell Jog 5. cikke részletezi a kijelölés szabályait. Általában egy közvetítő vezeti le az egyeztetést, de a felek megegyezhetnek két vagy több egyeztető kijelöléséről is. A felek törekednek, hogy megállapodásra jussanak a közvetítő vagy közvetítők személyét illetően, hacsak nem állapodnak meg külön eljárásról a közvetítők kijelölésére.

A fenti szabályokban az a közös, hogy abból indul ki, hogy a vitában két fél érintett, úgy mint a rendes vagy választott bírósági eljárásban. Ugyanakkor nincs arra rendelkezés, hogy miképpen valósul meg a közvetítő, ill. közvetítők kijelölése, ha a vitában két-nél több fél érintett. Ennek okának a Modell Jogot megszerkesztő szakemberek pró-

¹⁰ Ez utóbbira jó példa a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett Választott Bíróság Eljárási Szabályzata 45. §. Érdemes megjegyezni, hogy itt is 30 nap a várakozási idő, és ha a másik fél a választott bíróság által közvetített felhívásra ez időn belül nem válaszol, akkor az egyeztető-közvetítő eljárásra tett kísérlet meghiúsultnak tekintendő.

bálkoztak olyan semleges szöveg kialakításával, amely kiterjed minden esetre. (Pl. a felek olyan megállapodásra törekednek, amely akár a közvetítő vagy közvetítők személyének közös meghatározására alkalmas, vagy abban az eljárásban egyeznek meg, amely alapján a közvetítő vagy a közvetítők kijelölhetők). Mégis végül elvetették a túlságosan is általánosító szövegezést, hiszen ebben kiesett volna az „egy fél – egy egyeztető” koncepció, aminek pedig a gyakorlati jelentősége nagy az egyeztető vitarendezési eljárásban. A Modell Jog közvetítő kijelölésére vonatkozó szabályai szintén a már korábban is említett, a felek autonómiájának elvén nyugszik.

A Modell Jog szintén az 5. cikkben rendezi azt a kérdést is, hogy mi történik akkor, ha a felek nem jutnak a vitarendező közvetítő személyében egyezésre, de mégis a közvetítő vitarendezési eljárásban akarják megoldani jogi konfliktusukat. Ebben az esetben a felek kérhetik egy ebben illetékes és alkalmas intézménynek vagy személynek a segítségét a közvetítő kijelölésére. A Modell Jog itt két esetet emel ki külön:

– Az egyik, amikor az *egyik fél* kér fel egy ilyen intézményt vagy személyt, hogy ajánljon egyeztetőt.

– A másik eset, amikor *mindkét fél megállapodhat*, hogy az egyeztető vagy egyeztetők személye az előbb említett intézet vagy személy által kerül(nek) kijelölésre közvetlenül, amit aztán a felek minden további egyezkedést kizárva elfogadnak.

A Modell Jog arra nézve részletes eligazítást nem tartalmaz, hogy abban az esetben, ha az intézmény vagy az erre alkalmas és felkért személy választja ki a közvetítőt vagy közvetítőket, akkor milyen megfontolások, esetleg elvek vagy éppen konkrét előírások alapján történhet ez. A Modell Jog 5. cikke itt csupán arra utal, hogy a kijelölés *független és nem részrehajló* közvetítőre essen, illetve hogy olyan személyt nevezzenek ki, aki más nemzetiségű, mint a felek, azaz itt a „focibíró” szabályt alkalmazta a Modell Jog.

A Modell Jog 5. cikk utolsó (5) bekezdése kötelezi a közvetítésre való felhívással megkeresett személyt (a leendő közvetítőt), hogy fedjen fel minden olyan körülményt, amely e funkció ellátásával összeférhetetlen, azaz közölni köteles, ha a függetlenségével és/vagy pártatlanságával kapcsolatosan kétségek merülnének fel. Ugyancsak a fenti kötelezettség terheli a közvetítőt kinevezése időpontjától az egész eljárás során. A Modell Jog e szabályainak kimunkálása során felvetődött, hogy milyen következményei lehetnek annak, ha a közvetítő szándékosan nagyfokú gondatlanságból elhallgatja az összeférhetetlenségét bizonyító körülményeket. Felmerült az is, hogy ebben az esetben milyen szankciókkal sújthatók a fenti szabályok megszegői. Végül a mintaszabályokat megalkotó szakemberek úgy döntöttek, ezzel a kérdéssel az egyes országok végrehajtási rendelkezései foglalkozzanak. Ugyanakkor azt mindenki leszögezte, hogy amennyiben kiderül, hogy a közvetítő elmulasztotta nyilvánosságra hozni azokat a körülményeket, amely pártatlanságát vagy függetlenségét kérdőjeleznék meg, ez nem eredményezi az egyeztető vitarendezési eljárás semmissé tételét.

Az egyeztető eljárás levezetése

A Modell Jog 6. cikke rendezi az egyeztető eljárás levezetésének kérdését. A felek szabadon állapodhatnak meg az eljárás bevezetéséről. Ez történhet úgy, hogy egy eljárási szabályzatra hivatkoznak, vagy más módon, esetleg külön megállapodás megkötése útján.

Amennyiben ilyen megállapodás nem jön létre, akkor az egyeztetést végző közvetítő vagy közvetítők, illetve ezek testülete határozhatja meg a vitaegyeztetés levezetésének módját, rendjét, mégpedig úgy, ahogy azt megfelelőnek és alkalmasnak tartják, figyelemmel az ügy összes körülményére, illetve a felek idevonatkozó, esetleges javaslataira és az eljárás meggyorsításának szükségességére.

Minden, az egyeztető eljárás keretében tárgyaló ügyben a közvetítő vagy közvetítők kötelesek igazságos elbírásban részesíteni a vitában álló feleket és erre az eljárás minden szakában törekedniük kell. Az igazságos, részrehajlás nélküli elbírás az adott ügy körülményeinek figyelembevételével biztosítható. Ez a rendelkezés a Modell Jog azon előírása, amelytől *eltérni nem lehet*, ahogy ez a 2. cikkben rögzítésre került. Tehát miközben a Modell Jog cikkeinek jelentős része szabadon megváltoztatható a mintajog alkalmazói által, a 6. cikk (3) bekezdése viszont nem változtatható meg, nem variálható. A Modell Jog e rendelkezésével kapcsolatosan több ország szakembere rámutatott, hogy az itt rögzített előírások az eljárás vezetésére vonatkoznak, tehát a vita irányítására, de már nem vonatkoztatható a vita megoldására vonatkozó megállapodásra.

A Modell Jog 6. cikk (4) bekezdése kiemeli, hogy az egyeztetést irányító közvetítő a vitarendezés bármelyik szakában tehet a vita megoldására javaslatot.

Főképpen az USA-szakértők tartottak attól, hogy a felek akarati autonómiáját megsértve, az egyeztető a vitát lezáró megegyezésben is felhatalmazva érezze magát beavatkozásra, vagy éppen a megállapodást hiúsítsa meg, ill. hátráltassa azt, hivatkozva a Modell Jog 6. cikk (3) bekezdésben rögzített kogens előírásra.

Természetesen az, hogy az egyeztető milyen mértékben és a vita melyik állásáról tesz javaslatot a megoldásra – ez sok tényezőtől függ, ideértve a felek óhaját, illetve a közvetítő eljárási technikáját, azaz ez utóbbi milyen eredményesen tudja napvilágra hozni a felek vitamegoldó megegyezését.

Az egyeztető és a felek közötti kommunikáció

A Modell Jog 7. cikke kimondja, hogy az egyeztető személy vagy ezek tanácsa találkozzon, és megbeszélést folytathat a felekkel együttesen vagy külön-külön is. Ennek a minta-jogszabályban való feltüntetése jobbra figyelemfelhívó szándékkal történt, azaz kétségtelenné akarták tenni a jogalkotók, hogy a közvetítőknek van lehetőségük ilyen kommunikációra. Tehát a közvetítő nem úgy viselkedik, mint egy rendes bíró például, aki a peres felektől megfelelő távolságot tart és még az azokat képviselő ügyvédekkel sem kommunikál.

E rendelkezés megszüvegezésekor felvetődött, hogy nem kellene itt kimondani, hogy a felekkel akár együtt vagy külön-külön kommunikáló egyeztető *egyenlő elbírásban* részesítse a feleket e tevékenysége folytatása során. Ez azonban nem szó szerint értendő, „kimért” elbírást jelent, tehát hogy a kommunikáció során ugyanannyi időt kell fordítania az egyeztetőnek a vitában álló felek mindegyikére. Az egyeztető elmagyarázhatja, hogy a vitarendezés során aránytalanságok lehetnek az egyes kérdésekkel kapcsolatos időráfordításokkal, azaz nem biztos, hogy minden egyes felvetésre azonos időt lehet fordítani. Ugyanakkor az egyeztetőnek feladata, hogy megfelelő mennyiségű időt fordítson minden olyan téma feltárására, amely a vita megoldását segíti elő.

A felek közötti információáramlás

A Modell Jog 8. cikke foglalkozik azzal az esettel, amikor az egyeztető vagy ezek tanácsa a féltől információt kap a vitára vonatkozóan. Ebben az esetben az egyeztető személy a másik féllel közölheti ezen információ lényegi tartalmát. Ugyanakkor, ha az egyeztető részére a fél ezt az információt azzal a kikötéssel közli, hogy azt a közvetítő kezelje *bizalmasan*, ilyen esetben a közvetítő erről nem tájékoztathatja a másik felet.

A bizalmas információkezelés kereteit határozza meg a Modell Jog 8. cikke azzal, hogy korlátozottan lehetővé teszi ezen információk átadását a felek viszonylatában, de

nem teheti ezt a közvetítő harmadik személy felé. Ugyanakkor a 8. cikk nem korlátozza azt, hogy milyen információkat adhat ki a közvetítő a másik félnek. Ezen előírások is azt szándékoznak elősegíteni, hogy a vitarendezési eljárás őszinte és nyílt légkörben bonyolódjon le a felek között, ugyanakkor biztosított legyen a felek joga a bizalmas információk ilyen jellegének megőrzésére. Fontos kiemelni, hogy a közvetítő *nem köteles* az egyik féltől szerzett bizalmas információkat a másik fél előtt felfedni. Ez egy lehetőség, amellyel a közvetítő a legjobb belátása szerint él. Azonban, ha az adott fél kifejezetten óhajtja, hogy az információ ne kerüljön a vitában érintett másik fél tudomására, akkor a közvetítőnek kötelessége ezt az információt bizalmasan kezelni. Itt is a vitában álló felek akaratú autonómiája érvényesül, azaz az egyeztető semmiképpen sem hozhat olyan döntéseket, amely a felekre nézve kötelezettséget jelentenek.

A Modell Jog 8. cikkének kidolgozásakor felmerült, hogy ne csak a bizalmas információkról, de mindenféle információt illetően fogalmazzon meg kötöttségeket a mintaszabályzat. Ez azt jelenti, hogy az egyeztetésvezető közvetítő minden információval kapcsolatosan kikéri az adott fél hozzájárulását. E megoldást néhány országban jó eredménnyel alkalmazták. Bár maga a Modell Jog nem tartalmaz erről kifejezett szabályozást, az értelmező rendelkezések felvetik ennek a lehetőségét is, tehát az egyes országok idevonatkozó jogszabályaik kidolgozásakor alkalmaznak olyan értelmű előírást, amely a felek figyelmét felhívja, hogy a tőlük származó információt a közvetítő kiadhatja a másik félnek, hacsak erre nézve a közvetítő személyt másképp nem utasítják. Tehát jó, ha a felek ennek tudatában vannak, hogy kifejezett közreműködésük szükséges ahhoz, hogy az információk kommunikációját behatárolják.

Bizalmas kezelés

A Modell Jog 9. cikke a vitában felmerült információk kifelé történő bizalmas kezelését rendezi. Általános szabály, hogy a vitarendező eljárásban minden információt bizalmasan kell kezelni, kivéve, ha ezek kiadását jogszabály írja elő. Akkor is rendelkezésre kell bocsátani e bizalmasan kezelendő információkat, ha ez azzal a céllal történik, hogy a felek között létrejött megállapodást teljesítsék vagy végrehajtsák. Egyébként a 9. cikk kimondja, hogy a felek ettől eltérően is megállapodhatnak, tehát itt diszpozitív szabályról van szó.

A fenti szabály széles körben öleli fel mindazon információt, amely a vitás eljárás során felmerülhet, tehát jóval átfogóbb ez a rendelkezés, mint a 8. cikk kapcsán említett előírások. Itt nem lényeges, hogy ki az információt birtokló személy. Az általános és átfogó megfogalmazás növeli a felek bizalmát az egész eljárásban, mint vitamegoldó formában, hiszen itt nemcsak a vita során felszínre kerülő információk bizalmas kezeléséről van szó, hanem a vitát megelőző egyeztető megállapodás kidolgozására, a közvetítő személyének kiválasztására, sőt az egyeztető eljárásra invitáló felhívásra, annak elfogadására vagy elutasítására is kiterjed a bizalmas kezelés.¹¹

A bizalmas információk kezelésére vonatkozó cikk kapcsán felmerült az előkészítő tárgyalások során, hogy nem lenne-e célszerű itt egy, a speciális kivételeket tartalmazó felsorolás összeállítása. Végül megállapodás született arról, hogy egy listának a Modell Joghöz való kapcsolása értelmezési nehézségeket eredményezne arra nézve, hogy a kivételes lista csupán tájékoztató vagy kimerítő felsorolást tartalmaz-e. A kivételes lista olyan jogszabályokra nézve jöhet létre, amelyek előírják a feleknek és/vagy a közvetítőnek, hogy hozza nyilvánosságra azokat az információkat, amelyek személyek életét, testi

¹¹ Hasonló szabályozás található az 1982-es Egyeztető Eljárások Szabályai között. UNCITRAL Conciliation Rules Art. 14.

épségét érintő fenyegetettséggel kapcsolatosak vagy ahhoz szükségesek, hogy tájékoztassák a lakosságot egészségüket, a környezetüket vagy biztonságukat érintő veszélyhelyzetekről.

Az egyeztető eljárásban alkalmazott bizonyítékok más eljárásban való felhasználása

A Modell Jog 10. cikke szabályozza azt a tényállást, amikor az egyeztető-közvetítő eljárás alanyai (a közvetítő és a vitában álló felek) vagy az egyeztető eljárásban érintett bármelyik harmadik személy választott bírósági, rendes bírósági vagy ezekhez hasonló eljárásban bizonyítékokat terjeszt elő vagy tanúskodik. Ilyenkor tartózkodnia kell attól, hogy a fent említett választott bírósági, rendes bírósági és ezekhez hasonló eljárásokban bizonyítékokat terjesszen elő vagy tanúskodjon az egyeztető vitarendezési eljárás kezdeményezéséről vagy arról, hogy valamelyik fél kész volt az egyeztető eljárásba bocsátkozni a másik fél invitálására.

Hasonlóképpen tilos azokról az álláspontokról nyilatkozni, amelyeket az egyeztető vitarendezési eljárásban tett valamelyik fél az adott vita rendezésének lehetőségére. Továbbá tilos tájékoztatást adni az egyeztető eljárásban a felek által tett nyilatkozatokról, álláspontokról, az egyeztető által tett javaslatról, illetve a vitában álló fél arra vonatkozó készségéről, hogy e javaslatot elfogadja.

Ugyancsak tilos a kifejezetten csak az egyeztető eljárás céljából készített dokumentumok felhasználása a fent említett más eljárásokban. Mindezek a tilalmak attól függetlenül érvényesek, hogy az adott információ vagy bizonyíték milyen formában jelent meg.

Az ilyen információkat és bizonyítékokat a választott bíróság, a rendes bíróság, vagy más kompetens kormányzati hatóság nem követelheti meg, illetve amennyiben ezek előterjesztésre kerülnek, akkor ezeket nem lehet bizonyítékként, illetve tanúvallomásként kezelni. Viszont mégiscsak felhasználhatók ezen információk és bizonyítékok a választott és rendes bírósági, valamint hatósági eljárásban akkor, ha ezt *jogszabály* rendeli el, vagy ez szükséges a vitarendezésről kötött megállapodás végrehajtásához. Előfordulhatnak ugyanis olyan helyzetek, amikor a közérdek védelme kívánja meg, hogy a felek által bizalmas kezelésben részesített információk mégis felhasználhatóvá váljanak más eljárásban, amennyiben ezt a jogszabály¹² megkívánja. Pl. fontos nyilvánosságra hozni olyan veszélyekről szóló információkat, amikor valamelyik résztvevő a testi épségét fenyegeti valakinek, vagy kárt, illetve veszteséget okoz valakinek, továbbá bűncselekményt követ el.

E tilalmi rendelkezéseket attól függetlenül kell alkalmazni, hogy a választott és rendes bírósági, illetve hatósági eljárás vonatkozik-e az egyeztető vitarendezési eljárásban szereplő ügy tárgyára.

Fontos viszont itt kiemelni, hogy a fent említett tilalmak ellenére az a bizonyíték, amely *más úton* is beszerezhető a választott bírósági, rendes bírósági és hatósági eljárás során, mint az egyeztetési eljárásban részt vevő felektől, felhasználható a fenti eljárásokban bizonyítékként és információként még akkor is, ha ezen információk és bizonyítékok felhasználásra kerültek az egyeztető vitarendezés során.

A Modell Jog fenti ismertetett tartalmú 10. cikke azzal a céllal került megszüvegezésre, hogy az egyeztető vitarendező eljárás eredménytelen befejezése után, ha – és rendszerint ez a helyzet – választott bírósági, rendes bírósági vagy ehhez hasonló ható-

¹² A jog, illetve jogszabály (law) kifejezés itt szűken értelmezendő, azaz úgy, ahogyan azt hazai jogrendszerünk meghatározza. Az angolszász jogrendszerek miatt szükséges ezt megjegyezni, hiszen ott e körben értenék a bíró által alkotott jogot is.

sági eljárás keretében folytatódik a jogvita, akkor ne lehessen felhasználni ezen eljárások keretében valamelyik fél hátrányára azokat a nyilatkozatokat, bizonyítékokat, amelyek az egyeztetés során keletkeztek. Az információk esetleges „kikottyantását” (spillover) a más eljárásokban azért kell meggátolni, hogy az egyeztető vitarendezésben részt vevő felek törekedjenek és érdekeltek legyenek a nézeteltéréseiket lezáró megállapodás elérésében, azaz a vitarendezési eljárás hatékonyan teljesítse célját, és ezáltal attraktív vitarendezési alternatívaként szolgáljon a kereskedelmi jogvitákhoz.

A Modell Jog tilalmi rendelkezései nemcsak a vitában érintett alanyok, hanem harmadik személyek vonatkozásában is fennállnak. Itt azokról a személyekről van döntően szó, akik a vitarendezési processzus adminisztratív feladatait látják el (pl. jegyzőkönyvvezető).

Az egyeztető eljárás befejezése

Az egyeztető eljárás befejeződik, ha

– a felek megállapodást kötnek a vita lezárásáról. Az eljárás lezárulásának időpontja ebben az esetben a megállapodás aláírásának időpontja (Modell Jog 11. cikk a/ pont).

– az egyeztető-közvetítő közli a felekkel folytatott konzultációt követően, hogy az egyeztető-közvetítő eljárás folytatása a továbbiakban nem indokolt. Az eljárás befejezése időpontjának az egyeztető-közvetítő általi közlés időpontja tekintendő.

– a felek közlik az egyeztető-közvetítő felé, hogy a közöttük folyó egyeztető vitarendező eljárást befejezettnek tekintik. Az eljárás lezárulásnak időpontja ebben az esetben a felek közös nyilatkozatának időpontja.

– a jogvitában álló egyik fél kijelenti a másik félnek és az egyeztető-közvetítőnek, hogy az eljárást nem kívánja tovább folytatni, azt befejezettnek tekinti. Ebben az esetben a fél nyilatkozatának időpontja tekintendő az eljárás befejezése időpontjának.

A Modell Jog fenti rendelkezéseinek vitája kapcsán felmerült, hogy az egyeztető-közvetítő eljárás befejezésének egyértelműsége érdekében célszerű lenne előírni kötelező *írásbeli* formát. A Modell Jog az eljárás „formátlansága” elve alapján áll, így az írásbeliség rögzítését a szakértők többsége nem fogadta el. Azok a szakértők, akik a kötelező írásbeliség mellett kardoskodtak, rámutattak arra, hogy a fenti 2–4. pontokban megfogalmazott esetek akkor alkalmazandók és vezetnek az egyeztető eljárás befejezéséhez, ha a vitában álló felek nem jutottak megállapodásra. Ez pedig azt feltételezi, hogy a jogvita választott bíróság, rendes bíróság vagy az ügyben döntési hatáskörrel rendelkező más hatóság előtt tovább fog folytatódni. Ilyen esetben a bíróságnak vagy hatóságnak meg kell győződni arról, hogy az egyeztető vitarendezési eljárás valóban befejeződött-e. Ehhez szükséges lenne az írásbeli deklaráció, különösen a 4. pont alatti esetben, ahol egyoldalú nyilatkozattal zárul az eljárás. Végül hosszasan tartó vitát követően olyan megállapodás született, amely a formátlanság elvének adott elsőbbséget, és a Modell Jogba nem került be a kötelező írásbeliség. Ugyanakkor a Modell Jogot alkalmazó államok eltérhetnek a mintaszabályoktól és előírhatják az írásbeliséget. A szakértők ennek kapcsán felhívták arra a figyelmet: ha egy alkalmazó állam így döntene, akkor ügyelni kell arra, hogy mind az egyeztető eljárás kezdete és befejezése egységesen függjön az írásbeli formától. Célszerű tehát a nemzeti szabályozásnál mind az egyeztető eljárás megkezdését és lezárását írásbeli akarat-kinyilvánításhoz kötni.

A fenti 2. pontban az egyeztető-közvetítő csak azt követően jelenti be az eljárás lezárását, miután ez ügyben a felekkel konzultált. A konzultáció tartalma különböző lehet. Egrésről az egyeztető-közvetítő megszerezheti mindkét fél hozzájárulását, egyetértését a vita lezáráshoz, amely lényegében megegyezik a felek közös nyilatkozatát szabályzó 3. pontban foglaltakkal. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy a felek negatív magatartást

tanúsítanak, és nem reagálnak az egyeztető-közvetítő megkeresésére, felszólítására. Ez a helyzet is eredményezheti, hogy az egyeztető-közvetítő kénytelen deklarálni az eljárás befejeződését. Mindebből következik, hogy az egyeztető-közvetítő csak a felekkel folytatott konzultáció után tehet a vita lezárására vonatkozó nyilatkozatot. Ugyanakkor a „konzultáció” fogalma kiterjesztően értelmezendő, tehát bizonyos mértékig az egyeztető-közvetítő állapítja meg a konzultáció eredményét. Ez úgy tűnik, nem teljesen áll összhangban a felek autonómiájának elvével. Nyilvánvaló, hogy a jogalkalmazás ad majd választ arra, hogyan válik be a gyakorlatban ez a rendelkezés. A szakértők hangsúlyozták, hogy az értelmező rendelkezéseknek (Guide to Enactment) részletesen ki kell térniük e problémára.

Az egyeztető-közvetítő választott bíró szerepében

A Modell Jog 12. cikke leszögezi, hogy az egyeztető eljárás közvetítője nem léphet fel választott bíróként olyan vitában, amely egy folyamatban lévő vagy már lezárult egyeztető-közvetítő eljárás tárgya.

Hasonlóképpen nem lehet választott bíró a közvetítő olyan más jogvitában, amely ugyanabból a kötelmi jogviszonyból fakad, mint amely kapcsán az egyeztető eljárás volt vagy van folyamatban.

Itt alapvetően etikai kérdésről van szó. A szabálytól az egyes országok természetesen eltérhetnek, ha jogrendszerükkel összeegyeztethető a közvetítő fent tiltott szerepvállalása. A szövegezés során több szakértő felvetette, hogy nem lenne-e célszerű ugyanitt szabályozni azt is, hogy a közvetítő számára ugyancsak nemkívánatos képviselői vagy tanácsadói pozíciót betölteni olyan ügyben, amelyben mint közvetítő működött közre. Egy ilyen tartalmú szabály végül is azért nem lett része a Modell Jognak, mert az idevonatkozó nemzeti gyakorlatok különbözőek, és nehéz volt egy ezeket átfogó szövegjavaslatot kidolgozni.

Itt jegyzendő meg, hogy több ország, köztük Magyarország is javasolta: kerüljön egy külön cikk a Modell Jog szabályai közé, mely arról rendelkezik, hogy egy adott ügyben a választott bíró felléphet közvetítőként is, ha a választott bírósági eljárásban részt vevő felek így döntenek. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett Választott bíróság eljárási szabályzata III. fejezet 45. §-ban foglalkozik az egyeztető eljárás lefolytatásával a választott bírósági eljárás kertében. A Modell Jog szövegét kialakító szakértők többsége úgy vélte, hogy a választott bírósági eljárás keretében alkalmazott egyeztetés és az egyeztető-közvetítő eljárás között különbséget kell tenni, mindkét eljárási forma egymástól elkülönítve kezelendő és ennek megfelelően egymástól fogalmilag is elválasztandók. Az USA szakértői külön kiemelték, hogy az Egyesült Államokban uralkodó felfogás szerint etikai kétségek is felmerülnek azzal kapcsolatosan, hogy a választott bíró mint közvetítő is eljárhat az adott jogvitában.

Választott bírósághoz vagy rendes bírósághoz folyamodás

A Modell Jog 13. cikke szerint abban az esetben, ha a felek megállapodtak abban, hogy egyeztető-közvetítő eljárásba bocsátkoznak, és kifejezetten vállalták, hogy meghatározott időn belül vagy adott esemény bekövetkeztéig nem kezdeményeznek rendes bírósági vagy választott bírósági eljárást adott vagy a jövőben bekövetkező jogvitáikat illetően – az ilyen tartalmú megállapodást a bíróságnak vagy a választott bíróságnak tiszteletben kell tartania mindaddig, amíg az ilyen kötelezettségvállalás feltételei nem teljesülnek. Ez alól kivétel az, amikor a fenti kötelezettséget vállaló felek egyike úgy

véli, hogy jogainak biztosítása a rendes bírósági vagy választott bírósági eljárásban jobban megvalósítható, mint az egyeztető-közvetítő eljárás keretében. Ugyanakkor a választott bírósági vagy rendes bírósági eljárás pusztán kezdeményezése magában még nem jelenti az egyeztető-közvetítő eljárással kapcsolatos megállapodás kötelezettségei alóli mentesülést vagy az ilyen eljárás befejeződését.

A 12. cikk szövegezését egy olyan elvi megállapodás előzte meg a részt vevő országok szakértői között, amely szerint szükséges a Modell Jogba egy olyan rendelkezést beépíteni, amely mintegy „távol tartja” a feleket attól, hogy az egyeztető-közvetítő eljárás alatt rendes bírósági vagy választott bírósági eljárást kezdeményezhessenek. Ennek megfelelően a bíró köteles megtagadni a per indítását, hivatkozva a felek megállapodására. Látható azonban, hogy a Modell Jog 12. cikke teljes mértékben nem zárja ki a fél jogát, hogy bírósági útra terelje jogvitáját. Ennek azonban az a feltétele, hogy az adott fél csak akkor kezdeményezze a bírósági eljárást, ha ezt *jogainak védelme teszi szükségessé*. Ilyen eset lehet például közbenső, *ideiglenes intézkedések* kezdeményezése a bíróságnál, illetve annak elkerülése érdekében, hogy adott ügyben az *elévülés* ne következzen be.

Látszólag a fenti szabályozás éppen „gyengíti” azt a fegyelmező előírást, amely a feleket arra készteti, hogy jogvitáikat az egyeztető-közvetítő eljárás keretében oldják meg, ha már így állapotok meg. Ugyanakkor belátható az is, hogy előfordulhat olyan körülmény, amely esetén a jogok érvényesítésére számos országban csak a bíróság előtti peres eljárásban kerülhet sor. Ezért nem lenne célszerű megakadályozni a feleket abban, hogy indokolt esetben megállapodásuk ellenére ne forduljanak bírósághoz. Ennek a lehetőségnek a hiányában az egyeztető-közvetítő eljárás éppen elvesztené vonzerejét, és az ilyen tartalmú szabály elriasztaná a feleket e vitarendezési forma alkalmazásától.

A vitát lezáró megállapodás végrehajtása

A Modell Jog utolsó, 14. cikke talán a legtöbb vitát váltotta ki a szövegezés egyeztető szakértők között. A 14. cikk szerint, ha a felek a vita lezárásaként megállapodásra jutottak és e megállapodást aláírták, akkor az ilyen megállapodás kötelező erejű, tehát végrehajtható. E szöveg mellett két utaló megjegyzés található: (1) egyrészről a végrehajtás helye szerinti állam meghatározhatja azokat a módszereket, amelyek alapján a vitalezáró megállapodás végrehajtható vagy hivatkozhat azokra a rendelkezésekre, amelyek szerint a végrehajtás lebonyolítható; (2) másrészről, amikor a végrehajtás helye szerinti állam a vitalezáró megállapodás végrehajtási eljárását kidolgozza, megfontolás tárgyává teheti annak lehetőségét, hogy ez az eljárás ne legyen-e kötelező jellegű. Tehát a felek között kötött megállapodások végrehajtására az ilyen módon kötelezően kidolgozott eljárási rend érvényesül.

Ugyanakkor a szakmai viták során nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes, a végrehajtásra vonatkozó nemzeti szabályok széles körű eltéréseket mutatnak. Pl. egyes országokban *sommás eljárás* keretében a felek által kötött egyezség azonnal végrehajtható, míg más országokban, így hazánkban is a felek megállapodása olyan, mint egy szerződés, így ennek megfelelően peres úton, bírósági ítélet meghozatala után képzelhető el a végrehajtás. Vannak olyan országok, ahol szintén fel lehet gyorsítani egy, az egyeztető-közvetítő eljárásban elért egyezség végrehajtását pl. közjegyzői végrehajtási záradékkal. Sokan felvetették, hogy az egyeztető-közvetítő eljárás népszerűségének igen jót tenne, ha a vitát lezáró egyezség ugyanúgy végrehajthatóvá válna, mint egy választott bírósági ítélet. Különösen hangsúlyozták, hogy a vitát lezáró megállapodások gyorsított végrehajtása kívánatos és nem lenne célravezető, ha a felek közötti egyezség végrehajtása csak

hosszú ideig tartó bírósági procedúrával lenne megvalósítható. Az emellett érvelő egyes országokban (pl. Kína, India) a választott bírósági eljárás keretében történt egyeztető-közvetítő eljárás eredményeként létrejött megállapodást a választott bíró szentesíti, és az egyezség végrehajtható, mint választott bírósági ítélet.

Végül a mintaszöveg a *legkisebb közös többszörös elvén* született meg, azaz az országok saját maguk szabályozzák, miképpen hajthatók végre az egyeztető-közvetítő eljárásban elért megállapodások. Itt jegyzendő meg, hogy érdekes lingvisztikai vita alakult ki a „végrehajtható”, angolul „enforceable” kifejezés kapcsán. Az angol szóhasználatban e szó egyaránt jelent végrehajthatóságot és peresíthetőséget is. Nyilvánvaló, hogy eljárásjogi szempontból jelentős különbség mutatkozik a két kifejezés között. A felek között létrejött megállapodás kontinentális, így hazai jogfelfogásunk szerint is lényegében egy szerződés, amely kötelezettségvállalást tartalmaz. A kötelezettségek nem teljesítése esetén pedig e szerződés alapján bírósághoz lehet fordulni, tehát a megállapodás peresíthető, de csak a rendes bírósági vagy választott bírósági eljárást lezáró ítélet után hajtható végre. Különösen a francia szakértők szorgalmazták e kérdés tisztázását, és így a francia szövegbe nem az került be, hogy a vitalezáró megállapodás „végrehajtható” („enforceable”), hanem egy semleges kifejezés: „susceptible d’execution”, „alkalmas lehet a végrehajtásra”.

A szövegben szerepel, hogy a vitalezáró megegyezés *kötelező*, ami arra utal, hogy a felek között lényegében kötelező tartalmú szerződéses megállapodás jött létre. Ez megfelel a meglehetősen eltérő szabályokat tartalmazó valamennyi jogrendszernek. Tehát pl. az európai kontinentális jogrendszerű országok is elfogadják, hogy az ilyen megállapodásnak legalább olyan kötelező ereje van, mint egy „sima” szerződésnek.

Egyébként a Modell Jog 14. cikkének szövegtervezetei között olyan is szerepelt, amely szerint a felek között kialakított megállapodást írásba kell foglalni, azaz kötelező írásbeliséget akart előírni. Ezt végül a szakértők többsége azzal utasította el, hogy az egyre inkább elterjedő elektronikus iratforgalom miatt szükségtelen lenne ilyen korlátozást felállítani.

Az egyeztető vitamegoldó eljárások alkalmazása többoldalú jogviszonyokban

E területre nézve a Modell Jog nem tartalmaz mintaszabályokat, de az UNCITRAL tagállamok képviselői hangsúlyozták, hogy a Modell Jogot értelmező „Guide” („Iránymutatás”) tartalmazzon erre nézve útmutatást. Itt olyan nem peres, de több felet érintő eljárásokról van szó, mint a csődeljárás, építési szerződések, franchise szerződések, viszontbiztosítási szerződések stb. Különösen a csődeljárások bírósági szakba jutásának megelőzésére lenne alkalmas a több mint két felet érintő egyeztető-közvetítő eljárás. Itt a csőddel fenyegetett vállalkozás talpra állítása érdekében lehetne sokat tenni egy sokoldalú megállapodás létrehozásával.